

Навукова-папулярная выданне

Анатоль Трафімчык

ПРА НАШУ І ВАШУ ГІСТОРЫЮ

Рэдактары Віктар Сырыца; Настасся Трафімчык
Дызайн-макет Уладзіміра Гундара
Карэктары Настасся Трафімчык; Віктар Сырыца

Падпісана да друку

Фармат 60X84/16
Папера афсетная
Гарнітура Sylfaen
Друк афсетны

Надрукавана

Светлай памяці

Віктара
АБУХОЎСКАГА

Кніга выдадзена пры падтрымцы

Польскага Інстытута ў Мінску

Баранавіцкай гарадской арганізацыі
Грамадскага аб'яднання “Таварыства
беларускай мовы імя Францішка Скарыны”

образных, самобытных, порой противоречивых и антиномичных национальных фрагментов.

Где-то на заднем плане сознания все же маячит щекотливый вопрос: а не стали ли произведения Н. Дэвиса просто модной интеллектуальной фишкой в профессорской и интеллектуалистской среде? (Как когда-то стихи Элиота и Бродского в поэтическом мире.) Ответ на этот вопрос сможет дать лишь время, подтвердившее качество эстетики упомянутых поэтов. Дождемся исторической аттестации работ Н. Дэвиса?

Апублікавана часткова:

Трофимчик А. *Европа глазами Нормана Дэвиса* // *Перекрестки*, 2008, №1.

Анатоль
Трафімчык

ПРА НАШУ І ВАШУ ГІСТОРЫЮ

Трафімчык, Анатоль

Пра нашу і вашу гісторыю. – Баранавічы: Баранавіцкая гарадская арганізацыя Грамадскага аб’яднання “Таварыства беларускай мовы імя Францішка Скарыны”, 2010. – 144 с., іл.

Рэпрэзентуецца крытычны погляд з нагоды некаторых кніг па гісторыі, меркаванні, якія часта выходзяць за рамкі традыцыйнай рэцэнзіі і схільны да рэпрэзентацыі аўтарскай візіі. Прадметам увагі сталі працы па гісторыі Беларусі А. Вялікага, У. Ладысева, Л. Несцерчука, В. Сяляшыньскага, С. Парашкова, А. Татаранкі, Я. Мірановіча. Трохі выбіваюцца з такога шэрагу прысутныя тут рэцэнзіі на кароткую беларускамоўную сінтэзу гісторыі Польшчы М. Семаковіча і на даследаванне т. зв. сучаснай гісторыі Украіны Г. Касьянава, шырокі водгук на чарговую кнігу Н. Дэвіса і разгляд гісторыі тэатральных пастановак на тэму жыцця Т. Касцюшкі П. Мітцнера, а таксама аналітыка ўжывання беларусамі слова “маскаль” і пераклад урыўкаў кнігі вядомага палітычнага правакатара Д. Карчынскага пра падзеі на Беларусі 1996 г.

Кнігу характарызуе набор смеласці, неардынарнасці ды іроніі. Таму варта разлічваць, што яна выкліча цікавасць у самага запатрабавальнага чытача, нягледзячы на яго ўзрост і ступень абазнанасці ў той ці іншай тэме гістарычнага мінулага.

ББК 84(4Bei)

© Баранавіцкая гарадская арганізацыя Грамадскага аб’яднання “Таварыства беларускай мовы імя Францішка Скарыны”, 2010.

© А. Трафімчык, 2010.

© Уладзімір Гундар, афармленне вокладкі 2010.

uleganie zmianie i będzie to polityka siły» (с. 323), а также о вероятных в будущем «горячих точках» на земном шаре с рациональной аргументацией домыслов (с. 327). А вообще будущее, по крайней мере ближайшее, в большой степени зависит от самого на данный момент могущественного государства в мире – США, которому теперь важно не наплодить себе врагов, которые позаботились бы о скорейшем окончании «американского века» (с. 334).

«Jest tylko jeden problem. Jeżeli tożsamość europejska się krystalizuje i jeżeli wszyscy obrastamy w tę nową otoczkę europejskości, jedynie kwestią czasu jest narodzenie się w Europie jej własnej formy nacjonalizmu. Jak można przypuszczać, Europejcy nacjoniści będą nienawidzić wszystkiego, co amerykańskie, gardzić Chińczykami i Hindusami oraz obawiać się islamu. Ruch Europejski będzie musiał wówczas stoczyć kolejną batalię» (с. 195).

Финал книги довольно неожиданный. Н. Дэвис рассказал совсем необязательную, но комическую байку о посещении ресторана в «ludowej» Польше, когда он с большим трудом (из-за отсутствия большинства указанных в меню блюд) смог заказать обед. В этом рассказе проскальзывает даже какая-то ностальгия что ли по тем, с сегодняшней дистанции не только драматическим, но «прикольным» временам, которые становятся все более глубокой историей, глубокой не только по причине увеличивающейся ретроспективы, но и в силу возрастающей «европейскости» Восточной Европы. И все-таки – отметим – «европейскости» на манер западных понятий и стереотипов. Одним Дэвисом их не изжить.

Книги Н. Дэвиса подталкивают к самостоятельной и оригинальной рефлексии, часто провоцируют на контрвизии. И в тоже время они помогают увидеть феномен под названием «Европа» как некое более целостное явление, чем оно доселе представлялось (во всяком случае автору этих строк) и вместе с тем – как ни парадоксально – как явление одновременно и весьма разрозненное, состоящее из свое-

В пятой части Автор представляет «*pooglady historyka*», имея в виду под последним, конечно, в первую очередь свою фигуру. То есть эта часть имеет выразительно субъективный характер. Очевидно, Н. Дэвис отдает себе отчет, что в измышлениях с таким названием, как «*Historia a polityka*» нельзя уйти от влияния социально-политического дискурса на человеческую личность. Впрочем, как и исторической науке в целом невозможно избежать взаимосвязи с политикой. Однако стремление к объективности должно быть и зиждется оно на двух требованиях к историку: 1) «*skromność i świadomość własnych ograniczeń*», 2) «*wyraźnie rozdzielenie niepodważalnych faktów od dających się podważyć opinii*» (с. 290). Здесь историк, рассматривая возможности употребления истории в политических целях, выделяет семь путей: идеология, пропаганда, цензура, топонимика, мифология, система образования и международные отношения. Думается, в основном весь спектр социально-прикладного характера истории охвачен. Хотелось бы лишь внести поправку в несущественную фактологическую ошибку: Ульяновск, город, в котором родился В. Ленин, назывался Симбирском, а не Саратовом, называвшемся в советское время Куйбышевым (с. 302).

В заключительном параграфе в силу того, что многие задают вопросы о будущем специалистам дел дней минувших, Н. Дэвис пробует выдать и некоторые свои прогнозы. Однако он не склонен преувеличивать свое мнение о масштабах европеизации мира (как это могло кому-то показаться иной раз по ходу его научных изысков). Здесь мы не найдем предсказаний о панглобальном расширении понятия «Европа». Более того, как следует из названия – «*Wzrost powuch mocarstw światowych*», мир не только останется пестрым, но и переакцентирует свой геополитический потенциал. Некоторые моменты представляется интересным отметить. Например, о том, что «*totalitaryzm więc nie powroci*» (с. 322), что «*jedna rzecz nie*

КОЛЬКІ ЎСТУПНЫХ СЛОЎ	6
ЯШЧЭ АДНА КРОПКА НАД “Г” Вялікі А. Ф. На раздарожжы. Беларусы і палякі ў час перасялення (1944 – 1946): манагр. / Навук. рэд. В. Дз. Селяменеў. Мн., БДПУ, 2005. 319 с.	7
ПАМІЖ СЦЫЛАЮ І ХАРЫБДАЙ Ладысеў У. Ф. Паміж Усходам і Захадам: Станаўленне дзяржаўнасці і тэрытарыяльнай цэласнасці Беларусі (1917 – 1939 гг.) / У. Ф. Ладысеў, П. І. Брыгадзін. Мн.: БДУ, 2003. 307 с.	22
НЯЛІШНЯЯ КНІГА Śleszyński W. Okupacja sowiecka na Białostocczyźnie w latach 1939 – 1941. Propaganda i indoktrynacja. Białystok: Agencja Wydawnicza Benkowski, Białostockie Towarzystwo Naukowe, 2001. 594 s.	37
ЭТАП, ЯКІ ТРЭБА ПЕРАЖЫЦЬ Парашкоў С. А. Гісторыя культуры Беларусі / А. С. Парашкоў. Мн.: Бел. навука, 2003. 444 с.	47
ЧТОБЫ ПОМНИТЬ Татаренко А. Недозволенная память: Западная Беларусь в документах и фактах: 1921 – 1954 / Татаренко Александр. СПб: «Архив АТ», 2006. – 808 с. [12] с.: ил.	61
НАЙНОЎШАЯ ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСІ: ПОГЛЯД З-ЗА БУГА Mironowicz E. Białoruś. Warszawa: Wydawnictwo Trio, 2007. 412.	65
ГІСТОРЫЯ ПОЛЬШЧЫ ДЛЯ БЕЛАРУСАЎ Нарыс гісторыі Польскай Дзяржавы і Народа. X – XXI стст. Варшава: Demart Sp. z o.o. 2006. 308 с.	72
КАСЦЮШКА НА ПОЛЬСКАЙ СЦЭНЕ Mitzner P. Teatr Tadeusza Kościuszki. Postać Naczelnika w teatrze 1803 – 1994. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego. 2002. 318 s.	78
ЦІ АДБУДЗЕЦЦА ВЯРТАННЕ? Несцярчук Л. М. Андрэй Тадэвуш Банавентура Касцюшка: Вяртанне героя на радзіму / Л. М. Несцярчук. – Брэст: ААТ “Брэсцкая друкарня”, 2006. – 296 с.	84
ПРА ЗНАЧЭННЕ ОНІМА “МАСКАЛЬ” У БЕЛАРУСКІМ ДЫСКУРСЕ: СПРОБА КАНКРЭТЫЗАЦЫІ	89
ПАДЗЕІ 1996-ГА ВАЧЫМА ЎКРАЇНСКАГА ПАЛІТЫКА Урываак з кнігі: Дмитро Корчинський та його друзі. Війна у натовпі. К.: “Амадей”, 1999. 384 с. – С. 292-309.	96
СОЦІАЛЬНО-ЗНАКОВАЯ КНИГА. В УКРАЇНЕ Касьянов Г. Україна 1991 – 2007: нариси новітньої історії. – К.: Наш час, 2008. – 432 с.	112
ПРИЗРАК БРОДИТ ПО ЕВРОПЕ – ПРИЗРАК ЕВРОИДЕНТИФИКАЦИИ, ИЛИ ЕВРОПА ЕЩЕ РАЗ ГЛАЗАМИ НОРМАНА ДЭВИСА Davies N. Europa między Wschodem a Zachodem. Kraków: Wydawnictwo Znak, 2007. 352 s.	122

КОЛЬКІ ЎСТУПНЫХ СЛОЎ

Калі існуе такая з’ява, як літаратурны працэс, то, пэўна, існуе і працэс гістарычны ў значэнні гісторыі як навукі. Аднак паведна існуюць і аўтары працэсаў, і крытыкі тых аўтараў. Адным з апошніх рэпрэзентуе сябе зараз аўтар гэтых радкоў. Няма прэтэнзій на вышэйшы арбітраж. Гэта хутчэй меркаванні, чым судзейства. Тым не менш месцамі нельга абысціся калі не без асуджэнняў, то без жорсткай крытыкі, нярэдка з’едлівай, як у выпадку з У. Ладысевым ці С. Парашковым. Што ж, заслужылі. Ці яны спадзяваліся, што такая доля іх абміне, калі свядома ўгнойвалі глебу для сарказму? Наіўныя людзі! Чамусьці ў нас па-ранейшаму практыкуецца ў навуцы панібратства, калі кіруюцца адзіна прынцыпам “абы-чалавек-быў-харошы”. Ад гэтага навука лепшай не стане. Беларускай гуманітарнай ведзе даўно патрэбна санацыя. (Кепскі я чалавек :).)

Ёсць і добрыя прыклады. Дый у тых добрых будучы знаходзіцца недахопы. Да гэтага трэба аднесціся нармальна, з разуменнем. Чалавек *ex definitione* не можа ствараць ідэальных прадуктаў. У тым жа, як мой бацька кажа, і цымус жыцця. Стварэнне ідэальных прадуктаў азначала б спыненне жыцця, а значыць і працэсу гісторыі, і гэты *the end* быў бы зусім не *happy*. Чалавецтва апынулася б ва ўнармаваным універсуме, запраграмаваным на ўсе выпадкі жыцця. Да гэтага канструявання свету імкнуліся таталітарныя рэжымы, у першую чаргу заснаваныя на марксізме, які ставіў на мэце не проста асэнсаванне дыялектыкі рэчаіснасці, але і пераўтварэнні, маштабы якіх не маглі нават быць акрэслены.

З іншага боку, у многіх гісторыкаў ёсць памкненне данесці праўду. Памкненне шчырае, сумленнае. Толькі заключанае ў рамкі навуковых правіл і катэгорый. Менавіта яно заслугоўвае пашаны. Аднак жа і яго вынікі не павінны прымацца без абмеркавання. Кім бы ні быў аўтар. Таму і мае далёкія да дасканаласці опусы выносяцца на суд чытача. Чытайце і пішыце. Не забываючы пра сумленне. Бо толькі сумленны мае права на званне навукоўца.

ной моралью¹³⁹). Зачинае Автор *ab ovo* – с первых шагов ислама по Европе («Mauretańska Hiszpania») и прослеживает историю этого пути до современной миграции мусульман в западные станы. Фактически ничто не выпадет из поля зрения Н. Дэвиса, и этот материал убеждает, что конструкция истории Европы без ислама была бы как минимум неполной, как максимум – ущербной. Неспециалисту трудно судить, стал ли ислам такой же интегральной частью цивилизационного варианта понятия «Европа». Н. Дэвис же убеждает, что не только стал, но и без него Европа не была бы таковой. Любопытно, что аналитику десяток лет назад показалось, что проблема сепаратизма албанского Косово законсервирована в пользу целостности Сербии (с. 253). Небольшой – по историческим меркам – отрезок времени продемонстрировал, что и великие интеллектуалы и специалисты экстра-класса могут ошибаться.

4. Не меньший чем мусульмане вклад в развитие Европы сделан евреями, что Автор показывает в подобном же ключе. С нашей стороны можно добавить, что Европа, пожалуй, признала в себе наличие частей и исламской, и еврейской. Достаточно посмотреть на футбольные турниры, в рамках которых самые показательные для данного примера страны – Турция и Израиль – выступают как представители европейской части света¹⁴⁰ (странно, что Н. Дэвис, который время от времени прибегает к сравнениям с футболом, здесь обошел вниманием этот факт). Какими бы ни были сложными эти стороны для европейцев, им также следует их видеть в этом далеко неоднообразном спектре, носящем название «Европа».

¹³⁹ Щекин Н. От вестернизации – к глобализации. Динамика цивилизационного развития христианства в контексте византийско-православной традиции // Беларуская думка, 2008, №7. С. 76.

¹⁴⁰ Читатель этих строк, возможно, заметил, что их автор не употребляет термина «континент» относительно Европы (в отличие от Н. Дэвиса). Еще на школьной скамье получались установки, что континент – это огромная часть суши, окруженная океаном, например, Евразия. Европа же – это часть света, как и, например, Америка, Северная и Южная половины которой являются уже континентами.

зумевалось изменение политического строя в сторону ре-
дукции демократических ценностей (о чем сам Автор пре-
красно осведомлен – с. 332).

2. Следующий параграф является попыткой развенча-
ния еще одного мифа – о вечном немецко-польском анта-
гонизме. Для этого он избрал пять тем, некоторые из них
имеют характеристичные названия, как то: «Migracja,
asymilacja i współistnienie», «Polonofilstwo i proniemieckość».
Причем создается впечатление, что Автор не только раз-
венчивает старый миф, но и идет по пути создания ново-
го, первые «жертвы» которого уже есть, о чем свидетель-
ствует аннотация на суперобложке: «dowiemy się z niej (из
книги – А. Т.), ... że Niemcy przez ostatnie tysiąc lat byli
najlepszymi przyjaciółami Polaków». Очередного мифа
здесь, конечно же, Н. Дэвис не создал (во всяком случае
пока), но продемонстрировал в который раз неоднознач-
ность исторического процесса. Этот параграф будет по-
лезен белорусским историкам при их рассмотрении взаи-
моотношений истории белорусского народа (или его пред-
течи) с западным и восточным соседями, так как на эту
тему существует ряд порой весьма крайних, односторонних ин-
терпретаций. Хочется также заметить, что этот параграф
написан особенно лирично, и это вызывает подозрения в
недостатке конкретной информации.

3. Наиболее пейоративным для некоторых европей-
цев фрагментом книги Н. Дэвиса может стать «Wątek
islamski w historii Europy» – тема, думается, весьма дели-
катная, как на взгляд сегодняшней. Автор в первых стро-
ках ставит под сомнение корректность тезиса «исламский
фундаментализм», будто бы нет аналогичного христиан-
ского феномена (к тому же разобщенность в исламе никак
не меньше христианской – с. 265). (Белорусский философ
Н. Щекин в этот ряд поставил бы и фундаментализм де-
мократический западного образца с его «идеологической
воинственностью и непримиримостью к инакомыслию»,
а также систематичными двойными стандартами и двой-

ЯШЧЭ АДНА КРОПКА НАД “Г”

Вялікі А. Ф. На раздарожжы. Беларусы і палякі ў час
перасялення (1944 – 1946): манагр. / Навук. рэд.
В. Дз. Селяменеў. Мн., БДПУ, 2005. 319 с.

Сеялі і малацілі...

Раптам нас “асвабадзілі”:

на прыгон штодня прымуслілі хадзіць...

Сяргей Панізінік

Аналітычная рэцэнзія на манаграфію Анатоля Вялікага¹
ўжо з’явілася². Тым не менш, думаецца, той, несумненна, кан-
структыўнай аналітыцы бракуе важкіх падагульненняў, хоць
яны і напрошваюцца. Падагульненняў, якія датычацца ўвогу-
ле гістарычнай навукі на Беларусі, прычым падагульненняў
на канкрэтным прыкладзе – даследаванні, якое шмат чаго нам
кажа стасоўна шырэйшага кола пытанняў, чым яно закранае ў
рамках тэмы. Цікава, што назва рэцэнзіі Дзмітрыя Крывашэя
прыдатная для азначэння цяперашняй сітуацыі, у якой апыну-
ліся гісторыкі – перад праблемай выбару і мяжы. Выбар заклю-
чаецца ў падборы фактаў і фармулёўцы высноў. А мяжа – у
ступені падагнанасці да парадэгмы актуальнай палітычнай кан-
’юнктуры. Парадаксальна, але канфармісты ад гісторыі, ста-
раючыся патрапіць у нагу з палітычным афіцыйным, абурваюцца
нібыта запалітызаванасцю нонканфармістаў-гісторыкаў, асаб-
ліва калі апошнія высмейваюць іх працы за падагнанасць да
патрэбнага адказу (так падганяюць рашэнне матэматычных за-
дачак школьнікі). Як сказаў быў аднойчы ў кулуарнай размове
колішні дырэктар Інстытута гісторыі С., факты фактамі, а выс-
новы павінны быць патрэбнымі. Такая вось арыфметыка.

Пазіцыі ў такіх людзей, дарэчы, могуць змяняцца ў за-
лежнасці ад кожнага канкрэтнага моманту. Так, на адной пе-

¹ Далей у дужках будзе падавацца толькі старонка выдання.

² Крывашэй Дз. Праблема выбару і мяжы // АРСНЕ-Пачатак, 2006, № 4. С. 228-232.

раатэстацыі ў 2005 г. праф. У. Ладысеў насуперак уладальніку замежнага дыплама кандыдата гістарычных навук (што каціруецца ў Еўропе) падтрымліваў меркаванне, што ў 1939 г. Беларусь з’яўлялася суб’ектам міжнароднага права, а ў даследаванні А. Вялікага, над якім “прафесар” з’яўляўся кіраўніком, ён, відаць, усё ж пагадзіўся з аўтарам, які адмовіў БССР у ролі суб’екта міжнароднага права (с. 218). Але гэта адносна дробны момант. Хацелася б выказацца па іншай праблеме.

Манаграфія, нягледзячы на некаторыя недапрацоўкі³, з’яўляецца яшчэ адным важным штрыхом для панарамы так званага ўз’яднання Беларусі 17 верасня 1939 г.

Савецкая гістарычная навука ад сталінскай да гарбачоўскай чаканкі адназначна ацэньвала паход Чырвонай Арміі як вызваленчы (пералік ператварыўся б у аб’ёмны гістарыяграфічны даведнік). Сучасная беларуская гістарыяграфія за выключэннямі, якія не ўплываюць на агульны дыскурс, не адмовілася ад савецкай дэфініцыі з меркаванняў гістарычнай справядлівасці аб’яднання. Тыповымі для старэйшага пакалення беларускіх гісторыкаў і палітычнага афіцыёзу з’яўляюцца словы з сучаснага энцыклапедычнага выдання: «Уз’яднанне Заходняй Беларусі з БССР – акт гістарычнай справядлівасці, ліквідацыі гвалтоўнага і грабежніцкага падзелу Беларусі паводле ўмоў Рыжскага мірнага дагавора 1921 г.»⁴; “Важнейшим вынікам” савецка-германскага дагавора ад 23 жніўня 1939 г. для Беларусі ёсць “гістарычна справядлівая ў жыцці беларускага народа падзея – уз’яднанне Заходняй Беларусі з БССР”⁵.

ной Европы (преступление против человечества – одна из двух основных линий судебного процесса в Нюрнберге). Да и преступления против мира (вторая обвинительная линия) СССР стал совершать с самого начала Второй мировой, ярким примером чего является нападение на Финляндию, за что агрессор был исключен из Лиги Наций (то есть на тот момент международное сообщество признавало в Советском Союзе преступника, а после войны – уже нет). «Należy przykładać tę samą miarę do wszystkich stron konfliktu», а западные союзники закрыли глаза на обратную сторону советской медали (с. 201). В-третьих, говоря о фронте идеологическом, не надо забывать, что концепция «антифашизма» создана Советами, но в целом идейные ценности союзников не были тождественными, это был «брак по расчету», в котором «Zachód postanowił uciszyć swoje sumienie» и пойти на «пакт с дьяволом» (с. 203-204). В конце Автор подчеркивает, что «triumf Stalina nie miał nic wspólnego z wolnością czy sprawiedliwością», и подспудно надеется, что кому-нибудь удастся расставить акценты более основательно, чем сделал это он (с. 206). (Неудовлетворенность личной историографией все же подтолкнула Н. Дэвиса самому это сделать и в 2008 г. издать соответствующую книгу.)

Четвертую часть Н. Дэвис посвящает наиболее сложным сторонам понятия «Европа». А именно:

1. Европа как цивилизация давно уже вышла за свои географические границы, освоив другие части света. Автор рассматривает это освоение на примере Австралии и Сибири, в чем находит много аналогий. Интересен в этой связи прогноз относительной будущей сепаратизации последней (с. 228). А поскольку текст писался десять лет назад, то некоторые прогнозы можно уже сверять. Например, о том, что «demokracja w Rosji nie wytrzyma kolejnej Szczenii» (с. 227). Оправдалось ли предсказание? И да, и нет. Нет: если Н. Дэвис имел в виду территориальную трансформацию Российской Федерации. Да: если подра-

³ Да іх неабходна аднесці слабое выкарыстанне матэрыялаў польскага гістарычнага дыскурсу (прыклад прывёў і Крывашэй): архіваў і гістарыяграфіі ў першую чаргу, дый з беларускіх упор зроблены толькі на Нацыянальным архіве РБ, мінімум інфармацыі – з абласных і занальных. Больш паўсутні дадаткаў не з’яўляюцца “прывязанымі” да тэксту, у аналітыцы якога няма зваротаў да шматлікіх статыстычных дадзеных, змешчаных у заключнай частцы кнігі, што зніжае іх вартасць для манаграфіі, пераўтвараючы дадзеныя ў простую рэпрэзентацыю архіўных матэрыялаў.

⁴ Горбач А., Міхнюк У. Уз’яднанне Заходняй Беларусі з БССР // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. Т. 6. Кн. 1. Мн.: БелЭН, 2001. С. 571

⁵ Снапкоўскі У. Савецка-германскія дагаворы // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. Т. 6. Кн. 1. Мн.: БелЭН, 2001. С. 194.

«Европа» уже пережила много изданий на разных языках в разных странах. И Автор надеется, что его труд «przyczyni się do umocnienia tożsamości europejskiej», причем «zarówno w umysłach Europejczyków, jak i w oczach ludzi spoza kontynentu» (с. 170). Ход истории на данном этапе (расширение ЕС, глобализация – с европейской доминантой) позволяет считать эту надежду оправданной.

Отдельное внимание в “книге комментариев” получила тема истории Англии, а вернее – Великобритании (которую, кстати, автор не считает вечной и незыблительной). Автор подчеркивает некорректность синонимизации этих названий и выделяет десять английских стереотипов на этот счет с последующим далее кратким историческим очерком также в этом аспекте.

Одним из самых интересных параграфов является «Niezrozumiane zwycięstwo» – размышления о победе 1945 года. Н. Дэвис начинает и заканчивает эту структурную единицу со слов, что адекватной визии войны еще не создано. Следует согласиться, ибо в действительности та страница истории практически во всех задействованных в войне странах приобрела в той или иной мере политическую окраску. Однако Автор предлагает примерный ракурс рассмотрения событий, на его взгляд, наиболее оптимальный. Базируется он на следующих основных компонентах. Во-первых, признание Советского Союза наибольшим участником борьбы. Nota bene: не России, так как наибольшие потери понесли западные территории СССР, в том числе Беларусь, которая утратила 25% населения. Сущностью войны есть непосредственная борьба на уничтожение, а на восточном фронте немцы оставили до 80% всех своих потерь. Во-вторых, признание господствующей в СССР идеологии и ее действий преступными. Причем и в отношении своего народа (репрессии, депортации), и иных наций, в том числе, например, немцев, подвергшихся насилию в 1945 г., а также оккупированных затем народов Восточ-

Тут можна приводзіць бясконцы шэраг прыкладаў. У гэтай сувязі хацелася б адзначыць яшчэ адзін цікава парадаксальны момант.

Паняцце гістарычнай справядлівасці, калі ў яго не ўдумацца, не выклікае пытанняў для разумення. Аднак, відавочна, разуменне таго паняцця цалкам суб’ектыўнае і – як даказвае яго адсутнасць у навуковых энцыклапедыях па гісторыі (у тым ліку ў толькі што згаданай) – ненавуковае! Яно (разуменне) будзе цалкам залежыць:

1) ад асабістай пазіцыі таго ці іншага аўтара (палітычнай, метадалагічнай, напрыклад, яго сацыяльнага ці этнічнага або геаграфічнага паходжання ўрэшце);

2) ад кан’юнктуры (сацыяльнай, навуковай), прычым яна, безумоўна, будзе пэўным чынам уплываць і на тую асабістую пазіцыю.

Цікава, што калі задумацца над паняццем “гістарычная справядлівасць”, глянуўшы з іншага боку, дык тых, хто яго ўжывае (стасоўна дадзенага выпадку ў тым ліку) можна (і неабходна) выкрыць: гэтым самым яны настойліва падкрэсліваюць адсутнасць у дадзеным выпадку іншых “відаў” справядлівасці, акрамя гістарычнай (якая, усюды, да таго ж не з’яўляецца навуковай), а іх жа можа быць проціма (доказам іх небыцця з’яўляецца адсутнасць апеляцыі да іх у прыхільнікаў існавання так званай гістарычнай справядлівасці, інакш, несумненна, яны не абмінулі б яшчэ аднаго падмацавання гэтым самым сваёй галаслоўнай аргументацыі). Такім чынам прыхільнікі існавання ў гістарычным працэсе такой з’явы, як гістарычная справядлівасць, адносна той ці іншай падзеі (у тым ліку намі разглядаемай) найлепей даказваюць сапраўдную несправядлівасць (перапрашаю за таўталагічнасць – яна крыху вымушаная і свядома адмысловая) той падзеі ды яе вынікаў (пры адсутнасці прыкладаў іншых відаў справядлівасці). Ergo: самі таго не хочучы, прыхільнікі ацэнкі праз прызму гістарычнай справядлівасці абвяргаюць самі сябе, свае пазіцыі, сваю канцэпцыю, якая без прымянення та-

кога аспекту, як бачна, выглядала б нават мацнейшай і – што немалаважна – больш навуковай.

Генега паняцця “гістарычная справядлівасць” упіраецца ў глебу “логікі здаровага розуму”, на якой тэарэтычны дыскурс пераводзіцца “ў сферу практычнага розуму, дзе сам тэарэтычны дыскурс губляе свае прывілеі выказаць ісціны розуму”, а ён з’яўляецца ні чым іншым, як звычайнай так званай жыццёвай мудрасцю, якая выяўляе сітуацыйную амбі-ці нават полівалентнасць, г. зн. прымеркавана да ўсіх выпадкаў жыцця пры наяўнасці тэзаў-антыномій, якія прымяняюцца ў залежнасці ад выгады суб’екта – але не да следчыка-навукоўца⁶.

Тым не менш, было б *несправядліва* не заўважыць, што ў гісторыі палітычнай думкі існуе такое паняцце, як *справядлівасць* (аднак – не гістарычная!). “Осмысление справедливости в истории политической мысли дает нам два принципиально разных подхода к решению этой проблемы. Первый подход сформировался в рамках классической (античной) парадигмы политической философии и связан прежде всего с именами Платона и Аристотеля. Классическая мысль понимает под справедливостью такой социальный и политический порядок, который ориентирован *телеологически* – на обретение блага в рамках совместного существования людей. Прямо противоположную трактовку справедливости дает политическая философия классического либерализма, представленная в первую очередь именами Гоббса, Локка, Руссо и Канта. В трудах этих мыслителей справедливость начинает трактоваться как функция *индивидуальной свободы*, причем свободы, понимаемой формально – как защита неотчуждаемых прав.

Иначе говоря, классическая мысль дает нам *этическую трактовку* справедливости (в основе которой – идея блага),

он видит смысл в приведении фрагментов поэзии на самых разных языках (правда, с параллельным переводом, в данном случае на польский), ибо «jednojęzyczny dyskurs historyczny ... jest równie fałszywy jak historia adarta z melodii» (с. 162).

Фрагмент параграфа Н. Дэвис посвящает рассуждениям о рецензиях на «Европу». Они за редким исключением были целиком положительными. Автор сам не ожидал, что книга станет бестселлером (с. 163). В очередной раз он признает ошибочным взгляд на его труд, как о попытке сравнить европейские Восток и Запад. Сравнений, что видно даже по этой книге, действительно много, однако они ни в коем случае не уравнивают эти две половины Европы. Автор стремился открыть глаза на взаимопроникновение элементов обеих субцивилизаций, повторяя в очередной раз тезис об искусственности интеллектуального конструкта под названием «Западная Европа», подчеркивая историческую роль меньших наций и национальных меньшинств (с. 165-166). Французский философ XVII в. Блез Паскаль иронически заметил, что «истина по одну сторону Пиренеев становится заблуждением по другую». Действительно, исторически сложившаяся общность основных цивилизационных параметров европейских народов отнюдь не означает их полного слияния в единую нацию континентального масштаба. Н. Дэвис обоснованно указывает на различие между самими понятиями европейской цивилизации и составляющих ее культур, которые сохраняют национальную самобытность: «Цивилизация есть сумма всех идей и традиций, унаследованных от Античности и христианства, которая была привита на местные культуры народов Европы извне, сформировав общее наследие. Напротив, культура вырастает изнутри, из повседневной жизни каждого народа. Она формируется из всего того, что является специфической особенностью данной нации — ее родного языка, фольклора, религиозных течений, неприятия чужих»¹³⁸.

⁶ Гл.: Дзермант А., Санько С. Этнагенез Беларусі II: Яшчэ раз пра навуку і ідэалогію, або Куды вядзе “логіка здаровага розуму” // АРСНЕ-Пачатак, 2006, № 3. С. 85-203. (Агава-рус, што гэта спасылка прыводзіцца як згода з аспектам навуковасці падыходаў, мета-далогіі, але не датычыць усяго кантэксту палемікі аўтараў з Юрасём Пацюпам.)

¹³⁸ По: Рубинский Ю. И. Большая Европа: этапы становления // <http://www.wpec.ru/text/200705211525.htm>

Всех целей – пять. Первой, как, наверно, и полагается, являлась реализация задумки «stworzyć wszechstronną syntezę», не забывая о Европе Восточной (с. 152). Интересным здесь представляется сделанное для себя открытие Автором факта более глубокой и широкой веды восточноевропейских исследователей по сравнению с «так называемыми (подчеркнуто нами – А. Т.) историками Европы» (с. 153).

Целью второй стало стремление найти место для всех, даже самых малых (в адекватной, конечно, пропорции), единиц-субъектов европейской истории в виде государств и наций, этнических и религиозных образований (с. 153).

«Cel trzeci polegał na połączaniu kompetencji akademickiej z wartością literacką – chodziło o przezwyciężenie powszechnego podziału na historię akademicką i popularną» (с. 155) – автор не склонен их дифференцировать. Как отмечает Н.Дэвис, «nadmierna specjalizacja jest obecnie największym grzechem historyków» (с. 155). Перед ним же стояла задача мегаисторической синтеза.

Далее стоял вопрос о структуре. Автор рассказывает, как складывался подробный план его работы. Говорит, что историки рассказывают «абстрактную» историю – прошлое государств, народов, в коей мало места индивиду. Н. Дэвис, перефразировав известное выражение политической культуры социализма, создал свой тезис, лаконично и ясно выражающий суть желательного подхода к историческим конструкциям: «historia z ludzką twarzą» (с. 158). «Europa Daviesa jest krokiem milowym na drodze prywatyzacji historii, bo jest pierwszą syntezą, w której historia prywatna bierze górę nad historią państwową. <...> To pierwsza znana mi naprawdę suwilkna historia Europy»¹³⁷.

Последней немаловажной задачей Автор считает приближение к читателю исторической атмосферы, не ограничивая его представлением сухих фактов (с. 161). Именно поэтому

а современная мысль – *правовую трактовку* (основанную на свободе)⁷.

Відавочна, што ў нашым выпадку маем справу з анахранічнай этычнай трактоўкай, якая вытыркаецца на фоне прававой. Наяўнасць міжнародных правапарушэнняў з боку Масквы і Берліна сёння ўжо нікім не аспрэчваецца. Аднак рэалізацыя савецкім бокам справядлівасці паводле ягонага ж разумення не вытрымлівае крытыкі. Прычыны часткова бачацца ў непасрэдных адносінах савецкага кіраўніцтва да справядлівасці ў гістарычным развіцці: “Вопрос о борьбе... нужно рассматривать не под углом зрения справедливости, а под углом зрения политического момента, под углом зрения политической потребности партии в каждый данный момент” (з выступлення І. Сталіна на паседжанні выканкама Камінтэрна 22 студзеня 1926 г.⁸). (Суаднясем з характарыстыкай У. Леніна, што ў свой час даў М. Бярдыяеў: “Ленин объявляет нравственным все, что способствует пролетарской революции, другого определения добра он не знает”⁹. Ну як?)

Неабходна абавязкова зазначыць, што тэзіс аб справядлівасці аб’яднання, як цудоўна адлюстравана ў А. Вялікага, узыходзіць да палітычнага дыскурсу перыяду Другой сусветнай вайны і належыць ён менавіта савецкаму боку¹⁰.

⁷ Канарш Г. Ю. Понятие справедливости в истории политической мысли (античная традиция и классический либерализм) // Философские науки, 2006, № 2. С. 142.

⁸ Па: Суворов В. Ледокол. Кто начал Вторую мировую войну?: Нефантастическая повесть-документ. М.: Издательский дом «Новое время», 1992. С. 43.

⁹ Бердяев Н. А. Истоки и смысл русского коммунизма. ГЛАВА VII. § 3 – узята з Internet’а: <http://www.philosophy.ru/library/berd/comm.html>.

¹⁰ Дарэчы, антысавецкія беларускія палітыкі ў тым ключы падчас Другое сусветнае вайны праявілі дзве супрацьлеглыя пазіцыі да савецкага варыянту аб’яднання Беларусі. У гэтай сувязі, выбіваючыся з агульнага шэрагу, звяртае на сябе ўвагу фігура гісторыка і палітыка М. Шкялёнка, які на такім палітычна заангажаваным мерапрыемстве, як Другі Усебеларускі Кангрэс (27 чэрвеня 1944 г.), здолеў падняцца над парадыгмай гольных эмоцый стасоўна праблемы Беларусі ў польска-расійскіх дачыненнях і звярнуцца да іх разгляду праз навукова-гістарычную прызму, сам разумеючы фрустрацыйнасць такога кроку: “У часе вайны, калі грывяць гарматы і льецца навакол кроў, а адзіным прадстаўніком права з’яўляецца меч, можа выдавацца справай малаважнай займацца ўмовамі і пастановамі, хоць-бы і з галіны міжнародных дачыненняў, але якія не страцілі сваю актуальнасць, значэнне і праўную сілу, дзякуючы зьменам, што пры

¹³⁷ Cichy M. Europa zmienia przeszłość // Gazeta Wyborcza, nr 126, 30-31.05.1998 // http://www.davies.pl/r_mc_europazmieniaprzeszlosc.php.

Так, нават Саюз Польшкіх Патрыётаў, створаны з падачы непасрэдна І. Сталіна, заявіў пра законнасць “жаданняў беларусаў і ўкраінцаў да нацыянальнага ўз’яднання” (с. 20). Канешне, у рэчышчы крамлёўскай палітыкі выступала і кіраўніцтва Савецкай Беларусі адносна павелічэння БССР за кошт тэрыторыі II Рэчы Паспалітай, што раз паўтараючы словы пра “гістарычныя правы”, “справядлінасць як у гістарычных, так і этнаграфічных адносінах”, “законнае і справядлівае жаданне беларускага народа”, etc. (с. 26, 30, 31) Як бачым, такая таўталагізацыя дала плён: савецкая *гістарычная* навука з лёгкасцю падхапіла *палітычнае*

нясла вайна. Бо гэта, звычайна, ужо дакуманты, якім месца ў архіве і якія могуць быць у большай ці меншай меры цікавымі перадусім толькі для гісторыка. З нашага гледзішча гэткімі архіўнымі дакумантамі з’яўляюцца розныя польска-бальшавіцкія дагаворы, аб’ектам якіх была тэрыторыя Беларусі і яе народа. І гэта з дзвюх прычынаў: 1. Гэткія дагаворы былі зробленыя без нашага ўдзелу, накіненныя гвалтам і ўжо бадай таму мы ня можам прызнаць ім у дачыненні да нас праўнае сілы. Практычна, зразумела, мы змушаны былі мець іх на ўвазе, бо выкананне іх гарантавала сіла, але па сваёй істоце яны былі разглядаемыя намі заўсёды – як акты гвалту, і ніколі – як акты, у васьнове якіх ляжала права”. Далей у выступленні М. Шкялёнак кажа пра чарговы розгрыш беларускае карты палякамі і бальшавікамі, выступаючы супраць яго. Сваю пазіцыю ён базіруе на гістарычнай аргументацыі, сягаючы ў часы ВКЛ, даводзячы, што “гісторыя не дае ніякага абаснавання іхным прэтэнсіям да Беларусі”. “Рыскі трактат 1921 г.” называецца “найвялікшым злачынствам бальшавіцкай Масквы ў дачыненні да Беларусі”. Пастанова аб уключэнні Заходняй Беларусі праз далучэнне да БССР таксама прызнаецца незаконнай, юрыдычна неабгрунтаванай (Шкялёнак М. Беларусь і суседзі. Гістарычныя нарысы. Беласток: Беларускае Гістарычнае Таварыства, 2003. С. 236-248).

Але гэта было напрыканцы Другога сусветнага вайны, калі вяртанне савецкае ўлады на Беларусь стала непазбежным і відавочным. А ў самым пачатку многія заходнебеларускія нацыянальныя дзеячы (у прыватнасці Беларуска хрысціянская дэмакратыя і яе друкаваны орган “Круніца”) падзеі такога аб’яднання расцанілі як гістарычная справядлівасць (па: Туронак Ю. Мадэрная гісторыя Беларусі. Вільня: Інстытут беларусістыкі, 2006. С. 504). Аднак неабходна пры гэтым заўважыць пару прынцыповых і канцэптальных акалічнасцей: 1) ацэньваўся не юрыдычны, а перадусім палітычны (што, як паказана вышэй, адэкватна гісторыі палітычнай думкі) і этнічны аспекты (да таго ж, нагадаем, былі і контрвізіі – беларускіх палітыкаў, якія ў справе дасягнення незалежнасці разлічвалі на дапамогу Германіі, яны да нападу апошняй на СССР вымушаны былі не выяўляць публічна сваю візію; варта дадаць, што на першым этапе Другое сусветнае вайны палітыка III Райха на акупаваных тэрыторыях значна адрознівалася ад дзеянняў у перыяд германа-савецкае вайны, да таго ж і задумкі Берліна стасоўна Беларусі спачатку для яе выглядалі авантажнымі і перспектыўнымі ў плане развіцця дзяржаўнасці); 2) генера паныцця “гістарычная справядлівасць” у савецкіх і сучасных гісторыкаў у выхадзіць да савецка-сталінскага палітычнага дыскурсу, а не да меркаванняў нацыянальных слаў Беларусі дачынення не мае.

Гэта значыць, наша асэнсаванне падзей якасна не трансфармуецца.

эта частка света ему проста понравілася! И он навсегда полюбил ее (с. 83). Да и непосредственные наставники Н. Дэвиса, уча своих подопечных критическому мышлению, судя по упоминанию дидактических моментов, не блистали оригинальностью, задавая вопросы о конкретных источниках информации и призывая не верить написанному в книгах (с. 103). Впрочем, с другой стороны, как сказал один мой пожилой приятель-педагог А. Янковский, находясь в состоянии определенной прострации, банальность – это истина.

Второй корень, пересыпанный разноязычными поэтическими цитатами, впитывает историю, язык, литературу, которые изучались Автором на протяжении его жизни с раннего детства. Эти университеты, как видно, сформировали фундаментально образованную личность. Интересно Автор строит свое описание, рассказывая не только о том, что было в его образовании, но и о том, чего не было, а также, что могло быть. Если верить, что каждый человек проживает столько жизней, сколько знает языков, то Н. Дэвис живет никак не менее чем двумя десятками человеческих жизней. (Тем не менее такое веское «полиглотство» абсолютно не является автору серьезной помехой для того, чтобы пользоваться в основном только англоязычной литературой, что можно проследить по ссылкам.)

Отрадно, что таким образом известный ученый упрощает работу своих эвентуальных биографов, непосредственно описав становление себя как личности европейского пространства, пространства, которое находится между Востоком и Западом, называющегося Европой, которой посвящен один из важнейших (если не самый важный) труд его жизненного пути.

Часть третья как раз и начинается с рассказа о том, «jak rodzię Europa». В ней Н. Дэвис в повествовательной форме представляет читателю процесс создания им европейской истории: какие цели ставились, какие препятствия преодолевались. Но помимо этого выносит на суд общественности и иные свои наблюдения, размышления, обобщения.

lepszy» (с. 76). Следует отметить, что британский ученый не является единственным глашатаем таких мировоззренческих установок. Тожественные им мнения звучат и с восточного направления, причем с такого острова в европейском океане, который считается последним бастионом практически подмятой Западной Европой восточной ее части, а именно – из Беларуси, которая если и известна западному человеку, то, как правило, в крайне неприглядном цивилизационном свете. Позволим всего лишь небольшую цитату: «Христианские Восток и Запад – это не только различные цивилизационные регионы, но и разные способы бытия человека в мире. Дискуссия о несостоятельности первого – не больше чем попытка оправдать непонятное и необъяснимое в нем Западе»¹³⁵.

Вторую (по счету) часть книги Н. Дэвис посвящает целиком социокультурной среде, повлиявшей на него становление как историка. В третьей части он признается, что считает «историка частью истории» (с. 159), наверно, поэтому посчитал обоснованным создание такой части книги. Тезис далеко не новый: «В 1833 году Карлейль заметил, что всемирная история – это бесконечная божественная книга, которую все люди пишут и читают и стараются понять и в которой также пишут их самих»¹³⁶.

Автор видит два основных корня. Первый – развитие исторической науки в Magdalen College, его alma mater, выраженное на примере наиболее выдающихся представителей. У вершины этого своеобразного генеалогического древа духовности находится сам Автор, предпочитающий, однако, оставить свое имя в тени. Здесь же находим и первоочередную причину благоговения Н. Дэвиса перед Восточной Европой. Она выглядит довольно банальной: в ходе путешествий

абгрунтаванне, зрабіла яго настолькі моцным стэрэатыпам, ад якога і сёння не можа пазбавіцца гістарыяграфічны афіцыёз Рэспублікі Беларусь, стэрэатыпам, які ператварыўся ў псіхічны комплекс. Многія навукоўцы-гісторыкі ці то забываюць, ці то не разумеюць (а мо і не хочуць памятаць ці разумець), што гістарычная навука не павінна залежыць ад палітычнай кан'юнктуры, што гістарычная навука і паклікана для таго, каб прааналізаваць працэсы бесстаронна, непрадузята. У той жа час нонканфармісцкія даследаванні такімі гісторыкамі расцэньваюцца чамусьці як палітызаваны погляд на падзеі верасня 1939 г. (у чым беспасярэдне вінавацілі аўтара гэтых радкоў прадстаўнікі старэйшага пакалення, у прыватнасці У. Ладзеў). Толькі хто ж той погляд палітызаваў? Банальны адказ: аналіз дэтэрмінізму падзей і фактаў, што мелі месца ў гісторыі – вось галоўны чынік таго ўздзеяння (у адрозненне ад заангажаванасці маскоўскай галаслоўнасцю савецкіх і пост-ці неасавецкіх квазігістарычных меркаванняў).

Дарэчы, той жа У. Ладзеў, з'яўляючыся з аднаго боку апантаным прыхільнікам аргументацыі гістарычнай справядлівасцю, піша: «Дзеянні савецкага кіраўніцтва *калі нельга апраўдаць, то можна правільна зразумець*, зыходзячы са склаўшайся рэальнай палітычнай сітуацыі» (курсіў наш – А. Т.)¹¹. Як паказваюць зацываваныя словы, аўтар ужо дапускае магчымасць неапраўдання дзеянняў савецкага кіраўніцтва. (*Неапраўдання “гістарычнай справядлівасці”!*) Аднак спрабуючы “выкруціцца”, кажа пра разуменне палітычна-гістарычнай логікі тых дзеянняў (“можна правільна зразумець”!). А што? Усе іншыя моманты гістарычнага працэсу можна разумець і няправільна? Ці можна правільна не разумець? Ці нельга правільна разумець? Думаецца, аўтар цытаты сафістычна заганяе сябе ў тупіковы кут квазінаву-

¹³⁵ Шекин Н. От вестернизации – к глобализации. Динамика цивилизационного развития христианства в контексте византийско-православной традиции // Беларуская думка, 2008, №7. С. 76.

¹³⁶ Борхес Х. Л. Скрытая магия в Дон Кихоте // <http://c-society.ru/main.php?ID=240662&ar2=30&ar3=220>

¹¹ Ладзеў У.Ф. Ваенна-палітычны фактар у вырашэнні праблемы адзінства беларускай нацыі ў пачатковы перыяд II сусветнай вайны (метадалагічны аспект) // Другая сусветная вайна: новыя аспекты даследаванняў. Матэрыялы міжнароднага навуковага семінара 1 верасня 2003 года, Мінск. Адк. рэд. В.Ф. Балакіраў, К.І. Козак. Мн.: НАРБ, 2004. С. 11.

ковых разважанняў, яўна завужваючы магчымасці выбару правядзення палітычнага курсу кіраўніцтвам Савецкага Саюза і не ўлічваючы меркаванні стасоўна развіцця тых падзей аднаго з іх выканаўцаў – Сталіна. *Ex fontibus*, вайна адкрывае перад СССР “широкое поле деятельности для развития мировой революции. <...> В интересах СССР – Родины трудящихся, чтобы война разразилась между Рейхом и капиталистическим блоком. Нужно сделать все, чтобы эта война длилась как можно дольше в целях изнурения двух сторон. Именно по этой причине мы должны согласиться на заключение пакта, предложенного Германией, и работать над тем, чтобы эта война, объявленная однажды, продлилась максимальное количество времени. <...> Что плохого было бы, если в результате разгрома Польши мы распространим социалистическую систему на новые территории и население”¹².

Дарэчна таксама будзе яшчэ давесці, што 17 верасня 1939 г. з’яўляецца толькі датай, паводле савецкай тэрміналогіі, вызвалення, але ні ў якім разе не аб’яднання, бо кіраўніцтва Савецкага Саюза на той час само яшчэ не ведала, ці будуць “крэсы паўночна-ўсходнія” ў адной рэспубліцы. Перад інкарпарацыяй земляў Польскай дзяржавы існавала задума стварэння трох “дзяржаўных” фарміраванняў, у тым ліку Заходняй Беларусі¹³, аднак Крэмль выбраў іншы варыянт развіцця падзей, прапанаваўшы Райхстагу перагледзець дэмаркацыйную лінію, якая даходзіла да самой Варшавы, каб, па словах Сталіна, не мець праблем з польскай аўтаноміяй¹⁴. *De iure* паварот да варыянта, які ўрэшце ажыццявіўся – і Беларусь аб’ядналася, пачаўся 28 верасня 1939 г., калі паміж СССР і Германіяй быў падпісаны чарговы дагавор аб дружбе і мяжы, які

nauczyło narody dawnego bloku sowieckiego smakować życie, lecz również dało im pełniejszą wizję Europy, do której pragnął powrócić» (с. 56). Автор отвергает мнение некоторых о том, что он уравнивает обе части Европы, не исключая тем не менее некоторых аспектов, адекватных для такого соотношения (с. 57). Думается, Н. Дэвис действительно стремится к развенчанию мифа об оппозиции «Запад – Восток» как о противостоянии соответственно культуры и ее отсутствия. Таким образом, он в какой-то степени копает яму под свой авторитет даже со стороны многих восточно-европейских интеллектуалов, ибо его тексты в свете его же слов уже не будут истиной если не в последней, то в достаточно авторитетной инстанции (тем не менее это пока не препятствует ей быть). А что касается многих белорусских гуманитариев, то здесь Н. Дэвис выступает в качестве адвоката политического руководства Республики Беларусь, хотя ни одной из сторон эта адвокатура не нужна.

Дальше – больше. Уже само взятие в кавычки словосочетания «западная цивилизация» в названии следующего параграфа выявляет отношение исследователя к ней: «*cywilizacja zachodnia*» jest metafizycznym konstruktem, ideologią, konceptem, próbą nadania sobie tożsamości, wynalazkiem intelektualnym, który ma działać w interesie wynalazców», причем «*wydobywa z przeszłości Europy wszystko, co jest zgodne z tym interesem, skazując resztę na zapomnienie*» (с. 61). Практически как следователь, Н. Дэвис выводит на чистую воду виртуальных авторов этого «метафизического конструкта», указывая в первую очередь, что сущность «западной цивилизации» есть культ силы, в русле которого восславляются прежде всего наиболее мощные державы – Англия, Франция, Германия, которые были в расцвете империализма, когда появилось понятие «западной цивилизации» (с. 65). В результате размышлений историк формирует ее пять основных стереотипов, принцип которых заключается в позитивности Запада и вторичности, отсталости европейского Востока, например: «4. „Zachod” jest

¹² Па: Польское подполье на территории западных областей Беларуси (1939 – 1954): Монография / С.А. Ситкевич, С.А. Сильванович, В.В. Барабаш, Н.А. Рыбак. Гродно: ГГАУ, 2004. С. 104-105.

¹³ Падрабязней гл.: Стжембош Т. Введение // “Zachodnia Białoruś”. 17.IX.1939 – 22.VI.1941. Т. 1. Wydarzenia i losy ludzkie. Rok 1939. Warszawa, 1998. S. 38-39.

¹⁴ Падрабязней гл.: Документы внешней политики. 1939. Т. XXII: В 2 кн. Кн. 2: Сентябрь-декабрь. Масква, 1992. С. 605-606.

ражает нераздельность по направлениям света европейского искусства (с. 37-39). Таким методом и выявляются те самые фальшивые контрасты, вынесенные в заголовок. К тому же отражено, что во многом они строятся на легко разрушаемых стереотипах и двойных стандартах. Как то – отношение к национализму, западный или гражданский образец которого считается политологами (конечно, «западниками») конструктивным, а его восточный собрат – целиком наоборот (с. 42-43). Более того, Н. Дэвис отмечает у политических деятелей Западной Европы «wyraźna skłonność do wygłoszenia ocen wartościujących» (с. 43), а у ее ученых – тенденцию врожденного убеждения в отсталости их восточноевропейских коллег (с. 46). Не известно, насколько Автор является поклонником белорусского авторитарного руководителя А. Лукашенко (или наоборот?), однако их слова и мысли зачастую выглядят созвучно: «Западные лидеры убеждены, что лишь их страны имеют право писать новейшую историю»¹³⁴.

Н. Дэвис вскрывает исторические корни такого отношения, уходящие во времена античности и распространения христианства (понятно, что Восточная Европа осваивалась позднее). К тому же в дальнейшем наблюдалось не только различие между этими частями Европы, но и идейная конфронтация (например, с расколом христианства), а также экономическое лидерство западных стран, перенятие элитой восточных стран западной культуры, миграционные волны в западном направлении, наконец установление биполярной системы и холодная война. Всего насчитывается Н. Дэвисом ровно 10 основных исторических факторов (с. 46-55).

Сравнивая мировоззренческие взгляды представителей разных частей Европы, Н. Дэвис приходит к выводу, что пребывание под властью фашизма и коммунизма «nie tylko

“Солдаты Красной Армии разбирают границу между Белоруссией и Западной Белоруссией.”

Так паведамляе надпіс на архіўным здымку пра мяжу, праз яку тады так і не зрабілі вольнага перамяшчэння.

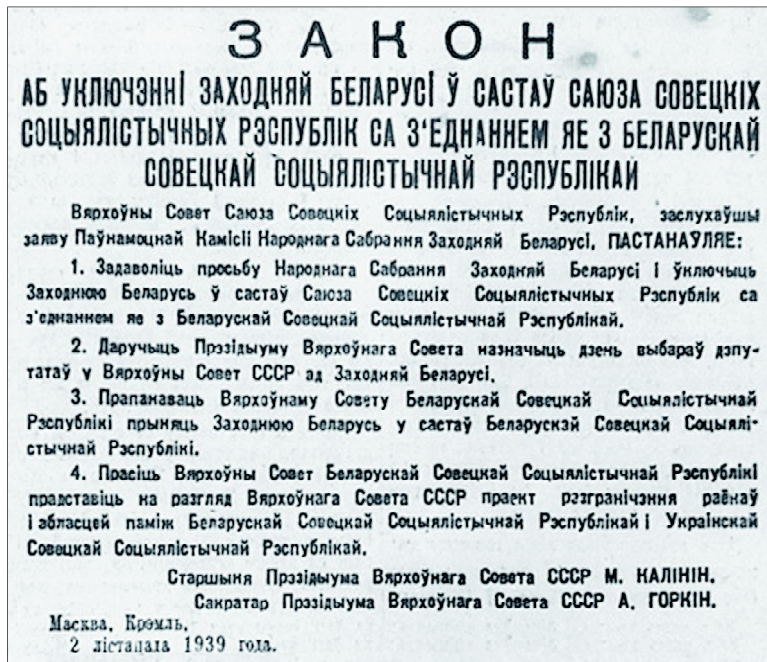
Крыніца: Беларускі дзяржаўны архіў кінафотадакументаў, №0-132672, 0-132672а.

прадугледжваў новую лінію размежавання на польскай тэрыторыі і сферы ўплыву адносна літоўскай пакуль тады яшчэ суверэннай дзяржавы¹⁵. 29 кастрычніка Народны сход Заходняй Беларусі ўхваліў дэкларацыю пра прыняцце яе ў склад БССР. 2 лістапада 1939 г. афіцыйна Крэмль задаволіў тую “просьбу”, што толькі потым (!), 14 лістапада, прадубліраваў Вярхоўны Савет БССР¹⁶. Гэта значыць, што фармальна аб’яднанне Беларусі адбылося толькі амаль праз два меся-

¹⁵ Документы внешней политики. 1939. Т. XXII: В 2 кн. Кн. 2: Сентябрь-декабрь. Москва, 1992. С. 135-136.

¹⁶ Śleszyński W. Okupacja sowiecka na Białostoczczyźnie w latach 1939 – 1941. Propaganda i indoktrynacja. Białystok: Agencja Wydawnicza Benkowski, Białostockie Towarzystwo Naukowe, 2001. S. 134-150

¹³⁴ Лукашенко А. Выступление на 14-м саммите стран Движения неприсоединения // Советская Белоруссия, 2006, 20 сентября.

цы пасля “вызвалення”, *post actum*. А фактычна *sic!* яшчэ пазней, можна сказаць, толькі пасля вайны, бо праз старую мяжу не зрабілі вольнага перамяшчэння. «На старой гра- нице імелісь свои погранотряды. Это была большая сила»¹⁷. Атрымліваецца, што паспаліты люд займеў большую магчымасць перасякаць былую савецка-польскую мяжу толькі пры германскай акупацыі, да якой захоўваўся даваенны стан з жорсткім кантролем той мяжы. А пад савецкім дахам Беларусь уз’ядналася толькі з вызваленнем яе ад германскіх захопнікаў.

Цікава прасачыць рэакцыю насельніцтва на вераснёўс- кія падзеі 1939 г. Па ўспамінах сучаснікаў, беларусы чакалі перамен да лепшага і чырвонаармейцаў называлі не інакш, як “нашымі”. Бадай, толькі польская частка насельніцтва была

ние Европы с тесно интегрированной в нее Беларусью. В другом, однако, наблюдается формальное дистанцирова- ние Беларуси от Европы. Но под последней имеется в виду та часть негатива, которая отсутствует в Беларуси, то есть в данном случае понятие Европы приобретает в некотором роде ироническую коннотацию. Ибо генеральной по-пре- жнему остается риторика о Беларуси как центре и даже сер- дце Европы¹³³. Таким образом, приведенные цитаты свиде- тельствуют, что феномен Европы ни в коем случае не мо- жет ограничиться некими строгими рамками, продиктован- ными только политическими или скорее политизирован- ными факторами, нежели их в целом цивилизационным причинно-следственным набором.

Н. Дэвис продолжает наблюдение за развитием идеи Европы. Лидером в этом процессе являлась ее западная часть. А в середине XX века мир поделил так называемый железный занавес. И понятие Европы в цивилизационном аспекте до 1989 г. стало синонимом именно с той, запад- ной частью, причем по обе стороны занавеса.

Свое несогласие с такой синонимизацией Н. Дэвис обосновывает в следующем параграфе – «Правомочные сравнения, фальшивые контрасты: Восток и Запад в но- вейшей истории Европы». Он находит веские примеры для своих сравнений. Одно из самых доступных обывателю – сравнение фашизма, возникшего на Западе, и коммуниз- ма как явления восточного – режимов тоталитарных и этим весьма схожих (с. 35-37). (Причем это сравнение-сопос- тавление, повторяющееся на протяжении книги (с. 56, 197- 205, 224, 227, etc.), выдает в Авторе крайнего антикомму- ниста, впрочем, так же, как и антифашиста – или наобо- рот.) Будучи хорошим знатоком искусства, Н. Дэвис ши- роко употребляет также свою эрудицию в данной обла- сти на протяжении всей книги. И в этом параграфе он от-

¹³³ Официальный интернет-портал Президента Республики Беларусь // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.president.gov.by/press15810.html>. – Дата доступа: 26.06.2008.

¹⁷ Литвин А. Как это было // Неман, 1991, № 6. С. 160.

К чести Автора такие скорее оговорки, чем сознательные пассажи, встречаются лишь как исключение, объяснение чему находится в контексте его научной эволюции (некоторые в состав именно польского государства включают ВКЛ уже с Кревской унии 1385 г.¹²⁹, хотя даже Речь Посполитую нельзя называть целиком польской; ее британский историк называет державой двух наций – с. 228).

С нашей стороны хотелось бы добавить, что некоторые стереотипы цивилизационного варианта концепции Европы, в частности рассматриваемый религиозный, развенчиваются не только Н. Дэвисом и не только на Западе. Так, осмысливая христианскость так называемой западной цивилизации, современный белорусский Автор указывает не только на процесс ее дехристианизации, но и на элементы антихристианского толка¹³⁰. Впрочем, по причине элементарного несогласия с установками «правильного» понимания Европы в странах ее Центральной и Восточной части всегда будет вестись острая полемика по этому поводу, рассчитанная как минимум на внутреннее потребление. Самым простым, но показательным примером являются слова президента Беларуси А. Лукашенко о том, что его стране никуда в Европу идти не надо, ибо как раз она и является ее центром: «Нас нельзя изолировать, мы Богом определены жить в центре Европы, и это право у нас сегодня никто не отнимет, нет такой силы!»¹³¹ Или: «Я проехал весь мир. Я видел Европу. Все сжато. Все задымлено. Все грязно. Люди трутся один о другого, толкают. Тяжело людям жить там. А здесь – в центре этого хаоса душа радуется!»¹³². В первом, хронологически более раннем случае мы видим понима-

адпачаткова настроена ваража да савецкай улады, што пра-яўлялася як у актыўным супраціве (падпольная барацьба), так і ў пасіўным (так званая ўнутраная эміграцыя)¹⁸. У хуткім часе і беларусы разглядзелі сутнасць вызваліцеляў і бальшавікі ў іх вуснах не без іроніі трансфармаваліся ў «башлыкоў»¹⁹. Дый пасляваеннае перасяленне беларусаў у Беларусь (ізноў перадазеленую бальшавікамі), а палякаў у Польшчу, паказала сапраўдныя адносіны насельніцтва да савецкай улады. Яе ўжо не прызнавалі сваёй, хоць да 1939 г. многія і чакалі на Саветаў. Менавіта гэтую тэзу і абгрунтоўвае даследаванне А. Вялікага, хоць аўтар і не робіць адкрытых высноў.

Я. Мірановіч слушна ўказвае ў сваіх працах на значэнне, якое мела рэгістрацыя на выезд з Савецкай Беларусі (дадамо, што з Польшчы таксама), падкрэсліваючы плебесцытнасць акцыі²⁰. Прычым у шэрагу пытанняў неагалошанага рэфэрэндума не апошнія месца займаў пункт па праблеме справядлівасці ўз'яднання Беларусі пад савецкім дахам. Сухія лічбы сведчаць, што сімпатыі беларуска-польскай масы былі не на баку савецкай улады. З сапраўдным яе абліччам заходнікі мелі магчымасць напоўніцу пазнаёміцца яшчэ да германа-савецкай вайны. А калі фронт адкаціўся на захад, савецкая рэчаіснасць ізноў уварвалася ў жыццё Заходняй Беларусі ў выглядзе жабракоў і парабкаў – калгаснікаў з усходу, у выглядзе непамерных падаткаў і нават вывазу на пры-

¹⁸ Гл., напрыклад: Сільвановіч С. А. Польскі рух супраціўлення ў Заходняй Беларусі (верасень 1939 – чэрвень 1941 г.) // Праблемы ўз'яднання Заходняй Беларусі з БССР: Гісторыя і сучаснасць: Матэрыялы Міжнар. навук.-тэарэт. канф., 17-18 верас. 1999. Мн.: БДУ, 2000. С. 199-206; Ермолович В. И., Жумарь С. В. Огнем и мечом: Хроника польского националистического подполья в Белоруссии (1939 – 1953 гг.). Мн.: БелНИЦДААД, 1994. 112 с. Польская гістарыяграфія гэтага пытання мае непараўнальна большыя здабыткі.

¹⁹ Успаміны Івана Мікалаевіча Гайцокевіча (1919 – 2002), жыхара в. Вялікія Круговічы Ганцавіцкага раёна Брэсцкай вобласці // Зборы аўтара.

²⁰ Па: Крывашэй Дз. Праблема выбару і мяжы // АРСНЕ-Пачатак, 2006, № 4. С. 229. Аўтар гэтых радкоў таксама звяртаецца да аргументацыі лічбамі перасялення пры разглядзе падзей 1939 г.: Трафімчык А. Аб'яднанне Беларусі 17 верасня 1939 г. // Białoruskie Zeszyty Historyczne. Białystok, 2004. № 21. С. 199-206; ці: Аб'яднанне Беларусі 17 верасня 1939 г.: якім яно было // <http://mail.tut.by/Redirect/www.radzima.org/pub/artykul.php?sn=5>

¹²⁹ Нарыс гісторыі Польскай Дзяржавы і Народа. X – XXI стст. Варшава: Demart Sp. Z o.o. 2006. С. 311.

¹³⁰ Мудров С. Пережитки или вечные ценности? Христианское осмысление европейской интеграции / С. Мудров // Беларуская думка, 2008, №6. – С. 72-76.

¹³¹ Советская Белоруссия, 2000, 20 декабря. – С. 2.

¹³² Доклад Президента Республики Беларусь А.Г.Лукашенко на третьем Всебелорусском народном собрании // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.president.gov.by/ru/press24121.print.html>. – Дата доступа: 26.06.2008.

мусовыя работы (с. 97-103). Напрошваецца параўнанне з падобнай з'явай у перыяд германскай акупацыі, але, мяркуючы па інфармацыі, прыведзенай А. Вялікім, савецкія наборы былі цалкам прымусовыя, а падчас германскай акупацыі пэўная прыкметная частка насельніцтва накіроўвалася ў Германію добраахвотна²¹. Больш таго, некаторыя дэпутаты Народнага схода, якім савецкай уладай, здавалася б, былі гарантаваны адносны дабрабыт і прэферэнцыі, змянялі свае пазіцыі пасля знаёмства з сацыялістычным жыццём (с. 103).

Дарэчна будзе давесці, што сучасныя ўкраінскія гісторыкі, кажучы пра “насільніцкія методы” “прыеднання заходняй часткі украінскіх земель до Великої України в рамках Радянського Союзу”, слухна заўважаюць, што аб'яднанне “було найважливішим кроком у формуванні української соборності”²². “Однак ця подія, – цытуем іншага ўкраінскага гісторыка, – принесла українцям не менші стражданія, ніж полякам”²³.

Карэктна бачыць такое ж (і нават большае) значэнне тых падзей і для распалавіненай перад 1939 г. Беларусі. Мікалай Мезга *inter alea* заўважае, “што фармальна ў пытанні аб польска-савецкай мяжы становішча БССР адрознівалася ад становішча РСФСР і УССР. Беларускія ўлады не падпісвалі і не ратыфіцыравалі Рыжскі дагавор. Такім чынам, БССР юрыдычна не прызнала ўсталяваную ім мяжу і ўваходжанне ў склад

противоречащих *ex definitione* синонимизации западной цивилизации и Европы, а именно – на источниках, имеющих так или иначе восточное происхождение (например, влияние ислама на самоидентификацию Европы) или вообще просто а priori не включающихся в цивилизационный вариант концепции Европы, которая некоторыми ограниченно мыслится как сугубо христианский феномен (если брать религиозный аспект) без корректировки на наличие весомого языческого пласта. Автор замечает, что эпоха этого феномена в Европе не закончилась с приобретением христианством статуса государственной религии. Однако, к сожалению, совсем несправедливо он почему-то не видит присутствия христианства (правда, в ортодоксальном виде) в Великом Княжестве Литовском, называя его последним языческим краем Европы¹²⁸. Складывается впечатление, не-симпатичное относительно интеллектуала такого уровня, что он софистично отождествляет христианство с католицизмом, говоря о формальном конце язычества с заключением брака между королевой Польши Ядвига и Ягайлом с принятием последним римско-католического крещения (с. 21). Здесь мы сталкиваемся с методологией двойных стандартов, что недопустимо в науке. Тем более когда, борясь с одним стереотипом (понятийного совмещения Запада и Европы), аналитик сам допускает технически подобную ошибку практически совсем рядом. К тому же ее можно было бы избежать, сохранив объективную аргументированность: ведь язычество в Литве (путать Литву историческую с современной – значит допускать опять-таки тот же прокол) дожило до XX века, в начале которого погасло последнее пламя на капище около Минска. Воистину «Europa pogańska przetrwała znacznie dłużej, niż uważa większość historyków» (с. 21). В дальнейшем, однако, Н. Дэвис исправляет эту амбивалентность, признавая христианскость и за католицизмом, и за православием (с. 227).

²¹ Гісторыя Беларусі. У 2 ч. Ч. 2. XIX – XX стагоддзі: Курс лекцый / П.І. Брыгадзін, У. Ф. Ладыеў, П.І. Зялінскі і інш. Мн.: РІВШ БДУ, 2002. С. 466. Адмыслова для спасылкі ўзята гэтак выданне: у яго стварэнні (у тым ліку і раздзела пра вайну) прымаў удзел амбівалентны У. Ладыеў (у пацверджанне яго амбівалентнасці гл. таксама: Трафімчык А. Паміж Сцылаю і Харыбдаю // АРСНЕ-Пачатак, 2004, № 5. С. 320-323). Дарэчы, гэты адэпт “гістарычнай справядлівасці” ў згаданым выданні параўноўвае падзел суверэннай Польшчы з падзелам Беларусі (Гісторыя Беларусі. У 2 ч. Ч. 2. XIX – XX стагоддзі: Курс лекцый / П.І. Брыгадзін, У.Ф. Ладыеў, П.І. Зялінскі і інш. – Мн.: РІВШ БДУ, 2002. С. 439). А апошняя ж нават суверэннай не была! Як і не была суб'ектам міжнароднага права. Таму, калі развіць логіку У. Ладыева, можна падзел Беларусі ў 1921 г. палічыць і не такім абуральным на фоне гвалту над суверэнніцтвам.

²² Історія України: нове бачання. / В. Ф. Верстюк, О. В. Гарань, О. І. Гуржій та ін.; Під ред. В. А. Смолія. К.: “Альтернативи”, 2000. С. 338.

²³ Гетьманчук М. Ризький договір і трагедія Польщі в 1939 році // 1939 рік в історичній долі України і українців. Матеріали Міжнародної наукової конференції 23-24 вересня 1999 р. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2001. С. 119.

¹²⁸ Davies N. Serce Europy. Krytka historia Polski. Londyn: „ANEKS”, 1995. S. 264.

можно сказать примерно так же, как изъяснился Аристотель о категории времени: если о нем не задумываться, то все понятно, а рефлексии о нем отдаляют от его рационального восприятия (не могу отвечать за точность воспроизведения мысли великого грека, однако надеюсь, что в целом смысл передал).

Н. Дэвис кратко обозначает три варианта концепции Европы. Обращается внимание, что географический вариант в том виде, какой мы имеем сегодня, был сформирован с подачи российской императрицы Екатерины II, которая решила увеличить европейскую часть России, перенесла границы Европы с Дона, где их традиционно видели с античных времен, далеко на восток, то есть возраст этой конвенции только перешагнул два столетия. Таким образом, в свое время Петр I «рубил окно в Европу», но уже Екатерина II решила расширить евроапартаменты на как можно большую часть России, тем самым географически «кодифицировав» культурное включение Петром I России в евроконтекст. Однако Автором *inter alia* добавляется, что нельзя предполагать, будто эта восточная граница Европы вечная (и хотя Н. Дэвис обошелся здесь без прогнозов, с какой-то страницы книги читатель может склоняться к мысли о вероятности расширения границ рассматриваемой части света скорее в восточном, чем в обратном направлении).

Второй вариант – цивилизационный – называется самым сложным, ибо его границы после XVI века стремительно расширялись, в том числе на иные континенты. А третий, имеющий политическую природу, Автор называет утопией и недостижимым идеалом. Тем не менее в некоторой мере политическая Европа состоялась в виде Европейского Союза (с. 17).

В силу наибольшей сложности для себя цивилизационного варианта концепции Европы Н. Дэвис пробует в нем разобраться более тщательно, последовательно рассматривая историю его развития и влияющих на это развитие факторов. Особое внимание он сосредотачивает на моментах,

Польшчы Заходняй Беларусі”²⁴. Дарэчы, у 1945 г. пры чарговым перападзеле Беларусі, калі Беласточчына была аддадзена Польшчы, прадстаўнікі ўрада БССР для падрыхтоўкі адпаведнага дагавора і яго падпісання таксама запрошаны не былі²⁵. Адсутнасць нават фармальнай згоды кіраўніцтва БССР і УССР адзначае і А. Вялікі (с. 39). Усё ж не забывайма фактычную марыянеткаваць БССР (асабліва на стан 1939 г.), а таксама тое, што не намаганнямі яе прадстаўнікоў, а захадамі агульнасаюзнай дыпламатыі і – за ёй – сіламі Чырвонай Арміі, здзейснена анексія. Таму ў ідэале, калі мець на ўвазе абраны намі аспект, кансалідацыя беларускага краю магла адбыцца толькі пад шылдаю БНР, прадстаўнікі якой (у прыватнасці шэраг беларускіх партый сацыялістаў) ад імя беларускага нацыянальнага руху запатрабавалі перагляду прэлімінарнага міру і самавызначэння беларусаў²⁶, і таму абвінаваціць у пасіўнасці беларусаў аніяк нельга. Гэта добра разумелі далёка наперад усе: Польшча, Літва, Украіна, Германія, Расія (і бальшавікі, і “контра”), – таму і здарылася тое, што здарылася. А адной з эвентуальных прычын такіх дыскрымінацыйных паводзінаў бальшавіцкага кіраўніцтва стасоўна ўрада Беларусі ў 1921 г. мог быць варыянт далучэння Заходняй Беларусі праз БССР, якой ускосна ў Рызе пакідалася “права” на гэта – непасрэдным няўдзелам у перамовах, што рабіла іх нелегітымнымі²⁷. Дый само далучэнне з самага пачатку пачало мусіравацца як аб’яднанне з Савецкай Беларуссю, а не са створаным у 1922 г. СССР, хоць лейцы кіравання працэсамі цягнуліся да Масквы. Аднак

²⁴ Мезга М. Мязга канфрантацыі // Беларуская мінуўшчына, 1996, № 2. С. 30.

²⁵ Снапкоўскі У. Ялта – Сан-Францыска – Патсдам: ад падвядзення вынікаў Другой сусветнай вайны да пасляваеннага ўладкавання свету // Беларускі гістарычны часопіс, 2005, № 7. С. 4, 10.

²⁶ Па: Лебедзев В. Камітэт Загранічных групаў Беларускае партыі сацыялістў-рэвалюцыянераў (1920 – 1923 гг.) // Спадчына, 1997, № 4. С. 24-25. Паводле: Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (далей – НАРБ), ф. 459, воп. 1, спр. 3, арк. 9.

²⁷ Як паведамляе Антон Адамовіч, на пачатку 1920-х гг. распрацоўваўся і прыняцый іншы праект уз’яднання Беларусі пад савецкім дахам, які стаў вядомым пад назовам “мангольскага праекту”.

“Меркавалася трансфармаваць БССР у тэарэтычна незалежную дзяржаву пад пратэктаратам Савецкага Саюзу накішталт Мангольскай Народнай Рэспублікі. Плянавалася, што пры падтрымцы Саветаў беларускі нацыянальны рух у Польшчы ўзьніме “паўстаньне” за

кіраўнікі зародку савецкай дзяржаўнасці Беларусі – у адрозненне ад нацыянальных сілаў, што выступалі пад шыльдай БНР – не прад’яўлялі ў дадзеным выпадку прэтэнзій да абодвух бакоў дзяльбы!

Больш уважлівы зварот А. Вялікага менавіта да падзей 1939 г. быў бы метадалагічна кангеніяльны філасофска-дыялекталагічным, незасмечаным класавасцю поглядам на грамадскія з’явы У. Леніна: «Самое надежное в вопросе общественной науки... это – не забывать основной связи, смотреть на каждый вопрос с точки зрения того, как известное явление в истории возникло, какие главные этапы это явление проходило, и с точки зрения этого смотреть, чем данная вещь стала теперь...»²⁸. Да таго ж не трэба забываць, што, паводле Й. Дамэнка, «гісторыя... гэта перадусім спосаб, згодна зь якім культура трактуе прошлыя падзеі, каб на гэтай падставе аналізаваць сваю цяпершчыну і плянаваць будучыню»²⁹, таму і асэнсаванне палітычных працэсаў на і вакол Беларусі наўпрост выяўляе культуру аўтараў, іх адносіны да нормаў міжнароднага права, да права народа на нацыянальнае самавызначэнне, да гісторыі беларускай дзяржаўнасці, да таго, на якія ж гістарычныя ідэалы варта арыентавацца нацыі ў сваім развіцці, etc.

У прызнанні аб’яднаўчага для Беларусі моманту недапушчальна казаць пра “вызваленне Чырвонай Арміяй” і тым больш пра нейкую справядлівасць таго акта, тым самым прызнаючы справядлівасць агрэсіі. Падзеі 1939 г. былі справядл-

аддзяленне беларускай тэрыторыі. У той-жа час адбудзецца “паўстанне” і ў Савецкай Беларусі, якая рэалізуе сваё права на “аддзяленне”, і дзеве часткі Беларусі аформіць тэарэтычна незалежную дзяржаву, фактычна пад савецкім пратэктаратам, як і Мангольская Народная Рэспубліка. Сам СССР пры гэтым не выглядае агрэсарам, а, наадварот, – такім самым (калі яшчэ й ня больш) “пацярпелым”, як і Польшча. Цяжка сказаць, ці меў “мангольскі праект” у сваёй аснове пэўныя рэальныя намеры, ці з самага пачатку быў задуманы як чыстая правакацыя, якой у далейшым абярнуліся і “нацыянальны НЭП”, і “беларусызацыя”, і ўся бальшавіцкая дзейнасць у Заходняй Беларусі. Ува ўсялякім выпадку, у свой час матываванне яго выглядала праўдападобным” (Адамовіч А. Да гісторыі беларускае літаратуры. Мн.: Выдавецтв ІП Зьміцер Колас, 2005. С. 851).

²⁸ Ленин В. И. Полное собрание сочинений. Т. 39. М.: Государственное издательство политической литературы, 1974. С. 67.

²⁹ Па: Ф’ют А. Быць (або ня быць) сяроднеўрапейцам // Спадчына, 1998, № 5. С. 195.

написания, что Автор по ходу указывает (часто это университетские лекции, что наводит на ассоциации с Гегелем).

Структура книги состоит из пролога и пяти частей, каждая из которых включает от двух до четырех параграфов, а также неожиданного постскриптума. Зачином является «Легенда о Европе», позаимствованная из своей же книги двадцатилетней давности. В нем Автор рассказывает о генеалогических ростках такого социально-политического феномена, как Европа. Причем именно о ростках, из которых феномен мог и не возрастился, по крайней мере тогда определенности не было. Да и ростки эти покрыты плотной мифологической пылью. Последний абзац пролога намекает, в каком русле будет вестись с читателем непринужденная (такой стиль предлагается изначально¹²⁷) беседа: сначала знакомый людям мир лежал на востоке, а на западе ждала неизвестность. «Ciekawość Europy zapewne rzeczywiście stała się przyczyną jej zguby. Ale doprowadziła także do powstania nowej cywilizacji, która miała w końcu otrzymać jej imię i która miała się rozszerzyć, obejmując swoim zasięgiem całą półwysep» (с. 12).

Часть первая «Историк между Востоком и Западом» основательно раскрывает положение каждого историка, кто занимается исследованиями истории и культуры Европы (несомненно, Н. Дэвис имеет в виду и себя).

В ее первом параграфе, как и отражает название – «Идея Европы», наблюдается попытка обозначить понятие «Европа», берущее начало во времена Древней Греции, когда опирались на легенду (с. 16), о коей речь шла выше. Однако современная конкретизация этого широко распространенного и в обиходе понятия выявляет то, что оно предстает скорее кантовской вещью в себе, чем для нас. О нем

¹²⁷ «Davies nigdy nie akceptował podziału na historię «popularną» i «naukową», uważając jasny i prosty styl za niezbędny w dobrej historiografii» (Nowicka M. Książka o całej Europie // Magazyn, nr 27, dodatek do «Gazety Wyborczej» nr 154, 04.07.1997 // http://www.davies.pl/r_mn_książkaocalejeuropie.php).

мая книга в этом смысле является наиболее характерным примером: иной раз кажется, что Автор просто плывет по неуправляемым волнам мыслей (некоторые философы, например, Ницше, поговаривали, что рациональное – прощу прощение за парадоксальный плеоназм – управление процессом мышления невозможно). Но в результате Н. Дэвис все-таки умело и красиво, как заправский серфер, обуздывает те волны, что и подталкивает к осознанию существования не просто рациональной, а именно научной основы, имплицитно скрывающейся за аморфностью такого жанра, как эссе.

Книга, как и подобает, открывается вступлением – введением в тему и в круг ее проблематики. А именно: осмысление феномена Европы. Под ней во времена начала творческой деятельности Н. Дэвиса имели в виду только западную часть, забывая и игнорируя восточную в силу идеологического раздела практически всего мира по притяжению к двум политическим полюсам – на «капиталистический мир» и «социалистический лагерь» (несимпатичная для последнего каламбурная двусмысленность выражений очевидна). Причем тенденции во многом сохранились и после разрушения структуры биполярного мира и продолжают давить по обе его стороны. Но Автор видит своей задачей «dbanie o to, by terażniejszość nie wyparła całkowicie przeszłości» (с. 5). Одной из трудностей развенчивания стереотипов (если не основной, ибо на ней акцентируется внимание еще во вступлении) является то, что «żelazną kurtynę łatwiej było rozmontować wzdłuż fizycznych granic niż w ludzkich umysłach», то есть не политические барьеры стали проблемой – больше всего времени требовали изменения в ментальности (с. 8).

Н. Дэвис признается, что книга состоит из избранных эссе, созданных в течение последнего десятилетия (с. 7). Он преодолевает искушение редактировать тексты в свете новых социально-политических веяний, поэтому читателю следует иной раз обращать внимание на дату и контекст их

івымі гэтак жа, як і дзяльба Беларусі ў 1918 – 1921 гг. І падзеі 1939 г. не прыбавілі ў гісторыі справядлівасці, бо зло нельга выкараніць злом. Ад гэтага яго толькі пабольшае. А пры наяўнасці ацэнак (да чаго так любяць усё ж звяртацца многія даследчыкі грамадскіх дысцыплін) тых і іншых момантаў сацыльна-палітычнага развіцця гісторыя як *гуманітарная* навука павінна быць адэкватнай цывілізаванай аксіялогіі і па магчымасці не трапляць у цяжкі кан'юнктуры і залежнасць ад палітычных сілаў ці асабістых перакананняў даследчыка³⁰. Ne quid falsi audeat, ne quid veri non audeat historia!

Манаграфія А. Вялікага, такім чынам, становіцца яшчэ адной кропкай над “і” ў асэнсаванні гістарычнай навукай долі Беларусі. Бо насамрэч атрымліваецца, як выказаўся Іван Чыгрын,

Рускія вызвалілі ад палякаў.
Палякі вызвалілі ад рускіх.
Вызвалілі шведы,
Вызвалілі французы,
Вызвалілі немцы.
І хто нас толькі не вызваліў?
А мы як былі нявольнікамі,
Так і засталіся.

Ды менавіта дзякуючы такім даследаванням, якое зрабіў А. Вялікі, несумненна неўзабаве “гісторыя зменіць ракурс не па суседскім рэцэпце...” (Ірына Багдановіч). А адпаведныя высновы, якіх не хапае манаграфіі А. Вялікага, пры наяўнасці шырокага аналітычнага дыскурсу зрабляцца не сёння, дык трохі пазней: аналіз завершыцца сінтэзам, колькасць абавязкова перарасце ў якасць, ноч зменіцца днём. Дыялектыка...

³⁰ Расійскім філосафам Аляксандрам Дзякавым заўважана, што “науки о человеке, какими мы их знаем сегодня, постарались «забыть» о своем происхождении. <...> Гуманитарные науки «забывают» о том, что в их основании лежит рационалистическая метафизика **субъекта**” (вылучана намі – А. Т.), якім з’яўляецца менавіта чалавек, homo (Дьяков А. В. Науки о человеке в эпоху постмодерна // Личность. Культура. Общество, 2006, Вып. 2. С. 267).

ПАМІЖ СЦЫЛАЮ І ХАРЫБДАЙ

Ладысеў У. Ф. Паміж Усходам і Захадам: Станаўленне дзяржаўнасці і тэрытарыяльнай цэласнасці Беларусі (1917 – 1939 гг.) / У. Ф. Ладысеў, П. І. Брыгадзін. Мн.: БДУ, 2003. 307 с.

*Сучасная беларуская палітыка
вагаецца паміж Захадам і Усходам*.*

В. Оргіш,
доктар філасофскіх навук

Апошні перыяд на Беларусі сталі з'яўляцца даследаванні па айчыннай гісторыі, якія можна было б дыферэнцаваць па двух умоўных накірунках. Першы з іх – нацыянальна-дэмакратычнага кшталту. Другі – савецкага, але ўжо трохі мадыфікаванага. Першы характарызуецца абстрагаванасцю ад традыцый савецкай гістарычнай школы (і нярэдка па гэтай прычыне трапляе ў своеасаблівую залежнасць ад яе), сваёй скіраванасцю на еўрапейскія дэмакратычныя прынцыпы даследаванняў. Другі ж наадварот – знаходзіцца ў моцным палоне савецкай ідэалагічнай традыцыі і вылучаецца велічэзнай залежнасцю (калі гэта было б дарэчным, сказаў бы – наркатычнай) ад савецкай спадчыны гістарычных даследаванняў³¹. Увогуле, улічваючы палітычныя працэсы на Беларусі і вакол яе, улічваючы той шлях, які краіна праходзіць, было б дзіўным, каб у

Норман Дэвіс, вядомы гісторык Еўропы і яе культуры, ставіў для ўсходнеўрапейскага дыскурса чужы для неакультуры фігурой, выдаў сапраўды неўдаўна сваю кнігу, буквальна сапраўды пераведзеную на польскі мову. (Прычыны такой оператывнасці очевидны: гэты брытанскі¹²⁵ мыслитель яўляецца полаоофилем, поэтому і сустрачае адветное вниание и взаимность.) В кнйге, называющэйся “Европа между Востоком и Западом” Автор продолжает развивать тематику своих ранее преданных публичной огласке рефлексий, многие места становятся больше похожи на комментарии к ним, главным из которых является историческая синтеза “Европа” (признание чего находится дальше, с. 226). Именно к ней он с нескромной регулярностью продолжает отсылать читателя для более подробного ознакомления. Причем порой с настолько нескромной, что складывается впечатление, будто Автор берет на себя роль истины в последней инстанции по некоторым аспектам рассматриваемой темы. Тем не менее нам такие пассажи указывают еще и на определенную устойчивость авторской позиции на протяжении хронологически краткого, но исторически насыщенного временного отрезка, несмотря на осознание им самим определенной степени архаизации и деактуализации некоторых эссе или их фрагментов (с. 7).

В этот раз репрезентуемые Н. Дэвисом материалы не имеют, на первый взгляд, четкой, ясной, угадываемой концепции и понимаемой реципиентом структуры. Эти базисные компоненты книги выглядят весьма субъективно. Впрочем, частично такое же впечатление остается при знакомстве и с другими работами этого гуманитария, любящего изощряться в своих опусах¹²⁶. Но рассматриваемые

* У сувязі з адмовай Прэзідыума ВАК Беларусі ў прысуджэнні ступені доктара гістарычных навук Яўгену Анішчанку, гл.: Народная воля, 2005, 2 сакавіка, ст. 2.

³¹ Гл. таксама на гэтую тэму квазінавуковы (насамрэч публіцыстычны) артыкул П. Петрыкава, які выступіў супраць «фальсіфікатароў савецкай історыяграфіі»: Петрыкава П. Т. Основные направления историографии Беларуси конца XX – начала XXI веков // Сучасныя праблемы гісторыяграфіі гісторыі. Матэрыялы Рэспубліканскай навукова-практычнай канферэнцыі 28 лістапада 2003 года. Мінск, 2003. Частка 2. С. 499–508. Штопраўда, калі паглядзець на праблему ўважлівей, выяўляецца больш шырокі дэферэнцыйны спектр сярод беларускіх гісторыкаў і гісторыяграфіі (у чым, дарэчы, пераконвае і ўзятая для разгляду праца). Аднак у дадзеным выпадку ідзе пра погляд праз прызму палітызацыі, няхай сабе і палітычнай, а значыць, некарэктнай для навукі.

¹²⁵ Насколько уместно его называть именно британским, трудно сказать, ибо сам он является популяризатором или, даже можно сказать, идеологом (одним из) европейского самосознания.

¹²⁶ Например, история Польши, изложенная под красноречивым названием «Сердце Европы», репрезентируется в обратном хронологическом порядке периодизации: Davies N. Serce Europy. Krytka historia Polski. Londyn: „ANEKS”, 1995. 414 s.

ПРИЗРАК БРОДИТ ПО ЕВРОПЕ –
ПРИЗРАК ЕВРОИДЕНТИФИКАЦИИ, ИЛИ ЕВРОПА
ЕЩЕ РАЗ ГЛАЗАМИ НОРМАНА ДЭВИСА

Davies N. Europa między Wschodem a Zachodem.
Kraków: Wydawnictwo Znak, 2007. 352 s.

*Нет, европейцу не понять,
что значит жить в Петровом граде,
писать стихи пером в тетради
и смрадный воздух обонять.*

И. Бродский

*Ну а что было делать? Я ведь, когда
убегал, отстреливался. Ты-то
понимаешь, что я стрелял в
сотканный собственным страхом
призрак, но ведь на Гороховой этого не
объяснить. То есть я даже допускаю,
что я смог бы это объяснить, но они
бы обязательно спросили: а почему,
собственно, вы по призракам
стреляете? Вам что, не нравятся
призраки, которые бродят по Европе?*

В. Пелевин

*Европа живет благодаря своим
противоречиям, расцветает благодаря
своим различиям [...] и она создала
цивилизацию, от которой зависит мир,
даже если ее и отвергает.*

А. Камю

яе гістарычнай навуцы, у многім залежнай ад палітыкі, не скла-
лася такой сітуацыі. І гэта – натуральна: *historia non facit saltus*.

Сумесную працу У. Ладyseва і П. Брыгадзіна (абазнаным чытачам зразумела, што ў асноўным першага, чым другога) пра станаўленне дзяржаўнасці і тэрытарыяльнай цэласнасці Беларусі ў 1917 – 1939 гг., як ні дзіўна, нельга дыферэнцаваць адназначна. Але гэта не значыць, што яна пазбегла ўплываў дня сённяшняга (абодвух яго бакоў) і стала палітычна нейтральнай. Яе амбівалентнасць заключаецца ў імкненні знайсці кансенсус для гісторыкаў абедзвюх акрэсленых вышэй тэндэнцый, прайсці паміж Сцылаю і Харыбдай. І гэтае свядомае ці не імкненне, дарэчы, не стасуецца з прынцыпамі навуковасці і толькі шкодзіць ім, што знайшло адбітак у наогул цікавым і вартым увагі даследаванні. Прычым атрымліваецца трохі парадаксальна: «кансенсусныя» хібы не могуць задаволіць патрабаванні ні першай, ні другой з вылучаных тэндэнцый (для першай аўтары не дагаворваюць таго, што маглі б сказаць, а для другой – яны ўжо казалі «няправільна», хоць і не дагаварылі). Аўтары, перадбачаючы такую сітуацыю, наперад апраўдваюцца, што, маўляў, «прапанаваная праца не можа адказаць на ўсе складаныя пытанні... З некаторымі сюжэтамі, аўтарскімі заключэннямі нехта не зможа пагадзіцца. Таму ў кнізе ў якасці дадатку прыведзены дакументы, многія з якіх уводзяцца ў навуковае абарачэнне ўпершыню, на іх аснове можна зрабіць уласную выснову» (с. 4). Дык, можа, і не чытаць гэтай кнігі, а абысціся яе выкарыстаннем як крыніцы? Да гэтага ж і падштурхоўваюць аўтары! Але кніга існуе і, як той казаў, адмахнуцца ад гэтага факту немагчыма.

Структурна праца складаецца з караценькага “Ўступу”, пяці лагічна абумоўленых раздзелаў, “Заклучэння”; у канцы прыводзяцца крыніцы і літаратура, а таксама біяграфічныя даведкі найбольш значных у ракурсе тэмы асоб (іх назбіралася за 40); асаблівую каштоўнасць сапраўды ўяўляюць 40 дакументальных дадаткаў. А вось вартасць “Этнаграфічнай карты Беларусі” Я. Карскага 1903 г. нівеліруецца яе зусім кепскай якасцю.

Хібы тэрміналагічна-метадычнага характару пачынаюць сустракацца з першых старонак кнігі. Напрыклад, сцверджанне, што на пачатку XX ст. “у прывычным аспекце (Беларусь – А. Т.) не мела нават мізэрных рыс этнічнай адзінкі” (с. 5). Так, адміністрацыйна беларускія землі не былі нейкім чынам акрэслены паводле этнічных прыкмет. Але менавіта этнічныя рысы дазвалялі даследчыкам (таму ж Я. Карскаму!) выдзяляць на мапах Усходняй Еўропы беларускі рэгіён як этнічную адзінку. Аморфнай і без кантэксту амбівалентнай з’яўляецца і дэфініцыя “нярускія народы” (с. 6, 11, 31). Можна падумаць, што да іх адносяцца і беларусы з украінцамі, кроў якіх генеалагічна на шмат больш руская, чым у выязітчаных маскоўцаў/расейцаў.

У першым раздзеле йдзецца пра фарміраванне і эвалюцыю спектру сілаў беларускага нацыянальнага руху ад лютага да кастрычніка 1917 г. у агульнарасійскім кантэксце з акцэнтам на палітыцы партыі бальшавікоў і У. Леніна (лагічна: яны ж потым перамаглі). Не абмінаецца ўвагай палітыка дваітных стандартаў з боку бальшавікоў у адносінах да нацыянальна-вызваленчага руху беларусаў, якім адмаўлялася ў прадэклараваным У. Леніным праве на самавызначэнне (с. 29-31), але паводле В. Кнорына – аднаго з кіраўнікоў кампартыі Беларусі, у 1917 г. “з беларускім пытаннем у першым перыядзе яго існавання наша партыя (бальшавікоў – А. Т.) не справілася” (с. 31). З беларускім рухам бальшавікі наогул не хацелі лічыцца, імкнучыся не выпусціць з Расійскай імперыі Польшчу³². У. Ленін адкрыта заяўляў (яшчэ 29 красавіка 1917 г.): “Конечна, теперь насиліе царит над Польшей, но чтобы польские националисты рассчитывали на освобождение ее Россией –

Предугадывая непривлекательность созданной картины, Автор все-таки настаивает на сформулированных результатах своего исследования (с. 411). И делает он это с целью помочь украинцам рассмотреть ситуацию трезво и стать на пути ее улучшения.

Белорусам же еще далеко до такого исследования, как, впрочем, и до демократических преобразований, которые, несомненно, в недалеком будущем придется все же пережить. Остается надеяться, что украинский опыт поможет трансформироваться быстрее и менее болезненно. В чем и может быть полезна исследование Г. Касьянова.

Объективная интерпретация событий т.н. современной истории Украины явно на руку либералам и демократам. Поэтому Автора также можно отнести к симпатикам этих политических предрасположенностей (должны же у него как у гражданина быть не только научные взгляды на общество).

Хотя до этого издания были опубликованы работы на тему самой свежей истории Украины, в том числе «оранжевой революции» (с. 347), думается, книга Г. Касьянова станет не только образцом на данном этапе, но и вехой в украинской историографии о периоде независимости державы, так же, как исследования М. Грушевского – для исторической науки своего времени. Оправданы ли дифирамбы этой рецензии – покажет время, то есть сама история.

Часткова апублікавана:

Trofimczyk A. Zrozumieć siebie // Nowa Europa Wschodnia: 3-4 (V-VI) /2009. S. 189-190 // <http://www.new.org.pl/?module=newspaperarticles&id=132>

Па-беларуску: Трафімчык А. Сацыяльна-знакавая ўкраінская кніга <http://www.arche.by/by/14/20/619>

³² Думаецца, каб бальшавікам такі ход удаўся, Беларусь, страціўшы статус заходняга фарпоста Расіі, нават фармальна не ўяўляла б вялікай цікавасці ў кантэксце нацыянальнай палітыкі бальшавікоў. Каб краіны суседзяў, у тым ліку і перш за ўсё Польшча, не здолелі замацаваць сваю дзяржаўнасць, наўрад ці бальшавікоў турбавала б і надалей пытанне пра беларускую дзяржаўнасць. Як лічыць у сваім публіцыстычным эсе Сакрат Яновіч, “перамога Тухачэўскага з Дзяржынскім пад Варшаваю ў 1920 г. працягнула б польскае бездзяржаўе (з канца XVIII ст.), нягледзячы на ўтварэнне Польскай ССР ад Шлёнску да Бярэзіны, з Беларускай АССР на прасцягу Менскай губерні. Быў такі

В. Януковича, на тот момент премьера. Возможности последующих фальсификаций и воздействия на электорат власть имела несоизмеримо большие, чем оппозиция, и использовала в самых широких масштабах.

Хронику «оранжевой революции» Г. Касьянов начал с обозначения сюжетов событий (с. 322-323), во многом объясняющих их развитие, панорама которого развёртывается далее. Результаты известны. Поэтому больший интерес представляет следующий подраздел – «Что это было? Версии». Основных шесть. Каждая требует отдельного исследования, поэтому Автор представляет лишь тезисы (с. 347). В каждой из них – доля правды. Но ни одна из них не тянет на революцию. Однако стоит заметить, что налет революционности все же наблюдается и в последствиях событий, а именно в традиционном после революций откате и определенном разочаровании сторонников перемен. «Власть не изменилась, к ней пришли иные люди, но со старыми привычками», – констатирует исследователь (с. 355). То есть власть опять стала виртуализироваться. И Г. Касьянов проводит вивисекцию уже этой новой власти, больше внимания уделяя проблемам, неудачам и ошибкам (с. 355-370). По мнению Автора, во многом они удобрили почву для перевеса на парламентских выборах 2006 г. партии В. Януковича. Их результаты названы скорее поражением «оранжевых» (с. 378-379). Наступил политический кризис, характеризующийся эгоистическими амбициями деятелей (с. 385). В который раз на этапе независимости Украины идеи и программы «народных» депутатов были ими же попораны.

Завершается раздел обзором внешней политики Украины. При отсутствии новизны для более-менее интересующегося читателя Автору нельзя отказать в лаконичной систематизации информации.

«Вместо послесловия» обобщает исследование, расставляет акценты. Главный вывод заключается в том, что Украина находится на сильно затянувшемся этапе социально-политических трансформаций, конца которого не видно.

это измена Интернационалу»³³. Але, як спраўна паказана аўтарамі, нацыянальны рух на Беларусі ўбіраўся ў сілу, якая выявілася неўзабаве. Прынцыповай заўвагай стасоўна структуры першага раздзела бачыцца адсутнасць нейкай прэамбулы, якая ўвяла б у курс справы чытача. Варта было б, канечне, змясціць пэўную характарыстыку «прэлюдыі» развіцця беларускіх нацыянальных рухаў, бо атрымліваецца, што невядома, адкуль яны «вынырнулі». Тым больш, што яна (характарыстыка) ужо была адносна прыстойна распрацавана калектывам, у склад якога ўваходзілі і гэтыя аўтары³⁴, і гэта дало б чытачу зразумець, з якімі набыткамі палітычныя рухі Беларусі падыйшлі да пертурбацый 1917 г.

Падаецца не зусім дакладнай і аморфнай назва другога раздзела – «Працэс фарміравання дзяржаўнасці Беларусі пасля кастрычніцкіх падзей у Петраградзе» (NB: у адрозненне ад звяржэння царызму захоп улады бальшавікамі рэвалюцыяй не названы!): насамрэч разглядаецца перыяд да сярэдзіны 1919 г. Несумненна вартасць гэтага раздзела бачыцца ў пераканаўчым паказе шырыні і глыбіні разгортвання беларускага нацыянальнага руху, які стаў пад канец 1917 г. сапраўды народным і прывёў да склікання I Усебеларускага з'езда, які выявіў, што незалежніцкія тэндэнцыі беларусаў не сягаюць радыкальнай аўтаноміі ў складзе Расіі. Ды і гэта, як палічылі бальшавікі, было ўжо занадта – і, напіўшыся³⁵, разагналі дэмакратычны сход. Такім чынам, паказана, што «ворагамі беларусчыны» (Янка Купала) з'яўляюцца найперш дэнацыяналізаваныя расейскія камуністы. Аднак зрабіць ад-

план, выраблены ў Беластоку. Палякам Ленін аддаваў пасля і Менск, але яны не захацелі, расшыфраваўшы бальшавіцкую задуму накарміць “польскага гусака” меншасцямі да такога ступені, што скончыўся б з абжорства...” (Яновіч С. Беларусь заўтра // АРСНЕ-Пачатак, 2004, № 2. С. 73.). Але мы забеглі трохі наперад.

³³ Ленин В. И. Полное собрание сочинений. Т. 31. М.: Государственное издательство политической литературы, 1974. С. 433.

³⁴ Гісторыя Беларусі. У 2 ч. Ч. 2. XIX – XX стагоддзі: Курс лекцый / П.І. Брыгадзін, У.Ф. Ладысеў, П.І. Зялінскі і інш. Мн.: РІВШ БДУ, 2002. С. 244-250.

³⁵ Смешна, але нават стасоўна факта алкагольнага ап'янення начальніка Мінскага гарнізона Крывашэіна аўтары спрабуюць прымяніць эўфемізм, кажучы, што той быў “не зусім цвярозы” (с. 63). Цвярозы, але – не зусім?! Успамінаецца саркастычная крытыка

паведную выснову ў аўтараў, відаць, не хапіла грамадзянскай мужнасці, таму што ўсталяванне савецкай улады з гэтай прычыны патрэбна было б лічыць не проста недэмакратычным, але і прызнаць захопніцкую гвалтоўнасць бальшавікоў, паставіўшы іх у адзін шэраг акупантаў з войскам польскім. Далейшае развіццё падзей – станаўленне і дзейнасць БНР – асвятляецца змястоўна і канструктыўна, але не без рэверансаў традыцыям савецкай гістарыяграфіі: так, маўляў, «адзіным рэальным гарантам сацыяльных заваёў працоўных выступала ў той час Савецкая Расія» (с. 77-78). Дарэчы, У. Леніным аддзяленне ад Расіі дапускалася, але, як патрэбна разумець, толькі фармальна: “Мы за **автономию для всех** частей, мы за право **отделения** (а не за *отделение* всех!) <...> В общем, мы против отделения. Но мы стоим за право на отделение. <...> *Ничего*, абсолютно ничего кроме *права* на отделение здесь нет и быть не должно”³⁶. Такая вось імперыялістычная амбівалентнасць. А незалежніцкія тэндэнцыі, праўленья нацыянальнай элітай беларусаў у 1918 г., мелі ані як не меншыя падставы, чым польскія адраджэнцы. Тым больш, што “пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі 29 жніўня 1918 г. савецкі ўрад прыняў падпісаны У. І. Леніным дэкрэт аб адказе ад дагавораў і актаў, заключаных урадам былой Расійскай імперыі аб падзеле Рэчы Паспалітай”³⁷. А гэта значыць, расійская інкарпарацыя беларускіх зямель, якія з’яўляліся ядром ВКЛ, *de jure* ліквідоўвалася, а за іх насельніцтвам прызнавалася права на самавызначэнне – калі яны адмо-

савецкага ладу вядомым рускім пісьменнікам М. Булгакавым праз прызму бытавога прыкладу: ён смяяўся з таго, што ў савецкай краіне рыба мае некалькі ступеняў свежасці (першай, другой), хоць насамрэч жа яна можа быць або свежай, або – не. Па ўспамінах жа сведкаў, Крывашэін тады быў зусім не цвярозы: Захарка В. Галоўныя момэнты беларускага руху // Спадчына, 1997, № 5. С. 14; Гадлеўскі В. Зь беларускага палітычнага жыцця ў Менску ў 1917 – 1918 гг. // Спадчына, 1997, № 5. С. 26-27.

³⁶ Ленин В. И. Полное собрание сочинений. Т. 48. М.: Государственное издательство политической литературы, 1975. С. 233-236.

³⁷ Гісторыя Беларусі: Падруч. У 2 ч. Ч. 2. Люты 1917 г. – 2002 г. / Я.К. Новік, Г.С. Марцуль, Э.А. Забродскі і інш.; Пад рэд. Я.К. Новіка, Г.С. Марцуля. Мн.: Выш. шк., 2003. С. 254. Дарэчы, дзіўна было знайсці такую інфармацыю менавіта ў гэтым падручніку – апалегатыцы савецкай гістарыяграфіі: на фоне згаданага дэкрэта ж праўляецца імперыялістычнае фарысейства бальшавіцкага кіраўніцтва.

ростом антикучмистских настроений. По форме они иной раз ассоциировались ни то с комедией, ни то с фарсом (с. 278). Потуги оппозиции все же не позволили прервать тенденцию Л. Кучмы. А 2004 г. прошел уже под знаком горячей подготовки к президентским выборам. Последний шанс сохранить имеющийся status quo представился при попытке провести конституционную реформу, согласно которой президент должен был избираться депутатами. Но для нее не хватило нескольких голосов (с. 288). Таким образом состоялась, хоть и не на продолжительное время, рокировка виртуальной и реальной политики: последняя готова была выйти на авансцену.

Как видим, если первые три раздела у читателя постсоветских стран могли сопровождаться приступами *déjà vu*, то четвертый, несмотря на проводимые параллели с другими т.н. цветными революциями, следует признать наиболее оригинальным и своеобразным в современной истории Украины. С чьей-то легкой руки события конца 2004 г. в Украине названы революцией. Интересно, в свете какой же методологии позволительно именно так маркировать те события? Сам Г. Касьянов видит в термине «оранжевая революция» лишь метафору, ибо кардинальных изменений в общественных сферах не произошло (с. 297). Однако он признает определенную революционность в кратковременном пробуждении широких масс и влиянии их на политику (с. 298). Думается, что важным последствием тех событий станет их влияние на эволюцию менталитета обывателей в сторону демократизации. Только вот получается, как в том анекдоте: демократизация от демократии отличается так же, как и канализация от канала.

Первый подраздел посвящен обзору предвыборной кампании. Автор анализирует ее сложность и корни булдущих событий. Читателю открывается обратная сторона луны под названием «выборы». Особенно эта обратность касается структур действующей тогда власти, ставившей, естественно, цель привести к успеху своего кандидата –

ному решению проблем, а также к самоорганизации, что проявилось в 2004 г.

На рубеже столетий наступила внешняя стабилизация, покоящаяся на доминировании президентской власти с ее принципом *divide et impera*. Ключевым словом для характеристики политики тогда становится «клановость» (с. 218-219). Г. Касьянов не видит четкой идейной оппозиции на политическом поле (что, впрочем, касается и идейности власти), однако проводит дифференциацию, указывающую на ее относительное богатство. Складывается впечатление, что главной чертой украинской оппозиции является беспринципность ради власти. Поэтому Автором и ставится вопрос о названии оппозиции и структур власти «сиамскими близнецами».

Интересно, что перемен ничего не предвещало, хотя в период 1998 – 2007 гг. политическая жизнь Украины была ключом: четыре парламентские, две президентские кампании и референдум (с. 233). Однако общество созрело, чтобы вывести на арену политические силы не только из кланов. Началось все со скандалов, подробно описываемых Г. Касьяновым. Главный из них связан с убийством независимого журналиста Г. Гонгадзе. Палаточные городки стали атрибутом политических акций. Власть, скрепя зубами, все же позволила оппозиции выпустить пар. Акция «Украина без Кучмы» исчерпала себя (с. 260). Отметим, что Автор не маркирует арестованных и лишенных свободы политическими узниками. В. Ющенко, выброшенный в 2001 г. из кресла премьера, тем не менее именно тогда скопил потенциал фигуры, способной консолидировать оппозицию (с. 261). Что и произошло в контексте перманентного политического кризиса 2002 – 2004 гг.

Г. Касьянов проводит своеобразную вивисекцию различных политических процессов, демонстрируя, насколько действительно грязным делом является политика (см., например, суммы взяток депутатам за переход в иную фракцию – с. 270). Весь канун т.н. революции характеризуется

віліся б ад ранейшага дзяржаўнага status quo ў выглядзе ВКЛ. Аўтары фактычна прызнаюць, што без БНР не адбылося б абвяшчэння Савецкай Беларусі, бо “пытанне аб праве беларускай нацыі на самавызначэнне было пастаўлена ў плоскасць практычнай рэалізацыі” (с. 88), што не магло ўжо быць праігнаравана бальшавікамі.

Аднак, як слушна паказвае трэці раздзел “Беларуская дзяржаўнасць на савецкай аснове”, да фактара БНР пры стварэнні Беларускай савецкай рэспублікі дадаваліся прычыны “ваенна-палітычнага характару” – стварэнне “санітарнага кардону” ад ворагаў з захаду (с. 97), бо насамрэч Маскве не хацелася б даваць беларусам хоць бы намінальную суверэннасць. Беларуская тэрыторыя, фактычна, як *res nullius*³⁸, стала картай, з дапамогай якой вырашаліся пытанні больш маштабныя. Раздзел пераканаўча адлюстроўвае, што дзяржаўнае афармленне Беларусі ні ў якім разе не з’яўлялася мэтай для бальшавікоў (ды і многіх іх праціўнікаў); мала таго, што ступень улады для беларускага народа і яго нацыянальнай эліты мінімізавалася, дык і тэрыторыю Беларусі рэзальні ўздоўж і паперак. Прычым заўсёды бальшавікі пакідалі нават ім падкантрольнай беларускай рэспубліцы як мага меней тэрыторыі, у чым некаторыя гісторыкі справядліва бачаць “жаданне ЦК РКП(б) аслабіць у рэспубліцы нацыянальныя тэндэнцыі”³⁹. Гэта выснова напрошвалася і на аснове аналізу У. Ладысева з калегам, але так і не прагучала⁴⁰. І тут жа аўтары ўжываюць стасоўна чарговага прыходу Чырвонай Арміі такую

³⁸ Рэч без уладальніка, нічыя (лац.).

³⁹ Гл., напрыклад: Хоміч С. Асноўныя этапы фармавання тэрыторыі БССР (1918 – 1926) // Беларускі Гістарычны Агляд. Т. 7. Сш. 2 (13). Менск, 2000. С. 353.

⁴⁰ У адной з апошніх сваіх публікацый У. Ладысеў насуперак і гістарычным дакументам, і сваім ранейшым працам у якасці лейтматыву адарвання трох губерній ад БССР вылучае гаспадарчы фактар: маўляў, тыя рэгіёны былі эканамічна знітаваны з Цэнтральнай Расіяй (Ладысеў У. Расійскі фактар і беларуская дзяржаўнасць у 20-я гады XX ст. // Беларуская думка, 2006, № 2. С. 117-118). Ды, па-першае, пры гэтым аўтар спасылчаецца на дакументы (дагэтуль нібыта малавядомыя), створаныя за год да таго адарвання, а сітуацыя ж змянялася тады часамі ледзь ні штодзённа. А па-другое, так і карціць запытацца: а хіба пакінутыя БССР Мінская і Гродзенская губерні былі ме-

дэфініцыю, як “вызваленне” (с. 128), хоць “вызваліцелі” паводле гэтага раздзела выглядаюць шчыра несімпатычна. Кідаецца ў вочы адсутнасць нават згадкі пра Слуцкі збройны чын 1920 г., без якога працэс, што закончыўся Рыгай у сакавіку 1921 г., выглядае недастаткова асветленым і страчвае пэўную долю каштоўнасці з гледзішча беларусацэнтральных пазіцый. У той жа час упамінаюцца вайсковыя фарміраванні Булак-Балаховіча, яго ж дзеянні інтэгруюцца як інспіраванне палітыкі Пілсудскага (с. 138-139), што з’яўляецца яўнай недагаворанасцю пры наяўнасці беларускага сепаратызму ў ходзе ваеннай акцыі на Палессі восенню 1920 г.⁴¹

А вось раздзел чацвёрты пры даследаванні працэсаў, якія за Саветамі былі “ахрышчаны” ўзбуйненнем, аперуе больш карэктным тэрмінам – “вяртанне ўсходніх этнічных беларускіх зямель” (с. 147). Аднак гісторыю гэтага вяртання аўтары канструюць хоць і аб’ектыўна, ды ўсё ж няпоўна. Са свайго боку хацелася б дадаць наступную інтэгрэцыю, якая пераплятаецца з рэпрэзентаванай аўтарамі.

Намінальная суверэннасць рэспублікі дазволіла ўжо адпачаткова казаць пра яе ўніфікацыйнае для беларускіх тэрыторый значэнне; і ў пацверджанне Масква пасля знікнення актуальнасці значэння ССРБ як буфернай зоны ад капіталістычнага акалення правяла два так званыя ўзбуйненні рэспублікі, хоць у канцы 1920 г. бальшавікі зусім не збіраліся “ўзбуйняць” Беларусь з-за адсутнасці сэнсу⁴² (народны камісарыят замежных спраў РСФСР, як паведамляецца ў яго

ней інтэграваны ў агульнарасійскую эканоміку, хіба іх гаспадарка арыентавалася на Захад? (У дадзеным выпадку У. Ладзеў змяняе сваю пазіцыю яўна пад уздзеяннем палітычнай кан’юнктуры, бо казаць адмоўна пра “расійскі фактар” для гісторыі Беларусі стала крамольным.) Дый і Ленін у сувязі са стварэннем гаспадарчай базы свецкай краіны на Беларусь не звяртае нават мінімальнай увагі – у адрозненне, напрыклад, ад стратэгічна важнай у гэтым сэнсе (сваімі запасамі хлеба і вугалю) Украіны (Ленін В. І. Сочинения. Т. 29. М.: Государственное издательство политической литературы, 1955. С. 64-66, 234-235, 248 ды мн. інш.).

⁴¹ Гл. хаця б: Чобат А. Станіслаў Булак-Балаховіч // Спадчына, 1995, № 3. С. 181-186.

⁴² Głagowska H. Białoruś 1914 – 1929. Kultura pod presją polityki. Białystok. 1996. S. 76. (Паводле: НАРБ, ф. 4, воп. 1, спр. 40, арк. 27)

улучшение позиций, украинский язык еще не достиг адекватного уровня функционирования (с. 132-134). Подчеркивается, что «языковая проблема» стала предметом дальнейшей политической эскалации» (с. 135). (Впрочем, для Украины, что неоднократно демонстрирует книга, стало традиционным использование чуть ли ни любых проблем в утилитарных политических целях.) Поднимается также тема религиозных конфессий. Главным достижением (все же есть и такие!) Г. Касьянов считает выход украинской культуры за фольклорные рамки и утверждение украиноязычной массовой культуры при выкристаллизации культуры элитарной (с. 140).

В третьем разделе рассматривается развитие в разных сферах общественной жизни тех тенденций, которые были заложены в первой половине 1990-х, и тех, которые появились на рубеже столетий. Экономика Украины характеризуется неоднозначными процессами. В целом ей далеко от европейской «нормальности». И хотя показатели улучшались, обеднение большей доли населения продолжалось, что одновременно сопровождалось формированием такой страты, как олигархия (о ней в книге много и беспристрастно). В трех подразделах Г. Касьянов приводит достаточно информации различного плана: статистика, сравнения, соотношения, факты, некоторые из них иначе как страшными не назовешь (например, о 0,4 млн. украинских женщин, ставших в 1990-е гг. объектами работорговли). Украина, имея колоссальный экономический, культурный, интеллектуальный потенциал и большие возможности социального обеспечения, твердо закрепила за собой образ «территории резких социальных контрастов и парадоксов» (с. 191).

К чему привели такие процессы? Одним из важнейших ответов становится подраздел с говорящим названием «Государство, общество, личность: хроника отчуждения». Больше всего здесь «досталось на орехи» именно государству. Тем не менее такой ход событий подтолкнул общество и индивидуума в частности к самостоятель-

Не обходит стороной Г. Касьянов принятие Основного закона Украины в 1996 г. (с. 58-64) и экономические аспекты развития страны (с. 64-87). Автор прозрачно представил картину и механизмы массового обеднения при баснословном обогащении единиц (называются и имена, естественно). В этом видится его гражданская смелость. К сожалению для украинского народа, в книге приходится говорить больше об острых проблемах, чем о достижениях. Одной из самых сложных является политический раскол страны по регионам, из которых Крым заслужил отдельного пристального внимания (с. 87-102). Отмеченное уже умение Г. Касьянова ярко передавать в двух словах содержание подразделов сказалось и на определении внешней политики Украины, как “младенца в джунглях”. После таких точных названий остается лишь узнать конкретные примеры. В данном случае наиболее серьезной была проблема взаимоотношений с Россией. Впрочем, вся внешняя политика характеризуется цепкой взаимосвязью проблем: ведь Украина вынуждена была искать помощи на Западе. С 1994 г. возросли интенции Украины поближе сойтись с ЕС, однако без желаемой взаимности. Конечно, в синтезе невозможно раскрыть в полном объеме всех внешнеполитических аспектов. Белорусам же явно будет не хватать взгляда на украинско-белорусские отношения. Главной заслугой при всех сложностях (их и не могло не быть) Г. Касьянов справедливо видит в том, что “Украине удалось избежать острых конфликтов с наибольшими игроками в геополитической игре”, хотя стране еще предстояло достичь внешнеполитической самодостаточности и реально-го равноправия на международной арене (с. 120).

Закljučают второй раздел размышления над тем, «кто такие украинцы и чего они хотят». Фактически перед страной под названием «Украина» возникла проблема формирования титульной нации (знакомая до боли, и не только белорусам). На первом плане фигурирует языковой аспект. Автор приходит к выводу, что несмотря на

цыдулцы ад 6 лістапада 1920 г., лічыў “нежаданым далучэнне да Беларусі якіх бы там ні было частак Віцебскай або Магілёўскай губерняў”⁴³). Але неўзабаве той сэнс з’явіўся: такі ход Савецкую Беларусь рабіў большай і па тэрыторыі, і па насельніцтву за заходнебеларускія землі ў складзе Польшчы⁴⁴, – не далучаць жа было большую частку да меншай⁴⁵. Дарэчы, чаму тыя працэсы далучэння беларускіх эт-

⁴³ Цыт. па: Грыцкевіч А. Гісторыя геапалітыкі Беларусі // Спадчына, 1994, № 4. С. 55. Яшчэ раней, на пачатку 1919 г., г. зн. адразу па першым абвешчэнні Савецкай Беларусі, У. Ленін адзначаў, што рэспубліка буферная і патрэбна толькі таму, што мяжуе з іншымі краінамі, а што тычыцца ўсходніх яе губерняў (Смаленскай, Віцебскай і Магілёўскай), то іх можна выключыць са складу рэспублікі, бо яны не мяжуюць з іншымі краінамі (Па: Платонов Р., Сташкевич Н. Тернистый путь к свободе // Неман, 1992, № 10. С. 155). Усё ж пры першым абвешчэнні Савецкай Беларусі 1 студзеня 1919 г. пэўны час (літаральна пару тыдняў) ёй былі адвалі амаль усю беларускую этнічную тэрыторыю, а гэта пяць губерній. Ды сітуацыя змянілася пры пагрозе адарвання Беларусі ад Савецкай Расіі: каб пагроза не вісела над пляццо губернямі, спяшча пакінулі толькі дзве з іх (гл. падрабязней адпаведныя дакументы: с. 276-282), а ў другі раз выдзелілі адно шэсць паветаў (гэтым разам планавалася 18 паветаў, але 2/3 з іх пасля Рыгі апынуліся ў складзе Рэчы Паспалітай: Мірановіч Я. Найноўшая гісторыя Беларусі / Я. Мірановіч; Навук. рэд. А. Краўцэвіч. СПб.: Неўскі прасцяг, 2003. С. 48), хоць у «Дэкларацыі пра абвешчэнне незалежнасці ССРБ» ад 31 ліпеня 1920 г. чорным па белама было напісана, што межы рэспублікі з Савецкай Расіяй і Украінай вызначаюцца «вольным выражаннем беларускага народа на павятовых і губернскіх з’ездах Саветаў у поўнай згодзе з урадам РСФСР і ССРУ» (с. 285). Нехта ў таго народа пытаў!

⁴⁴ Напачатку Савецкая Беларусь займала плошчу ў 52,4 тысячы км². Прадстаўнікі БНР ацэньвалі беларускія тэрыторыі, якія апынуліся пад акупацыяй камуністычнай Расіі, у больш за 206 тысяч км² (Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. 1. Кн. 2. Вільня – Нью-Ёрк – Менск – Прага: Беларускі інстытут навукі і мастацтва Таварыства беларускага пісьменства, 1998. С. 1220). У 1939 г. напярэдадні вераснёўскіх падзей БССР ахоплівала 125,9 тысяч км² (С. 200).

⁴⁵ Як было сказана ў пункце 3-м сакрэтнага дакумента “В комиссию политбюро ЦК ВКП(б) по вопросу о расширении границ БССР”, “основной решающий аргумент за расширение границ БССР – в ближайшее время – определяется политикой Польши”: меліся звесткі, што Пілсудскі збіраўся правесці шэраг рэформаў адносна нацыянальных меншасцяў, у тым ліку беларусаў (с. 296). Дарэчы, на Украіне такой праблемы не існавала: яе “ядро” разам з Кіевам знаходзілася ў складзе Саюза, на распалавіненнай Беларусі ж з Мекаю (Вільняю) і Медынаю (Менскам) Саветам трэ было ўзмацняць “свой” беларускі (“травіцыйны” – Томаш Стрыек) цэнтр, надаваць яму кансалідуючае значэнне, якое затым каб не гэта было падвергнуць сумневу. Думаецца, што пасля няўдалай спробы агрэсіі прыкладна такім самым метадам планавалася ўключыць у склад СССР Фінляндыю, далучыўшы яе да Карэла-Фінскай ССР, якую стварылі 31 сакавіка 1940 г., – аб’яднаць нібыта кроўных братоў аднаго народа, адна палова якога “стагнала пад капіталістычным гнётам”, другая – будавала светлую будучыню. У 1956 г., пасля смерці Сталіна і асуджэння культуры асобы, ідэя таго аб’яднання, відаць, канчаткова знікла – і Карэла-Фінская ССР была пераўтворана ў Карэльскую Аўтаномную ССР (NB без Фінскай!).

нічных тэрыторый да беларускай рэспублікі называюцца (пра)савецкімі гісторыкамі ўзбуйненнем? Быццам далучаліся да Беларусі нейкія “левыя” тэрыторыі, а не тыя, з каторых Беларусь як краіна (не блытаць з дзяржавай) складаецца. Да таго ж дэфініцыя “ўзбуйненне” выяўляе яго сутнасць: Крэмль рабіў падачку, ССРБ была ўжо інтэгрэвана ў Імперыю, а далучэнне ўчарашніх “расійскіх” тэрыторый тую інтэграцыю рабіла шчыльнейшай. Дый тое “ўзбуйненне” распачатую карэнізацыю і беларусізацыю тагачасна асуджала на правал: “Менталітэт мясцовых жыхароў (далучаных у 1920-х гг. да БССР рэгіёнаў – А. Т.) тут яшчэ ў большай ступені, чым у насельніцтва астатняй тэрыторыі Беларусі, быў набліжаны да менталітэту рускага народа”⁴⁶. У любым выпадку вызначэнне тых працэсаў як “узбуйненне” робіць “падкоп” пад карэктнасць дэфініцыі “аб’яднанне” 1939 г. і наадварот.

Такім чынам, мы падыйшлі да разгляду апошняга, пятага раздзелу – пра аб’яднанне заходняй часткі Беларусі з усходняй. Назва ж яго – «На завяршаючым этапе кансалідацыі беларускай нацыі» – падаецца крайне няўдалай: як справядліва адзначаюць многія гісторыкі, працэс кансалідацыі і дзяржаўнае фармаванне беларусаў далёка не завершаны і працягваецца (ці эвентуальная інтэграцыя з Расіяй не тычылася б пашыранай храналагічна тэмы, якая акрэслена назваю кнігі?)⁴⁷; дый спыняцца на 1939 г. было тым больш не карэктна ў такім даследаванні, бо наперадзе Беларусь чакаў шэраг пературбацый стасоўна дзяржаўнасці і тэрытарыяльнай цэласнасці, распачатых менавіта ў верасні 1939 г.

⁴⁶ Касцюк М. Бальшавіцкая сістэма ўлады на Беларусі. Мн.: ВП “Экаперспектыва”, 2000. С. 40.

⁴⁷ Зрэшты нейкай пастаяннай – пры ўмове існавання дзяржаўнай адзінкі хоць у нейкім выглядзе – тут і не можа быць, бо тая адзінка, зразумела, будзе пэўным чынам развівацца (згадваючы апанета Геракліта: нават аднойчы ў адну раку ўвайсці нельга, але ж ёсць яшчэ і Зенон са сваёй сумай статычных момантаў, якія складаюць рух). Дый уражанне незавершанасці ці – прабачце – недаробленасці беларусаў ды іх дзяржавы складаецца на фоне апераджальнасці ў гэтым сэнсе суседніх народаў, якія маюць тут відавочна большы даробак.

Уже первый раздел приятно удивил: не только максимальной объективностью или по крайней мере стремлением к оной, но и своим крепким детерминизмом, основанном на веских фактах и цифровых показателях. Также сразу обращают на себя внимание использованные в ссылках литература и источники. Зависимость и заинтересованность данных трудно проследить, даже если она присутствует. В этом разделе Автор кратко вводит в курс дела: дает политический портрет Украины, показывает, какой она становилась на путь независимости. С самого начала Г. Касьянов свое исследовательское внимание небезосновательно концентрирует на событиях, происходящих в Киеве, лишь изредка бросая взгляд на регионы.

Раздел второй более основательный. Начинается он с рассмотрения постсоветской трансформации политических элит (с. 35-41). Пути ее и тенденции разные. Результат же таков, что поначалу власть фактически оставалась у бывшей советской номенклатуры (с. 40). Однако уже тогда намечилось политическое противостояние. Драматизм углублялся отсутствием правовой базы при необходимости сформировать три классических ветви власти. В этой ситуации происходит усиление влияния президента, однако тогда никто не представлял масштабов, каких оно достигло при Л. Кучме (с. 44), возвышение которого тут же конструируется (с. 46-47, 52-58). Ни одна из сил не смогла узурпировать власть. Борьба тогда закончилась апелляцией к народному волеизъявлению – выборам. Вот где понадобилось умение плавать в бурном политическом море. Г. Касьянов проводит лаконичную, но скрупулезную систематизацию политических сил и процессов, отмечая наиболее важные и показательные данные и события (с. 50-51). Из этого видно, что большинство деятелей менее всего интересовало выполнение обещаний – в отличие от собственного прихода к власти. Умение достигнуть цели в тех условиях Автором названо «искусством невозможного». И Л. Кучма, которым первоначально предполагали манипулировать, здесь проявил себя достаточно искусным мастером.

книга представляется и отличным пособием для формирующихся политологов Восточной Европы.

В выборе структуры подачи материала Автор не стал оригинальничать, логично выделив четыре раздела:

1. Украина и распад СССР.
2. Первые шаги, первые уроки.
3. Переходный период: откуда и куда?
4. «Оранжевая революция»: надежды и разочарования.

Тем не менее даже беглый взгляд обращает внимание, что Автор склонен видеть начало переходного периода не ранее середины 1990-х, а термин «революция» берет в кавычки. Примечательно, что названия подразделов конгениально отражают их содержание. Каждый подраздел заканчивается толковым подведением итогов, по сути развернутыми тезисами, которых достаточно при необходимости беглого обзора содержания. Поэтому, учитывая еще и легкий, но точный стиль подачи материала, пользоваться книгой читателю весьма удобно. Текст к тому же сопровождается фото, которые часто не просто иллюстрируют то или иное событие, но метко отражают его неоднозначность.

Интересно читать книгу еще с одной позиции: с точки зрения сравнения развития Украины и своей страны (для постсоветского читателя). Можно здесь много проводить параллелей, особенно что касается первоначального этапа суверенизации. В то же время были и существенные отличия. Например, автору этих строк как белорусу было интересно обращать внимание на знаковые даты, как то: принятие государственным языком титульной нации (октябрь 1989 г. – Украиной (с. 15) и январь 1990 г. – Беларусью). Достаточно показательное.

Г. Касьянов и сам часто обращается к подобным сравнениям, которые не просто дают пищу для размышлений, но и становятся ответами на некоторые вопросы развития стран. Интерес вызывают пропорции оппозиции в первых парламентах: Украины – почти 30%, России – 40%, прибалтийских республиках – 2/3 и более, Беларуси – 8% (!) (с. 16).

Сам же раздел складывается из двух параграфов, первый из которых представляет собой статью П. Рэчы Паспалітай, а второй – чарговую интерпретацию вераснёўскіх падзей. У целом яна з'яўляецца крокам наперад для «афіцыйнай» беларускай гістарыяграфіі і адлюстроўвае гвалтоўнасць аб'яднання. Аднак аўтары ў пошуках спакойнашага фарватэру (рыхтык паміж Сцылаю і Хатыншчынай) дапускаюць прынцыповыя хібы. Напрыклад, яны не рашыліся на прызнанне недэмакратычнымі выбараў на далучанай тэрыторыі⁴⁸ (ці не цень гэта сённяшняга дня?⁴⁹). Затым фраза пра тое, што «фарміраванне калгасна-саўгаснай сістэмы» «не знайшло водгук у заходнебеларускім сялянстве» (с. 202). А водгук жа быў – адмоўны. У разы два пераболь-

Большавіцкі плакат таго часу.

Крыніца: http://www.sovmusic.ru/p_view.php?id=547

⁴⁸ У гэтым пераконваюць многія сёння лёгка даступныя матэрыялы, гл. хаця б: Хоміч С. Беларускія скарбы Гувэра // Спадчына, 2003, № 4-5. С. 69.

⁴⁹ Стварэцтва ўражанне, што аўтары свядома перасцерагліся адзначыць недэмакратычнасць выбараў у Заходняй Беларусі восенню 1939 г., каб не ўзнікала паралель з выбарамі і плебесцытамі ў Рэспубліцы Беларусь на сучасным этапе, якія пэўнай частцы беларускага грамадства (і за мяжой) бачацца сфальсіфікаванымі. Парадаксальна, але гэтым самым аўтары даюць падставу меркаваць, што якраз яны таксама адносяцца да той пэўнай часткі беларускага грамадства, якая сумняваецца ў выніках галасаванняў. Інакш навошта ім былі б тыя перасцярогі?

шана лічба бюджэтных выдаткаў на асвету ў 1940 г. для заходніх абласцей БССР, што пазначылі аўтары (с. 203)⁵⁰. Еtc. І нават у высновы пранікла голая рыторыка, навукова не падмацаваная: маўляў, “далучэнне заходнебеларускіх зямель да БССР адпавядала інтарэсам большасці насельніцтва краю” (с. 204). Хоць многія факты, у прыватнасці пасляваеннае перасяленне беларусаў у Беларусь (ізноў перадазеленую бальшавікамі), а палякаў у Польшчу, паказалі сапраўдныя адносіны насельніцтва да савецкай улады. Яе ўжо не прызнавалі сваёй, хоць да 1939 г. многія і чакалі на Саветаў. Пры магчымасці ж сяляне імкнуліся ў асноўным застацца па заходні бок мяжы, нягледзячы, што і там існавалі праблемы экзістэнцыйнага характару (напрыклад, нацыянальная нецярпімасць, бандытызм). І наадварот, значная частка кансерватыўных па вобразу жыцця сялян, якія лічыліся палякамі і апынуліся на далучаемай да БССР тэрыторыі, старалася ўцячы ад калгасаў, непамерных падаткаў, хамскае ўлады, што неслі нэндзу, паўсядзённы неспакой, рэпрэсіі⁵¹. А такіх людзей было б значна больш, ды бальшавіцкія рэпрэсіі 1939 – 1941 гг.⁵² і бязлітасная савецка-германская вайна істотна зменшылі іх колькасць (акрамя яе ахвяр, маюцца на ўвазе тысячы мігрантаў на захад, якія ў 1944 г. уцякалі ад бальшавіцкай улады – тэма, амаль нераспрацаваная ў гістарычнай навуцы). (Часам у аўтараў атрымліваецца нешта падобнае да пісьмовага адказу на скаргу ней-

высокай ступенню беспристрастности и объективности – настолько высокой, насколько это как раз и возможно в контексте не снижающей напряжение и давление конъюнктуры. Удивляет именно бессторонность, отсутствие политической позиции у автора книги, за чем, пожалуй, не видно его гражданских взглядов (так по крайней мере выглядит, если смотреть на Украину и эту книгу о ее самой свежей истории со стороны северной соседки – Беларуси). Этим и определяется знаковость издания. Оно является символическим показателем: во-первых – формирования гражданского общества, во-вторых – уровня гуманитарной науки в Украине. По сравнению с ней и Россия, и тем более Беларусь откровенно отстают.

Однако не только в стремлении к объективности заключалась задача Автора при создании этого исследования. Многочисленность источников по новейшей истории требует от ученого-историка высокого уровня их селекции, ибо переработать все материалы просто физически невозможно. Это умение по большому счету во многом и определяет профессионализм историка. Г. Касьянов продемонстрировал здесь высочайшее мастерство, о чем свидетельствует полноценность созданной им панорамы развития Украины периода ее независимости. И хотя автор, называя свою книгу очерками, не претендует на основательность и всесторонность своей визии (с. 9), можно «обвинить» его в излишней скромности: как раз этими чертами и можно охарактеризовать исследование, уровень и стиль которого не уступают академическому.

Такая книга, причем именно в таком виде, очевидно, не могла «случиться» до т.н. оранжевой революции, однако ее задумка в 2005 г. (с. 5) и скорое возникновение закономерны, ибо 1) самая свежая история Украины оставалась белым пятном, причем не только для Запада, но и самой политически пестрой Украины, 2) еще больше актуализировался процесс создания гражданского общества и это требовало по возможности нейтральной аналитики. Теория и практика у Г. Касьянова часто соседствуют, поэтому

⁵⁰ Гл. для параўнання афіцыйны дзяржаўны дакумент тагачасна: Дзяржаўны бюджэт Беларускай ССР на 1940 год. Мн., 1940. С. 70, 207.

⁵¹ Гл., напрыклад: Вялікі А.Ф. На раздарожжы. Беларусы і палякі ў час перасялення 1944 – 1946): Манагр. / Навук. рэд. В.Дз. Селяменеў. Мн., БДПУ, 2005. с. 319; Mironowicz E. Przesiedlenia ludności z Białorusi do Polski i z Polski do Białorusi w latach 1944 – 1946 // Białoruskie Zeszyty Historyczne, 2003, Z. 19. S. 183-195.

⁵² Сімптаматычна, як аўтары спрабуюць рэтушаваць тагачасную рэчаіснасць, кажучы пра дэпартацыі 120-125 тысяч чалавек са спасылкай на працу Аляксандра Хацкевіча (с. 206), хоць у яго гэта помнілася і так, але для надзейнасці было яшчэ раз намі правярана) фігуруе лічба ў больш за 120-125 тысяч дэпартаваных: Хацкевіч А. Арышты і дэпартацыі ў заходніх абласцях Беларусі (1939 – 1941 гг.) // Беларускі гістарычны часопіс, 1994, № 2. С. 76. І як гэта называецца ў навуцы?

СОЦИАЛЬНО-ЗНАКОВАЯ КНИГА. В УКРАИНЕ

Касьянов Г. Україна 1991 – 2007: нариси новітньої історії. – К.: Наш час, 2008. – 432 с.

Бургомистр. Все идет великолепно, Генрих. Покойник воспитал их так, что они повезут любого, кто возьмет вожжи.

Генрих. Однако сейчас на площади...

Бургомистр. Ах, это пустышки. Каждая собака прыгает, как безумная, когда ее спустишь с цепи, а потом сама бежит в конуру.

<... >

Ланцелот. Работа предстоит мелкая. Хуже вышивания. В каждом из них придется убить дракона.

Е. Шварц. Дракон

Выход книги сравнительно молодого, но уже всемирно известного украинского историка Г. Касьянова еще получит свою всестороннюю оценку. Главным, на наш взгляд, здесь является сама возможность реализации такого события, ибо книга имеет не просто интердисциплинарный характер гуманитарных дисциплин – в первую очередь истории, социологии и политологии, – она не может не стать ярким явлением на актуальном политическом поле, причем как Украины, так и ее соседей, в первую очередь России (на государственном языке которой издание также уже должно увидеть свет).

Говоря о возможности реализации данного проекта, необходимо сразу подчеркнуть, что он характеризуется

20 верасня 1939 г. германскія жаўнеры частуюць таварышаў па зброі ў час сустрэчы на лініі падзелу Польшчы. Пра сустрэчу саюзнікаў на Эльбе казаць ніколі не забаранялася. А пра сустрэчу саюзнікаў на заходнебеларускай зямлі і сёння многія не любяць успамянаць, верачы, што ў верасні 1939 г. Чырвоная Армія сапраўды абараняла ад фашыстаў кроўных братоў.

Крыніца: <http://katyn.codis.ru/photomr.htm>.

кага беларускага бюракрата: «Прыведзеныя вамі факты хоць і мелі месца, але не адпавядаюць сапраўднасці»⁵³.)

Аўтары пачалі аналіз падзей 1939 г. з зольшага з нейтральных назваў, тэрмінаў, аднак, стараючыся апраўдаць нейкую абстрактную з гледзішча гуманізму і хрысціянскай аксіялогіі «гістарычную справядлівасць»⁵⁴, урэшце скончылі маркіраваннем вераснёўскіх падзей вызвален-

⁵³ Мікрафон уласці // Наша Ніва, 2005, 5 жніўня. С. 20.

⁵⁴ Гл на гэту тэму: Трафімчык А. «Гістарычная справядлівасць» і аб'яднанне Беларусі ў 1939 г. // Беларускі Гістарычны Агляд, 2009, Т. 16, Сш. 1. С. 33-56.

Парад пераможцаў: сумесны савецка-германскі ваенны парад у Брэсце 22 верасня 1939 г.

Крыніца: <http://katyn.codis.ru/photomr.htm>.

нем (с. 200)⁵⁵. Аб'яднаннем жа Беларусі ў 1939 г.⁵⁶ распачыналася другая сусветная вайна⁵⁷. Хіба ж можна лічыць прагрэсіўнай з'явай для краіны падзею (ці яе пачатак), у ходзе якой загінула некалькі мільёнаў (!) жыхароў той

– Які ты злодзей, ты бык у загоне.

І той сцягнеў. Сапраўды, у Грузіі астатнім часам сталі “каранаваць” нават дваццаціпяцігадовых і не адсядзеўшых. “А што? Быў бы чалавек харошы”.

Старшыня апазіцыйнага Вярхоўнага Савета Сёма Ша-рэцкі скардзіцца:

– Нешта шмат людзей сабралася на плошчы. Пайдзі разганю.

З натоўпу адказваюць нязладжаным спевам “Марша УНСО”, пачынаюць разыходзіцца. Усё скончана.

Падб'ягае знаёмы. Нейкія тыпы прызначаюць сустрэчу на прадмет “стварэння далейшых планаў”. Мінулы раз на падобнай “нарадзе” павязалі двух нашых, што прыехалі з Украіны.

Сходку прызначылі на 18.00, цягнік на Кіеў адпраўляецца а 21.00. У гэты час я ўжо еду цягнікамі мясцовага прызначэння ў бок Гомеля...

Пераклад з украінскай
Анатолія Трафімчыка

⁵⁵ Падрабязней пра 17 верасня 1939 г. і падзеі, якія папярэднічалі гэтай даце, гл.: Трафімчык А. Аб'яднанне Беларусі 17 верасня 1939 г. // *Białoruskie Zeszyty Historyczne*. Białystok, 2004. № 21. С. 199-206; альбо яго ж: <http://mail.tut.by/Redirect/www.radzima.org/pub/artukul.php?sn=5>.

⁵⁶ Аўтары з прывычнай ім асцярожнасцю не скажаць чаго лішняга не паведамляюць, аднак, што “ўз'яднанне” было па сутнасці фармальным, бо старая мяжа па-ранейшаму пільна ахоўвалася і свабоднага перасячэння яе ў той перыяд панавання Саветаў на Заходняй Беларусі так і не адбылося.

⁵⁷ У адной са сваіх наступных публікацый У. Ладзеўска кажа: “Дзеянні савецкага кіраўніцтва калі нельга *апраўдаць*, то можна правільна *зразумець*, зыходзячы са склаўшайся рэальнай палітычнай сітуацыі” (курсіў наш – А.Т.): Ладзеўска У.Ф. Ваенна-палітычны фактар у вырашэнні праблемы адзінства беларускай нацыі ў пачатковы перыяд II сусветнай вайны (метадалагічны аспект) // *Другая сусветная вайна: новыя аспекты даследаванняў*. Матэрыялы міжнароднага навуковага семінара 1 верасня 2003 года, Мінск. Адк. рэд. В.Ф. Балакіраў, К.І. Козак. Мн.: НАРБ, 2004. С. 11. Як паказваюць зацываныя словы, аўтар ужо дапускае магчымасць неапраўдання дзеянняў савецкага кіраўніцтва. Аднак спрабуючы “выкруціцца”, кажа пра разуменне палітычна-гістарычнай логікі тых дзеянняў (“можна правільна зразумець”!). А што? Усе іншыя моманты гіста-

ікам паразітарных настройаў. У суседнім з Мінскам Ракаве, які, дарэчы, яшчэ ў XVII ст. быў Мекаю арыянства, касцёлу належаць чатыры мікрааўтобусы, якія курсіруюць па мястэчку. Праезд для католікаў бескаштоўны. Натуральна, што змясціць усіх яны няздатны, таму падчас пасадкі высвятленні стасункаў даходзяць да смешнага.

Каталіцызм – гэта яшчэ і квіток у Польшчу, раней на базар, цяпер на сезонныя работы. Нават суседзі, нашчадкі непрымірымых бандэраўцаў, зараз лічаць за гонар рыць бульбу на лядскіх плантацыях. Для жыхароў Польшчы-б Польшча-а навек застанеца метраполіяй. ...Польскі імперыялізм сапраўды існуе – у свядомасці каланіяльных народаў. Нездарма папа Рымскі заклікаў маліцца за асуджаных у Мінску байцоў УНСО.

На ўсход ад старой мяжы прыярытэты проста супрацьлеглыя. Прадаўшчыца з супермаркета, у кампаніі якой я праводжу наступную ноч, вітае і Лукашэнку, і інтэграцыю – рэвізіі не дастаюць, мужык на заробках у Расіі. Падобна, зарабляе добра. Я лёгка ўжываюся з рэчамі, якія не датычацца мяне: сказваецца шматгадовая звычка. Жытло, у якое ты прыйшоў і з якога пойдзеш, далейшы лёс рэчаў, які цябе не цікавіць, ёсць сапраўды тваім, хоць табе ў гэтым нічога не належыць, акрамя торбы.

Гэта немагчыма перадаць, гэта патрэбна адчуць, як ўсё, пра што тут ідзеца. Пачуццё спакою, калі ў цэлым свеце нікому не вядома, дзе ты, гэта і ёсць абсалютная свабода. Гэтага проста не зразумее той, хто ніводнага разу не адчыняў дзверы, не ведаючы, хто стаіць за імі, – суседка ці опергрупа.

Уранку ўсё становіцца зразумела. За ноч на плошчы паставілі загароджы. Пасярэдзіне сіратліва, “як зубраняты ў загоны”, мокнуць прыхільнікі апазіцыі. Усё-такі ўдалае азначэнне. Памятаю, як у Абхазіі грузінскі злодзей захацеў памяняць свой парабелум без патронаў на ПМ (з набоямі) аднаго з нашых. Наш, натуральна, адмовіўся, тутэйшы абразіўся.

– Я ж злодзей (у законе).

краіны? 1939-ы для II Рэчы Паспалітай стаў тым самым, што і 1921-ы для Беларусі. Гэтай тоеснасці, на жаль, як правіла, не разумеюць ні палякі, ні расейцы, ні самі беларусы.

Кароткае заключэнне таксама не пазбегла канстатацыі а priori «факта», «што менавіта РСФСР дапамагла беларускай нацыі стварыць сваю нацыянальную дзяржаўнасць» (с. 206), хоць аналіз многіх параграфіў і асабліва дакументаў сведчыць пра адваротную ролю «старэйшага брата».

У тым ліку, як і філолаг, пры рэцэнзаванні я не мог не звярнуць увагі на мову, якой напісана праца. Яна відавочна зрусіфікавана. Прычым сярод гісторыкаў умоўна прасавецкага накірунку

**Парад прымаюць камбрыг
С. Кривашэін і генерал
Г. Гудэрыян.**

Крыніца: <http://katyn.codis.ru/photomr.htm>.

рычнага працэсу можна разумець і няправільна? Ці можна правільна не разумець? Ці нельга правільна разумець? Думаецца, аўтар цытаты сафістычна заганяе сябе ў тупіковы кут квазінавуковых разважанняў, яўна завужваючы магчымасці выбару правядзення палітычнага курсу кіраўніцтвам Савецкага Саюза і не ўлічваючы меркаванні стасоўна развіцця тых падзей аднаго з іх выканаўцаў – Сталіна: вайна адкрывае перад СССР “широкое поле деятельности для развития мировой революции. <...> В интересах СССР – Родины трудящихся, чтобы война разразилась между Рейхом и капиталистическим блоком. Нужно сделать все, чтобы эта война длилась как можно дольше в целях изнурения двух сторон. Именно по этой причине мы должны согласиться на заключение пакта, предложенного Германией, и работать над тем, чтобы эта война, объявленная однажды, продлилась максимальное количество времени. <...> Что плохого было бы, если в результате разгрома Польши мы распространим социалистическую систему на новые территории и население” (па: Польское подполье на территории западных областей Беларуси (1939 – 1954): Монография / С.А. Ситкевич, С.А. Сильванович, В.В. Барабаш, Н.А. Рыбак. Гродно: ГГАУ, 2004. С. 104-105).

назіраецца ў партай тэндэнцыя такім чынам “удасканальваць” беларускую мову. І справа тут зусім не ў адсутнасці пісьменных рэдактараў у беларускай мове, а хутчэй (магчыма) у спробе выдаць жаданае за сапраўднае. Цікава яшчэ і тое, што аўтары ведаюць, як называлася паўночная сталіца Расіі ў час першай сусветнай вайны (Петраград), а як да 1938 г. называлася па-беларуску цяперашняя сталіца Беларусі – нібыта не, па-савецку называючы яе Мінскам (хоць у дакументах прысутнічае і Менск).

Падзеі вакол 1917 г. у беларускай гістарыяграфіі за мінулыя паўтара дзесятка гадоў атрымалі пільнейшую ўвагу, і ацэнкі наблізіліся да аб’ектыўных, што адлюстравалася ў гэтай працы: па-навуковаму спакойна, без эмоцый паказана жорсткая пазіцыя бальшавікоў да беларускага нацыянальнага руху, брутальныя дзеянні супраць яго. А вось падзеі 1939 г. сярод беларускіх гісторыкаў маюць самы шырокі дыяпазон інтэрпрэтацый, але ўвогуле ягоны дыскурсыўныя, таму і да расстаноўкі тут кропак над “і” яшчэ далёка. І гэта таксама сказалася на дадзенай працы, у якой аўтары пастараліся ў сваім абліччы сумясціць рэнамэ ляльных да цяперашняй улады палітыкаў з рэнамэ навукоўцаў-гісторыкаў. Ці атрымалася, меркаваць чытачам.

Розныя варыянты часткова апублікаваны:

Трафімчык А. Рэцэнзія на: У. Ф. Ладзеў, Паміж Усходам і Захадам: Станаўленне дзяржаўнасці і тэрытарыяльнай цэласнасці Беларусі (1917 – 1939 гг.) / У. Ф. Ладзеў, П. І. Брыгадзін, БДУ, Мінск, 2003, сс. 307 // *Białoruskie Zeszyty Historyczne*. – Białystok, 2006. – № 26. – С. 288-299. (памылкова пад прозвішчам Дзмітрый Крывашэй).

Трафімчык А. Паміж Сцылаю і Харыбдаю // *ARCHE-пачатак*, 2004, № 5. С. 320-323.

падзенні. Украіна так доўга падае ў фінансавую прорву, найглыбейшую, па словах Астапа Бендэра, што гэта ўжо стала звыклым. Такім чынам, экспарт рэвалюцыі становіцца непазбежным. Радыкалам, як і лібералам ды кансерватарам, бракуе адказаў на неадкладныя пытанні грамадства. Застаецца гвалт як універсальны сродак заявіць пра сябе.

26 красавіка 1996 года падчас цалкам руціннага чарнобыльскага мітыngu Мінск наведалі некалькі дзесяткаў байцоў УНСО на чале з “курінным” Салаўём, адстаўным маёрам Савецкай арміі, ветэранам Афганістана, Чарнобыля, Прыднястроўя, Абхазіі, Чачні. Унсоўцы ачолілі натоўп, перакулілі некалькі міліцэйскіх машын, але былі спынены сцяной шчытоў смаленскага АМАПа. Па заканчэнні мітынга Салавей і яшчэ шасцёра былі арыштаваны, абвінавачаны ў “перакрыцці транспартных шляхоў” (першы ў СССР і СНД выпадак абвінавачвання па гэтым артыкуле). У вязніцы ў Салаўя абвастрылася астма, і падчас следства ён знаходзіўся ў паўпрытомным стане. Задакументавана па два выклікі неадкладнай медыцынскай дапамогі на дзень. Інгалтар забралі пры арышце супрацоўнікі праваахоўных органаў, аднак нават мінскай міліцыі, ці не найлепшай у колішнім Саюзе, не ўдалося “раскалоць” унсаўцаў. У сваю чаргу Кіеў адказаў масаваю прапагандай супраціву. “Мучанікі” з УНСО сталі кумірамі пэўнай часткі мясцовай моладзі.

Пакуль разыгрываюцца больш звыклыя карты. Распаўдаюць пра польскі сепаратызм у заходніх абласцях Беларусі. Такая, уласна, адна – Гродзенская, суседняя – Брэсцкая – у значнай меры населена ўкраінцамі і яцвягамі (палешукамі)¹²⁴. Ад часоў Гарбачова каталіцкая царква адкрыта дзейнічае ў заходніх абласцях колішняга СССР, што сведчыць хутчэй пра бюсцілле Ватыкана. Касцёлы, як і ў Афрыцы місіі, сталі асяродкам гуманітарнай дапамогі і расадн-

¹²⁴ Гэта, безумоўна, суб’ектыўнае і памылковае меркаванне (зрэшты, як бальшыня опусу); там пераважае насельніцтва беларускай нацыянальнасці (гл.: Трафімчык А. Беларуская-ўкраінскае размежаванне па Берасцейска-Пінскаму Палессю // Беларускі гістарычны часопіс, 2006, № 4. С. 17-23).

Выгляд баркашоўскага ваяцтва значна змяніўся. Пасля таго, як частка кіраўніцтва дарвалася да грошай, паўстала патрэба ў баявіках для прадстаўніцтва: з арыўскім профілем і ўменнем карцінна трымацца за рамень. Было праведзена тэставанне на “дэтэктары брахні”, і ўсіх больш-менш экзальтаваных адсеялі.

Усяго ў Мінску баркашоўцаў чалавек дваццаць. Пры асобе беларускага прэзідэнта яны выконваюць цалкам афіцыйныя абавязкі ці то саветнікаў, ці інфарматараў.

На плошчы з’яўляюцца тыя, каго я шукаю. Гучыць украінская мова. Але – асечка. Яны раздаюць новенькія візітоўкі “інфармацыйнай рэфэрэнтуры ОУН”. Якой менавіта, мне не ясна¹²³. Сама спадкаемніца Сцяпана Бандэры “пані” Яраслава Сцяцко даўно перабралася з Мюнхена ў Кіеў ды клапаціцца пра сваё абранне ў Вярхоўную Раду. Падобна, беларусы таксама расчараваны. Падбягаюць, засопшыся, двое:

– Дзе тыя, з УНСО?

– А вы хто?

– Мы ваенныя карэспандэнты.

– Я сам ваенны карэспандэнт. Яны туды пайшлі.

Адыходжу ў процілеглы бок. У натоўпе прыхільнікаў маю ўвагу прыцягвае сцяганосец з незвычайным штандарам: чырвоны конь на белым фоне. Пытаю:

– Гэта хто, прыхільнікі Пятрова-Водкіна ці апалагеты “кентаўрыстыкі”?

Не, прыхільнікі сацыял-дэмакратычнай партыі. Яны прапагандуюць ненасільніцтва, таму знялі рыцара і сядло.

УНСО дасюль адсутнічала. Нарэшце ёсць час зрабіць паўзу і патлумачыць, чаго ўласна шукала гэта арганізацыя ў Беларусі.

Найбольш небяспечны момант для палітычнага радыкалізму – гэта стабілізацыя грамадства, няхай нават у яго

НЯЛІШНЯЯ КНІГА

Śleszyński W. Okupacja sowiecka na Białostocczyźnie w latach 1939 – 1941. Propaganda i indoktrynacja. Białystok: Agencja Wydawnicza Benkowski, Białostockie Towarzystwo Naukowe, 2001. 594 s.

Праца В. Сьлешыньскага – гэта ўжо далёка не першая важкая рэпрэзентацыя даследаванняў паўночна-ўсходняга рэгіёну П Рэчы Паспалітай пасля анексіі яго Савецкім Саюзам і да нападу на СССР Германія⁵⁸. Гэта робіць гонар гістарычнай навуцы сённяшняй Польшчы. У адрозненне ад беларускіх гісторыкаў, якіх, як заўважыў Яўген Мірановіч, “як бы праблемы фарміравання бальшавіцкай улады менш цікавяць”⁵⁹, польскія навукоўцы за астатняе дзесяцігоддзе зрабілі некалькі крокаў наперад, праліваючы святло на шматлікія цьмяныя ці проста пакінутыя без увагі месцы гісторыі П сусветнай вайны, якіх, як паказвае досвед нашых суседзяў, хопіць для даследавання не толькі ім, але ўсім даследчыкам краін-суседзяў, у тым ліку і беларускім гісторыкам, бо каму ж яшчэ канструяваць мінулае нашай краіны⁶⁰.

У цэлым разглядаемае даследаванне і працы згаданых у зносцы польскіх гісторыкаў ствараюць прывабнае ўражанне. Перш за ўсё хочацца адзначыць даследчыцкую рас-

⁵⁸ Шмат пашчыраваў на гэтай ніве Міхал Гнатоўскі (гл., напрыклад: Gnatowski M. W radzieckich okowach. Studium o agresji 17 września 1939 r. radzieckiej polityce w regionie łomżyńskim w latach 1939 – 1941. Łomża Łomżyńskie Towarzystwo Naukowe im Wagów. 1997. 308 s.; Gnatowski M. Niepokorna Białostocczyzna. Opór społeczny i polskie podziemne niepodległościowe w egionie białostockim w latach 1939 – 1941 w radzieckich źródłach. Białystok. 2001. 490 s.); да актыўных аўтараў гэтага гістарыяграфічнага дыскурсу трэба аднесці не меней добрага тузіна польскіх гісторыкаў (не паленаваўся падлічыць: спіс толькі гістарыяграфічнай літаратуры ў Сьлешыньскага складаецца больш чым з 350 пунктаў, галоўным чынам аўтарства яго землякоў сс. 554-576).

⁵⁹ Мірановіч Я. Заснежанае Гродна // Ніва, Беласток, 2003, 23 лютага. С. 2.

⁶⁰ Цікава, што сучасная ўкраінская гістарыяграфія таксама не мае падобных даследаванняў (прынамсі, мне пра іх невядома), хоць там існуе вельмі моцны зацікаўлены ў дадзенай тэматыцы львоўскі гуманітарны асяродак, дастаткова канкурэнтназдольны і ў сваёй краіне, і за яе межамі.

¹²³ Гістарычна склалася, што ўкраінскія нацыяналістычныя сілы размеркаваны па розных (нават антаганістычных) арганізацыях (заўвага перакладчыка).

каванасць (у добрым сэнсе), бо ў параўнанні з імі беларуская гістарыяграфія, нават сучасная, выглядае закамплексаванаю. Відаць, цяжар савецкай школы не так лёгка з сябе скінуць.

Прадметам даследавання савецкай акупацыі на Беларусчыне ў Сьлешыньскага з'яўляецца прапаганда і індактрынацыя (аўтар падае іх лаканічныя дэфініцыі – с. 16). З таго гледзішча, што ўніфікацыя тэрыторый (шляхам іх неадкладнай саветызацыі) – галоўная мэта і лейтматыў тагачасных дзеянняў савецкай улады – адбывалася не інакш, як праз прапаганду савецкага ладу і камуністычную індактрынацыю ва ўсіх сферах грамадскага жыцця, не выключаючы інтымнай, праца Сьлешыньскага набывае сінтэтычнае значэнне па рэканструкцыі гісторыі акрэсленага рэгіёна ў першы перыяд II сусветнай вайны. Такая пастаноўка задачы ні ў якім разе не завужвае даследаванне тэматычна і праблемна, а як раз наадварот: шырокая тэматыка і праблематыка рэпрэзентуецца чытачу ў поўнай меры, але ў святле абазначанага ракурсу, які з'яўляецца ці не найлепшым пунктам для назірання і аналізу, створаным самой гісторыяй. Адлюстраванне саветызацыі і індактрынацыі (чытай – замбіравання) як грамадства ў цэлым, так і асобы ў прыватнасці, пачынаючы з самага ранняга ўзросту, няблага прасочвае сутнасць сталінска-савецкай таталітарнай сістэмы, якая не толькі пазбавіла чалавека падставовых дэмакратычных свабод, але і імкнулася настроіць нават яго мысленне на ментальнасць камуністычнай ідэалогіі.

Добра, што аўтар тлумачыць і абгрунтоўвае ўжыванне таго ці іншага тэрміна, які б мог выклікаць непаразуменне. У сітуацыі з абазначэннем тэрыторыі, анексаванай Савецкім Саюзам, Сьлешыньскі нібыта хоча задаволіць два супрацьлеглых бакі (с. 14), адзін з якіх называе тую землі “паўночна-ўсходнімі крэсамі” (такой дэфініцыі прытрымліваецца большасць гісторыкаў сённяшняй Польшчы), а другі – “Заходняй Беларуссю” (так называлі тую тэрыторыю за Саветамі і гэтай назвай карыстаюцца, як правіла, зараз у Бела-

(Бісмарк). Яго прыёмы – звычайная прапаганда, што сярод “дэмакратычных” палітыкаў рэвалюцыянеры будуць адсутнічаць зусім.

Акрэдытацыя давала мне магчымасць быць прысутным у Вярхоўным Савеце якраз у момант чакання імпічменту. Старшыня ВС С. Шарэцкі, у смярдзючай чорнай скураной куртцы турэцкага вырабу, леным узмахам рукі вітае скрозь зачыненае акно рэдкі натоўп прыхільнікаў Вярхоўнага Савета.

Шмат людзей, добрыя людзі. Шкода толькі, штандар у іх фашысцкі. (Дзеля справядлівасці варта зазначыць, што ў пачатковы перыяд акупацыі бел-чырвона-белы сцяг выкарыстоўваўся як атрыбут “нацыянальнага адраджэння”.)

Упалыя грудзі, паніклыя плечы. Не, тут яўна няма. Выходжу на вуліцу. Вечарэе. На стаянцы BMW, “пяцёрка”. Чамусьці ў краінах – спадкаемцах СССР гэтыя машыны вельмі папулярныя ва ўпраўленнях дзяржаўнай аховы. Шасцісоты “мэрс” прэзідэнта Лукашэнкі – са сцяжком на капоце, часта з'яўляецца ў суправаджэнні адной такой машыны, іншы раз дзвюх – сябра “вольво”.

Яшчэ ўлетку на “Славянскім базары” ў Віцебску унсаўцаў здзівіла лёгкасць доступу да аўгустейшай асобы. Але заліхвацтва бянтэжыць: закласці нават невялікую бомбу не хапала духу. У падобных справах найскладаней – наважыцца.

Паблізу БМВ тусуецца некалькі чалавек, але не ахоўнікаў, а баркашоўцаў. Адзін з іх пазнае ўва мне старога знаёмага з Белага дома (кастрычнік 1993 г.).

Завязваецца размова на прадмет лістовак УНСО з рэцэптамі вырабу выбуховых рэчываў і самаробнай выбухоўкі. Выяўляецца, і ў Белым доме напалм варылі па ўнсаўскіх рэцэптах, сляды чаго зберагліся нават у крымінальных справах на “абаронцаў”. Баркашовец скардзіцца:

- Вось, адзін з вашых у мяне АКСУ выкраў.
- Дык што, ты яго тут шукаеш?
- Увогуле мы тут за грошы.

Надыходзіць час паказу серыяла “Санта-Барабара”. На экране замест Сісі Кетвела прэзідэнт Лукашэнка. У хатнім святры, кашулі без гальштука сядзіць у простым крэсле, глядзіць у камеру не маргаючы пракурорскім поглядам.

– Працоўныя скардзяцца, што з прылаўкаў знікла яйцо. Я высветліў. Выяўляецца, бізнесмены вывозяць яго ў Маскву. Дык вось, я вярну беларускае яйцо на яго гістарычную бацькаўшчыну.

І так двойчы на дзень. Па гадзіне па ўсіх каналах: ОРТ, НТВ, РТР, БТ і Telewizija Polska.

Цалкам зразумела палымяная любоў шэраговага беларускага выбаршчыка да свайго прэзідэнта. У крамах Мінска найдаражэйшы торт “Няміга” (са смажанымі арэшкамі і шакаладнаю глазурай) каштуе ўсяго 2,5 даляра, кілаграм чырвонай рыбы – 1,8 даляра. На мітынг у Гомелі натоўп з 200 – 300 бабуль прарваў сімвалічную ахову і акружыў прэзідэнта.

– Аляксандр Рыгоравіч, чаму вы так хутка ад’язджаеце, заставайцеся з намі...

Аўтарытэт прэзідэнта ў Беларусі непарушны. З гэтай нагоды нагадваюць нават байку. Нейкая групоўка з “Белага легіёна”¹²² з’явілася на вайсковы палігон непадалёку ад Мінска і падала ліст ад адміністрацыі прэзідэнта з прашэннем “паспрыяць”. Маладым людзям дазволілі пастраліць з аўтаматаў, кулямэтаў, нават РПГ. Праз некалькі дзён усё раскрылася – быў страшны скандал. “Легіянераў” абвясцілі ва ўсеэсэндэўскі вышук, што не перашкодзіла ім пазней піць са мной піва ў Кіеве. Кіраўніцтва палігона мучылі ў вайскавай пракуратуры.

Непазбежны палітычны выступ. Увесь сыр-бор з апазіцыяй у Беларусі пачаўся з “нацыянальнага пытання”. Вельмі часта форма падменьвае змест. Дэмагог Лукашэнка, па сутнасці, першы пасля Дудаева рэвалюцыянер, які прышоў да ўлады ў асобна ўзятай краіне, “якой не шкода”

русі – як бачым, нялёгка пазбавіцца гэтага камінтэрнаўскага цэтліка з-за адсутнасці зручнага абазначэння). Усё ж аўтару трэба ўсведамляць, што 1) гэта – метадалагічная супярэчнасць паміж дэфініцыямі; 2) такім чынам, некарэктнае з гледзішча навукі выкарыстанне назваў прыводзіць да іх яшчэ большага замацавання ў навуцы і адсюль – у грамадскай свядомасці. Але, думаецца, дапушчальна карыстацца абедзвюма назвамі пры падачы дадзеных з гледзішча адпаведнага боку: напрыклад, польскія патрыёты на працягу ўсёй сусветнай вайны па-ранейшаму ўспрымалі рэгіён не іначай як “крэсы”, хоць яны ўжо фактычна імі не былі ні пры савецкай, ні пры германскай акупацыі, а вось Народны сход праводзіўся як акцыя ЗАХОДНЯЙ БЕЛАРУСІ.

Кніга Сьлешыньскага складаецца з трох частак. Але першая з іх “Aneksja i polityczno-prawna sytuacja Białostoczczyzny” змяшчае раздзелы, якія трохі “выпісваюцца” з яе кантэксту (відаць, іх было зручней і карэктней дасяваць менавіта сюды). Напрыклад, астатні раздзел першай часткі, які прысвечаны не зусім прывычнай для нашай гістарыяграфіі тэме – вобразу савецкага чалавека ў вачах польскага насельніцтва (с. 295-307). І хоць аўтар робіць агаворку аб няпэўнасці рэканструкцыі таго непрывабнага іміджу і ўспрымання “ўсходнікаў” як ворагаў, трэба адзначыць, што такія ацэнкі і думкі займалі немалое месца і сярод насельніцтва ад Палесся да Віленшчыны, якое было першапачаткова настроена больш лаяльна да новай улады. Наогул жа механізм анексіі і палітычна-прававой саветызацыі раскрыты аб’ектыўна, поўна, паслядоўна і ясна – ад пакта “Молатава – Рыбентропа” да трэціх і астатніх выбараў (у мясцовыя Саветы). Адлюстраваны змены ў сацыяльна-палітычным і эканамічным жыцці як грамадства ў цэлым, так і яго асобных частак (па прыкметах стратыфікацыйных, нацыянальных, рэлігійных), не забыты і чалавек як “мера ўсіх рэчаў”.

Другая і трэцяя часткі прысвечаны аналізу шляхоў і сродкаў саветызацыі і індактрынацыі. Аўтар не пакідае сум-

¹²² Нелегальная ўльтранационалістычная арганізацыя (заўвага перакладчыка).

ненняў у тым, што за кароткі час сталінская таталітарная сістэма апанавала не толькі СМІ (газеты і радыё), але і мастацтва (кінематаграфія і літаратура). Тым, хто незнаёмы з “Незаменимым пособием для сочинения юбилейных статей, табельных фельетонов, а также парадных стихотворений, од и тропарей” знакамітага як мінімум на постсавецкай прасторы Астапа Бэндэра з “Залатога цяляці” І. Льфа і Я. Пятрова (раздзел “Потный вал вдохновения”), будзе ў навіну прачытаць змястоўную характарыстыку “савецкай мовы” (с. 425-437). Адрозненне апошняй ад вопыту Астапа, па вялікім рахунку, заключаецца толькі ў яе навуковым падыходзе, у канцэптуальным жа плане ўзнікаюць відавочныя паралелі.

Адным з галоўных шляхоў і сродкаў саветызацыі і індактрынацыі стала асвета. Сьлешыньскі ўдзяліў належную ўвагу як яе форме і структуры, так і зместу, і паказаў, што інстытуцыі сістэмы адукацыі (пачынаючы ад дзіцячых садкоў!) аказаліся цалкам падпарадкаванымі мэтам камуністычнай дактрыны і галоўнай іх задачай станавілася не толькі і не столькі адукацыя, а менавіта фарміраванне так званага савецкага чалавека.

Пэўнасць інфармацыі і, значыць, высноў з яе падмацаваны важкай базай крыніц і літаратуры. Значная іх доля паходзіць з 14 архіваў, адкуль чэрпалася савецкая дакументацыя таго часу і занатаваныя пазней успаміны. Такого ж кшталту інфармацыя бралася ў апублікаваных зборніках дакументаў (34 пазіцыі) і ўспамінаў (36 пазіцыяў). З 35 назваў складаецца спіс перыёдыкі ў асноўным тагачаснай Беласточчыны, што пры пастаўленым даследчыцкім аспекце набывае адно з ключавых значэнняў. Спіс апрацаванай гістарыяграфіі наогул уражвае. Аднак з боку аўтара назіраецца грэблівасць у адносінах да савецкай гістарыяграфіі. А шкада. Пры добрым рэвізіянісцкім падыходзе (а гэтым, як даказаў даследчык, ён валодае) у тых публікацыях можна знайсці нямала карыснай інфармацыі, якая да таго ж падаецца ў пастаўленым аўтарам аспекце – з ідэалагічным ак-

– Агні на плошчы.

– А чаго вы дакументы не правяраеце?

– А на храна.

Так і пайшлі, пасажыры не маглі заснуць да самага Мінска, углядаліся ў мокры змрок за акном.

У мінскай “трубе” – падземным пераходзе ад метро пад Плошчай Незалежнасці да чыгуначнага вакзала – нейкі мастак прапануе жадаючым партрэты іхніх астральных цел. На самой плошчы натоўп, чалавек дваццаць з нацыянальнымі сцягамі.

– Жыве Беларусь! – вітаю на ўсялякі выпадак.

– Гарэлку будзеш? Пачакай, шчас падвядуць...

Выяўляецца, кожную гадзіну мікрааўтобус з рэстарана падвозіць ежу: канапкі з вяндрлінкай і гарэлку ў стаканчыках з-пад “кока-колы”. На гэты час натоўп большае ў дзвю тры разы за кошт спачуваючых з бліжэйшых падваротняў.

Папіваючы праз саломку гарэлку з цалкам прыднястроўскай назвай “Два буслы”, намагаюся набраць НЗ з канапак, але не даюць. Нарэшце надкусваю дзве астатнія, кладу адну на адну і адыходжу. Ну, выпілі, закусілі, неўзабаве на холадзе становіцца сумна.

– Калі яшчэ прывядуць?

На жаль, да вечара харч больш не свеціць. Бяру ініцыятыву на сябе:

– У нас у Грозным са штандарамі бегаюць.

Беларусы паслухмяна шыхтуюцца па два. Думаеце, пабеглі? Пайшлі. Хадзілі да трэцяй гадзіны дня. Так і нарадзіўся вядомы рэпартаж у “Навінах”.

Тым часам зайшло сонца. Я купіў пляшку шампанскага і паехаў ва ўніверсітэцкі інтэрнат разведаць настроі студэнцтва. Мае дзяўчаты мірна спяць у адным ложку, нібы двое кацянят (абаграванне яшчэ не ўключана).

– Як вучоба?

Сыплюцца скаргі. Амаль трэць студэнтаў універсітэта набралі з сяла без уступных іспытаў.

– Такія жлабы, акурат сала ды самагонка.

нералісімум) – пах танка. Для мяне воля – гэта перадусім холад, змешанае адчуванне бяссоння і стомы, узбуджэння, што вымушае забыць пра ежу, сон, страх, уласныя выгоды. Калі ўсё гэта я адчую ў Мінску, можна быць упэўненым – там “пальцеца кроў”.

Патрэбна толькі злёгка паднапружыцца і перацярпець ноч у плацкартным вагоне. Ёсць нешта агульнае ў цягніках, якія ідуць на вайну. У асноўным гэта электрычкі, у лепшым выпадку – абшарпаныя плацкартныя і агульныя вагоны. Пры наяўнасці кропелькі шчасця і лінгвістычных здольнасцей імі можна дабрацца, скажам, да Югаславіі, без якіх-небудзь віз і не звяртаючыся да паслуг таемных перавозчыкаў. Падпольныя шляхі, што яднаюць Еўропу, існуюць, іх будзённасць – найлепшы таму доказ. Але сёння мяне больш цікавяць пасажыры, а не маршрут.

Што здзіўляе пры першым знаёмстве з беларусамі, дык гэта тое, што яны ведаюць УНСО. Прэзідэнцкія сродкі масавай інфармацыі яўна перастараліся. На прыпынку ў Чарнігаве, калі ў вагон загрузаецца партыя ўкраінскіх “горбачнікаў”, міжволі ўзнікае напружаная паўза. Нарэшце нехта з беларусаў наважваецца:

– Вы з УНСО?

– Не, мы з базару.

Уздых усеагульнай палёгкі. Але ў ходзе застольнай гутаркі высвятляецца, што УНСО ў Калушы (Івана-Франкоўская вобласць) усё-такі ёсць. “Нават міліцыю б’юць”.

Пры набліжэнні да мяжы “чаўнакі” заміраюць. Украінская мытніца са звыклым крохаборствам лезе ва ўсе дзіркі, не гідзячыся нават памыйнага ядра каля прыбіральных. Аднак беларуская нешта спазняецца. Нарэшце, з’явілася. Выгляд вельмі нягеглы.

– Вы тут спіце, а ў Мінску паляць...

Нейкі жыдок падскоквае са свайго месца і пачынае ліхаманкава будзіць суседа, што прыкрывае торбы ўласным целам.

– Дзе паляць? Каго? Пагром?

цэнтам ва ўсіх, бадай, грамадскіх сферах. Гэта дазволіла б месцамі, як кажуць літаратуразнаўцы, ісці следам за аўтарам, адно трэ было б зняць ружовыя акуляры, якія вешаліся чытачу за савецкім часам.

Наколькі дазвалялі матэрыялы, Сьлешыньскі імкнуўся да сістэматызацыі дадзеных, што вылілася ў рэпрэзентацыі чытачу трох табліц і дзвюх схем. Аднак вартасць многіх з іх нівеліруецца “непрывязанасцю” да тэксту, таму не зусім зразумела, якую мэту праследаваў аўтар іх публікацыяй. Напрыклад, табліца 27 (с. 482-483) паведамляе пра колькасць атрыманых падручнікаў па школьных прадметах, але характарыстыкі тых лічбаў не прыводзіцца, таму і цяжка меркаваць пра іх значэнне. Каб жа ў ёй былі змешчаны дадзеныя пра колькасць *неабходных* падручнікаў (а такая інфармацыя прысутнічае ў знаёмых аўтару архіўных фондах⁶¹), то яны нашмат канструктыўней паведальі б пра існаваўшую вострую праблему ў навучальных дапаможніках. Тое ж тычыцца і табліц 28 (с. 489) і 29 (с. 490) гэтага ж раздзела.

Не віна, а бяда сённяшніх і польскіх, і беларускіх гісторыкаў яшчэ заключаецца ў “карэктарскай хваробе” выданняў (вось дзе савецкая гістарыяграфія дала б фору!). Не абмінула тая навала і разглядаемую кнігу. Гэта было б не так страшна, але зараз пайшоў перыяд, калі памылкі становяцца амаль правілам!

Прыемным і арыгінальным сюрпрызам (вартым для пераймання даследчыкамі найноўшай гісторыі) аказаліся відэа- і аўдыёматэрыялы, змешчаныя ў фармаце “MP3” на кружэлцы для камп’ютэра: урывак з савецкай кінахронікі часоў восені 1939 г. і гуказапісы з Народнага схода, успамінаў і сённяшніх меркаванняў пра тыя падзеі. Але з улікам якраз факта выкарыстання не толькі тэхнікі Гутэнберга, але і машын Біла Гейтса, думаецца, што 145 фота, якія ў большасці былі ўжо некалі ўведзены ў навуковы абарот у тым

⁶¹ Гл.: НАРБ, ф. 4, оп. 27, д. 241, л. 7; д. 247, л. 23.

ліку і самім Сьлешыньскім⁶², можна было змясціць на тым жа CD-дыску, а не загрузваць імі друкаванае выданне, балазе аб'ём такой кружэлкі дазваляў ахапіць як мінімум у два разы болей інфармацыі.

Неабходна таксама адзначыць, што рэпрэзентацыя даследавання разлічана на чытача, незнаёмага з савецкай сістэмай, таму, напрыклад, беларускі гісторык знойдзе ў кнізе шмат з таго, што яму вядома (адміністрацыйны падзел, структура і значэнне савецкага і партыйнага кіраўніцтва, агульныя рысы сістэмы адукацыі, etc.).

Рэфлексуючы над сваім уражаннем ад рэцэнзуемай кнігі, нявольна прыходжу да высновы, што стыль, метадалогія, кшталт інтэрпрэтацыі і рэпрэзентацыі даследавання Сьлешыньскага скіраваны на стварэнне не толькі эфектыўнасці, але і эфекту адносна рэцэпцый чытача. З аднаго боку гэта вельмі і вельмі няблага, бо гэтая навуковая праца, якую можна было б зрабіць нуднай, чытаецца ў ахвоту. Але такія падыход вымушае аўтара, калі перафразваць вядомую прымаўку, трымаць пяро востра, бо ёсць рызыка звільнуць на шлях белетрызацыі, што недапушчальна для навуковага тэксту. Такія падыход абумоўлівае пэўную ступень эмацыянальнасці тэксту. А гэта таксама небяспечна, бо пад пагрозаму ставіцца навуковая карэктнасць на карысць публіцыстычнасці. Гэта разумее і сам аўтар, калі кажа, што сярод інтэрв'юваных былі ў асноўным людзі пакрыўджаныя савецкай уладай (с. 9), таму ад чытача ў тых месцах патрабуецца асцярожнасць і аналізатарская крытычнасць.

А вось некалькі вершаў, якія адлюстроўваюць рэакцыю настаўнікаў на курсавыя мерапрыемствы, думаецца, варта было б змясціць у якім-небудзь дадатку, а не ўклінаваць у навуковы тэкст (с. 502-505). Тое ж можна парадыць адносна іншых опусаў (с. 124-125, 132, 432-433) і прыведзенай у 4-м раздзеле першай часткі дакументацыі з Народнага схо-

гону кінуўся мне на шыю¹²¹. У нос ударыў пах нямытага цела і цыбулі.

– Аляксандр Рыгоравіч, – цяпер абярнуліся і іншыя мінакі.

Выратавальнае рашэнне, як звычайна, прыйшло ў момант. Я ледзь адхіліў ашалелага ад шчасця адстаўніка.

– Дзякуй, дзякуй, што перамаглі.

Пакуль я зноў прыціскаў старога да грудзей, праз нагоўп праштурхаўся палкоўнік “Алмаза”.

– Уласна я яго сын (Чорт! Варта было б сказаць “пляменнік”).

– Мы тут элементы фільтруем. Можам машыну. Аляксандр...

– Аляксандр Аляксандравіч. Дзякуй, не трэба. Мы да кавярні збіраліся, абнашчыцца.

Я хапаю за руку ашалелую вясларку, і праз секунду мы ўжо наперадзе, у даволі парадзелым, але яшчэ выратавальным акаленні пешаходаў. Пасля таго, што здарылася, пытанне пра тое, каб “ісці”, адпала само сабою. Двойчы на граблі не наступаюць, нават з ідэйных меркаванняў.

МІНСК. ЗІМА

Першае ўражанне ёсць найбольш верным, бо не цвярозы разлік, а эмоцыі штурхаюць людзей на вуліцы. Што б там не плялі аналітыкі, ніводныя закулісныя махінацыі няздольныя ані выклікаць, ані падмяніць тое хмельнае адчуванне волі, што аднолькава прысутнае і на вуліцах Мінска, і на вуліцах Масквы, Кіева, Грознага, Ціраспаля, Вільні, Тбілісі. Дэмакратыя калі і здатна існаваць у “чыстым выглядзе”, дык толькі перад абліччам тыраніі. “Вуліца належыць народу. Не аддавайце вуліцу ворагу” (Фідэль).

Я прыехаў у Мінск па “пах крыві”. Хэменгуэй неяк спрабаваў апісаць пах смерці. Аляксандр Сувораў (не ге-

⁶² Śleszyński W. Białystok w sowieckiej fotografii propagandowej. Proces aneksji i polityczno-prawnej sowietyzacji Białostoczczyzny. Białystok, 2000.

¹²¹ Аўтар сваімі вусамі аддалена, але здольны нагадаць А. Лукашэнку, што і здарылася (заўвага перакладчыка).

не было, пакідалі плошчу. Я падхапіў абедзвюх паненак пад рукі і, трохі галасней звычайнага распавядаючы грузінскія анекдоты (Грызлі? Нет, рукамі задавілі!), мы мінулі кальцо акружэння. У інтэрнаце нас чакаў чай – “гарбата”, як кажуць на захад ад “лініі Сталіна”.

У абдымках гэтай паненкі я прачнуўся ў суботу 17 кастрычніка 1996 года¹²⁰. Углядаючыся ў сіні паўзмрок світанку за акном, нейкі час я ляжаў непарушна, узважаючы ўсе “за” і “супраць”. З аднаго боку, есці ў хаце ўжо не было чаго, традыцыйная апаўночная “гарбата” ў выглядзе родненькага чаю пачынала прыгнечваць. З іншага боку, характар справы, што чакала мяне, і дзень, на які яна прыпадала, не пакідалі ніякіх сумневаў адносна яе заканчэння. “Па суботах мы больш не ваюем”, – гаворыцца ў адным з заветаў Правадніка. Менавіта на гэты дзень прыпадаюць найбольшыя страты ва ўсіх аперацыях УНСО. “Ну яго да д’ябла, можа не ісці?” Але “ісці” было трэба. Становішча абавязвала.

На рагу Валадарскага (каля вязніцы) мае сумневы пацвердзіліся. Шэрагі міліцыі перакрывалі тратуары, правяралі дакументы ў мінакоў, шманалі моладзь, а найбольш падазроных загрузжалі ў аўтазакі. Менавіта гэта ў часы нямецкай акупацыі называлася аблаваю. У натоўпе я міжволі запаволіў крокі, ліхаманкава абмацваючы кішэні. Пасведчанне “Еўразіі” – яно з двухгаловым арлом, спатрэбіцца, пасведчанне “Прэса” таксама пакаціць, пасведчанне рэферэнта дэпутата Вярхоўнай Рады Украіны. На жаль, усе на розныя прозвішчы. І яшчэ два пашпарты. За адзін з іх – грузінскі – мне надавалі на вінніцкім вакзале. Нелегальшчыну, якую я абачліва перагрузіў на сваю спадарожніцу, зараз належала скінуць, пакуль ціск задніх не выштурхнуў нас на мянтоў. Адчайны крык: “Аляксандр Рыгоравіч!” – прымусіў мяне абярнуцца. Нейкі “мужычок” у ордэнскіх калодках з раз-

да, а таксама спісаў перайменаваных вуліц трох гарадоў Беластоцчыны (с. 168-174), асабовага складу павятовых камітэтаў (с. 278-280), спісу пісьменнікаў (с. 421-424). На некаторыя перагібы, неасцярожнасці ці неабавязковасці ўказвае таксама Я. Мірановіч у сваёй рэцэнзіі⁶³.

Са свайго боку хацелася б адзначыць як у Сьлешыньскага, так і ў многіх іншых польскіх гісторыкаў, тэндэнцыю бачыць у дзеяннях бальшавіцкай улады дыскрымінацыю палякаў і фаварызацыю беларусаў як нацыі “гаспадароў” далучанай зямлі і яўрэйў, бо, маўляў, сама тая ўлада была ледзь не яўрэйскай. Відавочна, дыскрымінацыя прысутнічала ў палітыцы саветызацыі. Аднак, думаецца, мела яна не нацыянальныя накірункі. Рэпрэсіям, дэпартацыям, нейкім абмежаванням у першую чаргу падвяргаліся па сацыяльных крытэрыях: у асноўным гэта інтэлігенцыя, “кулак”, а прыезджыя з захаду Польшчы для каланізацыі зямель, у якасці адміністрацыйнага апарату дык татальна⁶⁴. Сярод названых катэгорый жа пераважалі менавіта палякі, таму і стварылася такое ўражанне, а затым і стэрэатып у польскіх навукоўцаў. З іхняга гледзішча фармальна гэта так, але на практыцы праводзілася элімінацыя элемента не польскага, а “сацыяльна-небяспечнага”. Фактычна ж ішла русіфікацыя, умовы для якой ствараліся фармальнай беларусізацыяй, што для палякаў было зусім непрымальна: 1) беларуская мова і культура мелі стэрэатып (нават сярод носьбітаў) “хлопскіх”, ніжэйшых; 2) расійская мова тым часам станавілася больш перспектыўнай, таму ў розных інстытуцыях лепей было ўводзіць яе, што ўлавілі адразу прагматычныя жыды. Але і яны, як паказаў досвед набору ў заснаваны савецкай уладай Беластоцкі дзяржаўны педагагічны

⁶³ Гл.: Białoruskie Zeszyty Historyczne. Białystok, 2002. § 18. S. 257-262. Гл. таксама яшчэ адну рэцэнзію (аўтар Joanna Sadowska): Przegląd Historycznoświatowy. Warszawa, 2002, № 3-4. S. 223-226.

⁶⁴ Адносна добра пра гэта піша М. Волаціч: Волаціч М. Насельніцтва Заходняй Беларусі і яго перасяленне між сучаснай Польшчай і БССР // Беларускі зборнік. Мюнхен, 1956. Кн. 4. С. 14-15.

¹²⁰ 17 кастрычніка 1996 года быў чацвер (заўвага перакладчыка).

інститут, таксама падвергліся пэўнай дыскрымінацыі, прычым у тым выпадку – менавіта па нацыянальнай прыкмеце, калі колькасць абітурыентаў-яўрэяў камандна-адміністрацыйнымі метадамі была “зрэзана” амаль напалову на карысць беларусаў⁶⁵ (дарэчы, спіс студэнтаў прыведзены Сьлешыньскім у табліцы на с. 470, але лічбы там па недакладу пераблытаны, таму лепей гл. ягоны ж раней апублікаваны артыкул на гэту тэму⁶⁶ ці ўказаныя намі архівы).

Праца Сьлешыньскага для беларусаў у цэлым і асабліва для беларускай гістарычнай навукі найвыдатнейшым чынам яшчэ раз ілюструе сутнасць аб’яднання Беларусі. Аб’яднанне было, нічога не скажаш. І пад такім прэтэкстам Крэмль вытлумачваў перад сусветнай супольнасцю і сваімі грамадзянамі вераснёўскія дзеянні. Але на першым іх месцы знаходзілася ленінска-сталінская дактрына распаўсюджвання рэвалюцыі, імкненне прынесці шчасце на штыках незалежна ад жаданняў народаў і чалавека ў прыватнасці. І ў дадзеным выпадку тое аб’яднанне адбывалася шляхам агрэсіі і анексіі тэрыторый, а таксама далейшай іх гвалтоўнай саветызацыяй. Дый для Крамля тыя падзеі аб’яднаннем Беларусі (і Украіны) зусім не з’яўляліся, пра што сведчыць далучэнне так званай Заходняй Беларусі з вялікімі хібнасцямі адносна першапачатковага яе тэрытарыяльнага разумення і абазначэння⁶⁷: 1) Савецкі Саюз захапіў землі, якія ніколі не лічыліся Заходняй Беларуссю і дзе не праводзілася дзейнасць КПЗБ, ад якой і бярэ пачатак гэтая геапалітычная дэфініцыя рэгіёну; 2) і ў той жа час Віленшчына, заходнебеларускасць якой з 1923 па 1939 гг. не ставілася ў Маскве пад сумнеў, была ў якасці траянскага каня прэзентавана Літве. Таму сцверджанне пра

віднеліся шаломы смаленскага АМАПу. Патрэбна было кінуць на сцяну шчытоў клін супляменнікаў. Але для гэтага іх належала адарваць ад астатніх міліцыянераў, што млява адбіваліся.

Я смела ўклініўся ў натоўп. Спераду, адно ў некалькіх кроках на вышыні маіх вачэй замаеячыла знаёмая спадніца. Выпрастаўшыся на ўвесь рост, навесаючы над галовамі пярэдніх, дама майго сэрца люта калаціла тым, што засталася ад парасона, па галовах “эцылопаў”... Я міжволі ўхапіўся за тое, што бачыў, і адчуў сталь напружаных цягліц: дама, па ўсёй верагоднасці, займалася веславаннем. Яна абярнулася:

- Дык што вы там казалі за нацыянальную рэвалюцыю?

Клянуся, я завагаўся. Згадаўся Парыж, лета 1968 года, прыўкрасны фільм з П’ерам Рышарам, адна з герайн – “Бела Ласташка”.

Наўжо і са мною здарыцца такое дзіва – знайсці сярод усяго гэтага вар’яцтва некага, хто зможа быць табе больш, чым сябрам (я маю на ўвазе жанчын).

<...>

...Атака не ўдалася, і мы прагралі кампанію. У 1410 годзе смаленскім палкам удалося змяніць нават ход Грунвальдскай бітвы. На акружанаму з усіх бакоў міліцэйскімі кардонамі пятаку яшчэ кіпелі мітынговыя жарсці, калі я прыняў рашэнне адступаць. “Мы адступаем, і тых, што адстануць, няхай забяруць д’яблы”. Але яшчэ трэба было гэта неяк арганізаваць. На маіх вачах міліцэйскі “бобік” рэзка затармазіў каля групкі пешаходаў. З хуткасцю зайца “Шэры” кінуўся пад калёсы машын. На ўдачу, “заб’юць – не заб’юць”, ён перасякаў адну за адною палосы са жвавым рухам. Мянты не адставалі.

На імгненне я забыў пра найпершасны абавязак: выратаванне свяшчэннага сцягу (уласнай скуры). Так хацелася, абы “Шэры” ўцёк. Пагоня знікла ў нейкай падваротні. “Госпадзі, калі Ты ёсць...” І тут, трэці раз, як у казцы, мяне гукнулі. Мая знаёмая з сяброўкаю, нібы нічога

⁶⁵ НАРБ, ф. 4, воп. 27, спр. 256, арк. 262; Гродзенскі архіў грамадскіх аб’яднанняў Гродзенскай вобласці, ф. 6195, воп. 1, д. 399, арк. 80.

⁶⁶ Śleszyński W. Kształtowanie się sowieckiego szkolnictwa wyższego na Białostocczyźnie w latach 1939 – 1941. Instytut pedagogiczny w Białymstoku i Instytut nauczycielski w Grodnie // Biuletyn historii pogranicza. Białystok, 2000, № 1. S. 46.

⁶⁷ Гл., напрыклад: Стжамбош Т. Введение // „Zachodnia Białoruś”. 17.IX.1939 – 22.VI.1941. Т. 1. Wydarzenia i losy ludzkie. Rok 1939. Warszawa, 1998. S. 38-39.

культурная і гістарычная, не хоча сказаць – адсталасць, хутчэй кансерватыўнасць Беларусі спрыяе адраджэнню такіх экзатычных для Расіі з’яў, як анархісты і эсэры. Сапраўды, калі на адной з вулачак старога Гродна або на рынкавых пляцах ловіш сябе на нейкай думцы, то гэта, як правіла, думка пра польскае паўстанне 1863–64 гг. ці рэвалюцыю 1905–07 гг. у Каралеўстве Польскім.

Я пабіты, парэзаны
Я пашыты, пастрэляны
Аб каханні сваім недарэчным
Як зможу, так буду спяваць.

Гэта местачковае танга – гімн нашага кахання. Ды гэта было пазней. А пакуль што я асцярожна наблізіўся і завёў размову на вечную тэму “Жанчына і сацыялізм” (Аўгуст Бабель), асабліва акцантуючы ўвагу на “нацыянальным пытанні ў Аўстра-Вугоршчыне”.

Тут пралунала каманда, і УНСО рушыла наперад, накіроўваючы масы сяброў на шчыты і кіі ОМОН’у. “Любіць народ – гэта вадзіць яго (за нос) пад карцеч”. Абавязкі камандзіра ў момант выбілі з галавы і вобраз мілай мінчанкі, і мае грэшныя думкі.

На мосце над аўтамабільнымі ростанямі мы павалілі першую барыкаду. Нічога асабліва страшнага – тры-чатыры міліцэйскія легкавікі, за імі рэдкі кардон ППС (патрульна-паставой службы). Мабілізаваныя на хуткую руку. Нават без шлёмаў.

У адно імгненне машыны былі перакулены, людское мора заліло абаронцаў. Ашалелі ад крамольнай думкі, што вось, выяўляецца, так проста можна пабіць мянтоў, мірныя грамадзяне спяшаліся выплюхнуць свае намножаныя гадамі абразы на правахоўцаў. Вынікла даўка.

Гэта цалкам зразумелае пачуццё нянавісці – “наша міліцыя нас беражэ, спачатку зловіць, потым сцеражэ” – перашкодзіла нашым тактычным планам. Паперадзе

справядліvasць гістарычнага акту 17 верасня, інспіраванае савецкім бокам, з вуснаў сучаснікаў (і тым больш гісторыкаў!) аддае ўсё тым жа замбіраваннем/індактрынацыяй⁶⁸. (І гэта ў той час, калі пайшоў другі дзесятак гадоў, як “гіпнатызэра” не існуе! Няўжо прывід з Еўропы XIX стагоддзя перабраўся ў Беларусь XXI?)

Гістарычная навука Беларусі ўжо даўно, яшчэ за Саветамі, “марыла” пра неабходнасць стварэння сінтэзы пра падзеі першай часткі II сусветнай вайны на былых “крэсах усходне-паўночных”⁶⁹. Пакуль гэта “мара” застаецца нерэалізаванай. Але, як бачым, дзякуючы ў асноўным польскім даследчыкам, да гэтага ўсё набліжаецца. На дадзеным этапе можна канстатаваць, што польская гістарыяграфія ў абліччы кнігі Сьлешыньскага мае ў актыве адносна поўную сінтэзу па тым перыядзе, праўда, абмежаваную тэрыторыяй, якая польскую гістарычную навуку цікавіць найперш, – Беласточчынай, рэгіёнам, што знаходзіцца сёння ў складзе Польшчы (а там падзеі вылучаліся на агульным фоне так званай Заходняй Беларусі). На чарзе – астатнія паўночна-ўсходнія землі II Рэчы Паспалітай. Але каб даследаванні па іх сінтэзаваць, трэба спярша стварыць адпаведны гістарыяграфічны дыскурс. Дык няўжо будзем чакаць, пакуль гэтую справу зробіць за нас і пра нас нашы суседзі?

Згаданая напачатку шматлікасць польскай гістарыяграфіі па перыяду II сусветнай вайны не выпадковая: гісторыю як навуку з поўным правам можна назваць памяццю народа, і развіццё гістарычнай навукі ці яго адсутнасць сведчыць пра тое, на якім ментальным узроўні знаходзіцца краіна і яе народ.

⁶⁸ Дарэчна будзе дзесці, што сучасныя ўкраінскія гісторыкі, прызнаючы “насільніцкія метады” далучэння заходняй часткі ўкраінскіх зямель да Вялікай Украіны, слухна заўважаюць, што аб’яднанне “было найважнейшым крокам у фарміраванні ўкраінскай саборнасці” (Історія України: нове бачання. / В. Ф. Верстюк, О. В. Гарань, О. І. Гуржій та ін.; Під ред. В. А. Смолія. К.: “Альтернативи”, 2000. С. 338.). Можна казаць пра такое ж значэнне тых падзей і для Беларусі.

⁶⁹ Михнюк В. Н. Социалистические преобразования в западных областях БССР (сентябрь 1939 – июнь 1941 гг.): (Историографический очерк). Мн.: Наука и техника, 1979. С. 59.

У кнізе Сьлешыньскага нярэдка паўтараюцца вядомыя (нават іншы раз і для нашай гістарыяграфіі) ісціны. Аднак гэта не таўталогія, а стварэнне, кшталтаванне гістарыяграфічнага дыскурсу і сцверджанне гуманістычных прыярытэтаў у аксіалогіі сённяшняй нацыі палякаў і іх дзяржавы: XX ст. стала небывала багатым на паваротныя ў жыцці Польшчы падзеі, на падзеі, неадназначныя па ацэнках, але ў выніку краіна ўвайшла ў дэмакратычную еўрапейскую прастору, увайшла без “шавіністычнай хваробы” першай паловы мінулага стагоддзя і без друзу “асаветнівання” другой яго паловы – і займае зараз шчыра добрасуседскія пазіцыі да Беларусі. І немалую ролю тут адыграла гістарычная навука як памяць польскага народа. Пакуль жа яна будзе дзейснай, упэўнены, такая гісторыя не паўторыцца.

Часткова апублікавана:

Трафімчык А. Нялішняя кніга // АРСНЕ-пачатак, 2004, № 1. С. 192-196.

ходзіла ўсё менш людзей. Складанасць здзяйснення рэвалюцыі ў Беларусі заключаецца ў тым, што там ёсць толькі адзін рэвалюцыянер – Лукашэнка.

Аляксандр ПАЛІШЧУК

**ЯК Я БЫЎ СЫНАМ ПРЭЗІДЭНТА ЛУКАШЭНКІ.
ПОСТАМАДЭРНІСЦКАЯ ГІСТОРЫЯ КАХАННЯ**

Мы пазнаёміліся ў Мінску ў пятніцу, 26 красавіка. Арганізатары дэманстрацыі ад БНФ чакалі падыходу валгаградскага “Віцязя”, таму пачатак дэманстрацыі затрымаўся да пятай гадзіны вечара.

На веснавой прахалодзе шматтысячны натоўп, разбіўшыся на купкі, задумліва перабіраў нагамі. У такой абстаноўцы міжволі зважаеш на жанчын. Звярнуў увагу і я. Як тады, так і зараз, пытанне выбару не стаяла. “Трэцім дэкрэтам Украінскае дзяржавы будзе вызначана, што жанчыны абавязаны мець ногі не карацей 110 см²». Гэтае адназначнае перакананне склалася яшчэ ў Прыднястроўі, калі чароўныя студэнткі Тыраспальскага педынстытута ўражвалі нас сваімі формамі.

Тут была такая адна. Па-над натоўпам высілася яе русая галава на гордай шыі. Беларускія жанчыны наогул сваім развіццём значна абганяюць мясцовых мужчын. Я ледзь не напісаў “у знешнасці”, але своечасова спыніўся (могуць няправільна зразумець). Да таго ж яны адрозніваюцца і пахвальнаю схільнасцю да канспірацыі. Ніводная з нашых спадарожніц у электрычцы так і не прызналася ў мэце свайго візіту да Мінска, хоць пасля гэтага некаторыя асобы снавалі ў мітынгавым натоўпе.

Хваля палітычнай актыўнасці сярод беларускай моладзі цалкам зразумелая. Адрэзаныя ад бізнэсу і злачыннасці маладыя людзі жаночага і мужчынскага полу міжволі прысвячаюць свой вольны час разнастайным ідэям. Агульная

ПРА РАЗГОРТВАННЕ НАРОДНАЙ ВАЙНЫ

1) *Заданнем акупацыйнай улады Беларусі ёсць не дапусціць ператварэння палітычнай сітуацыі ў ваенную. Мы ставім перад сабой супрацьлеглую задачу. Праз паўстанне, да перамогі вайны! Ніякай стратэгіі, ніякай тактыкі, ніякіх балаканняў наконт праграмных пытанняў. Словы раз'ядноўваюць – дзейнасць аб'ядноўвае. Вораг наступае – мы адступаем, вораг завагаўся – мы бянтэжым, вораг спыніўся – мы б'ём, вораг наступае – мы наступаем!*

2) *Баявыя дзеянні ў Чачні выявілі непрыдатнасць наёмных фарміраванняў, усялякіх ОМОН'аў, СОБР'аў, Тытанаў, Віцязей, Беркутаў (ды іншых “пяўнёў”), якія, сутыкнуўшыся з супрацівам, бягуць, кідаючы нават сваіх параненых. Як нямецкія каты і паліцаі, новыя акупанты ваююць толькі з цывільным насельніцтвам...*

Цытаваць гэтую адозву далей – стварае падставы для магчымага канфлікту з крымінальным кодэксам.

Мы паспелі выйсці ў эфір некалькі разоў, пасля чаго на радыёстанцыю наехала СБУ¹¹⁹ і ўсіх да смерці напужала. На гэтым наша радыёвайна завяршылася. Наша дзейнасць такі цвяліла беларускі апарат прыгнятаня. Адной звязанай з намі дзяўчыне Мінская пракуратура выставіла абвінавачванне: “шпіянаж на карысць УНСО”. Гэта цешыла нашу пыху. Я з'яўляюся перашкодай, значыць, я існую.

На жаль, усе нашыя высілкі не ўвянчаліся поспехам. У нейкай ступені па віне легальнай апазіцыі. Калі беларускую моладзь наведвала фантазія ўзяць штурмам адміністрацыю прэзідэнта, на яе шляху станавіўся не ОМОН, а дзядзі з Народнага Фронта, якія казалі: “Давайце мы не будзем сёння ваяваць, а правядзём рашучы мітынг, на якім прыемем бескапрамісную рэзалюцыю. А цераз тыдзень збяром яшчэ адзін мітынг”. І на кожны чарговы мітынг пры-

ЭТАП, ЯКІ ТРЭБА ПЕРАЖЫЦЬ

(рэцэнзія з вольным уступам)

Парашкоў С. А. Гісторыя культуры Беларусі / А. С. Парашкоў. Мн.: Бел. навука, 2003. 444 с.

Годзе заходняй ці ўсходняй культуры!
Для беларуса цана ім адна.

Янка Купала

Любая рэцэнзія, нават на навуковае выданне, у сілу сваёй жанравай спецыфікі надзелена пэўнай ступенню эмацыйнасці – ці то яна станоўчая, ці то наадварот. Любое выданне, якое адпачаткова бярэцца для напісання рэцэнзіі, з першага ж судакранання, знаёмства з аўтарамі, шылдаю, пад якою выйшла, рэцэнзентамі (калі ёсць), etc., ужо выклікае нейкія спярша эмоцыі, а пасля – думкі. Гэтаксама сталася з падручнікам (відаць, найлепей так маркіраваць выданне, якое, паводле анатацыі, “носіць вучэбны характар”, хоць такой дэфініцыі аўтар чамусьці пазбягае) па “Гісторыі культуры Беларусі” С. А. Парашкова, выданым пазалетась пад грыфам Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. А. Куляшова ў мінскім выдавецтве “Беларуская навука”.

Першай асацыяцыяй пры знаёмстве з зыходнымі дадзенымі кнігі (у прыватнасці з месцам выдання) была жартаўлівая прапанова беларускага культуралагічнага мыслара-нетрадыцыяналіста Юрася Барысевіча пабудоваць Савецкі Саюз у “асобна ўзятай краіне”, дзе Магілёўская вобласць з'яўлялася б Таджыкістанам. Да таго ж асабістае знаёмства з нашым усходам было тоесным тэзе згаданага культуролога: на банкце, які ладзіўся пасля літаратуразнаўчай канферэнцыі ў МДУ (люты 2002 г.), мяне ажно страсянула, калі рэй павялі ў духу панславізму “старэйшыя браты” з Расіі, шчыра радуючыся працягу такога “братэрства” (пры-

¹¹⁹ СБУ – Служба бяспекі Украіны (заўвага перакладчыка).

чым нацыянальна настроеныя “асобы” талерантна, “па-беларуску” нават слова не сказалі папярок, а яны ж там былі, нацыянальна настроеныя! – як тыя суслікі ў траве, якіх не відаць); ды калі да ўсяго наладзілі дыскатэку пад спевы найвульгарнейшага расійскага гурта “Рукі ўверх” – сапраўдны шабаш! – не вытрымаў хаўрусу такой “эліты”, пасунуў, не спужаўшыся марозу, на вакзал чакаць цягніка. Таму месца выдання такой кнігі адразу насцярожыла.

Далей настала чарга рэцэнзентаў. Іх склад даволі неадназначны, што тым больш штурхае да аналітычнага высвятлення зместу падручніка, а менавіта – пытання, чыя ж пазіцыя перамагла. Бо калі імёны Г. Я. Галенчанкі ды А. У. Рагулі гучаць у беларускім гістарыяграфічным дыскурсе нейтральна, то прозвішча П. Ц. Петрыкава хутка ўжо стане сінонімам даследчыкаў, што пішуць «новую старую гісторыю» (дэфініцыя польскага гісторыка В. Сьяшыньскага⁷⁰). (Дастаткова глянуць на адну з апошніх публікацый беларускага гісторыка-“аксакала”⁷¹, каб пераканацца, што яе аўтар шчыры homo sovietikus, але не даследчык.) А прозвішча, якое носіць яшчэ адзін рэцэнзент, даўно ўжо стала імем агульным, хадзячай назвай, ці, як сёння модна казаць, брэндам (прашу прабачэння ў яго носьбіта – А. Л. Абецэдарскай, так разумею, дачкі сумна вядомага Л. С. Абецэдарскага).

Вось з такім, неадназначным настроем прыступаў да вывучэння падручніка.

Структурай ён не адрозніваецца ад падобных выданняў: традыцыйныя “Уводзіны”, 9 раздзелаў асноўнай часткі, кароткае “Заклучэнне”, спіс выкарыстанай літаратуры з амаль 100 пазіцый, дастакова багаты слоўнік тэрмінаў (с. 371-443).

выя пакутаваць за ідэю, неабходна было іх навучыць забіваць за ідэю.

Я накіраваў да Мінска колькі гуртоў (некалькі дзесяткаў чалавек). Яны дабіраліся рознымі шляхамі, адзіныя словы, якія я казаў ім на развітанне, – “правакацыя, рэпрэсія, рэвалюцыя”. Адзін з гуртоў запынілі ў невялікім беларускім мястэчку і, пратрымаўшы паўтара сутак, дэпартавалі. Усе іншыя дабіраліся да месца прызначэння, дзе арганізавалі сутычкі з ОМОНам, перавярнулі дзве міліцэйскія машыны, змаглі ператварыць шэрую дэманстрацыю ў прэлюдыю грамадзянскай вайны. На жаль, працягу не адбылося. Жыццё перапоўнена прэлюдыямі. Няма да чаго пісаць заключнае слова, няма каму ўваскрасаць.

Большасці нашым пашчасціла выслізгнуць з Мінска, аднак сямёх вылавілі і абвінавацілі ў арганізацыі масавых беспарадкаў.

Мы намагаліся падняць хвалю абурэння на Украіне, актывізаваць прэсу і ўрад. Усё няўдала. Даючы ў тых дні прэс-канферэнцыю, я казаў: “Нацыя не вызначаецца межамі, не вызначаецца моваю, не вызначаецца палітычнымі інстытутамі, яна вызначаецца адно нацыянальнаю салідарнасцю. Нацыя – як чалавек, каторы можа быць які заўгодна разумны, але калі ён пазбаўлены простых інстынктаў задавальняць голад, спатаяць смагу, рэагаваць на крык “Нашых б’юць!” – яна загіне”.

Мы працягвалі правакацыі ў Беларусі. Нашым заданнем было ўсяліць у галовы моладзі ідэю пра неабходнасць тэрору. З гэтай мэтай масава засылалі ў Мінск ды ў іншыя гарады інструктыўныя і прапагандысцкія матэрыялы.

Мы знайшлі ў Львове камерцыйную радыёстанцыю, якая выходзіла на сярэдніх хвалях і ад безграшоўя дыхала на ладан. За некалькі сот долараў дамовіліся пра трансляцыю штодзённай гадзіннай перадачы для Беларусі. У радыёперадачах шырока выкарыстоўваліся культуралагічныя асацыяцыі.

⁷⁰ Śleszyński W. Okupacja sowiecka na Białostoczczyźnie w latach 1939 – 1941. Propaganda i indoktrynacja. Białystok: Agencja Wydawnicza Benkowski, Białostockie Towarzystwo Naukowe, 2001. S. 11-12.

⁷¹ Петриков П. Т. Основные направления историографии Беларуси конца XX – начала XXI веков // Сучасныя праблемы гістарыяграфіі гісторыі. Матэрыялы Рэспубліканскай навукова-практычнай канферэнцыі 28 лістапада 2003 года. Мінск, 2003. Частка 2. С. 499-508.

ПАДЗЕІ 1996-га
ВАЧЫМА ЎКРАЇНСКАГА ПАЛІТЫКА

Урывак з кнігі: Дмитро Корчинський та його друзі.
Війна у натовпі. К.: “Амадей”, 1999. 384 с. – С. 292-309.

Дмитро Корчинський. Невялікая характарыстыка: быў лідэрам нацыяналістаў, стаў супрацоўнікам “Нашай Украіны”, што выразна сведчыць пра кан’юктурнасць. У кнізе называе сябе, як і Ленін у анкеце, літаратарам.

Па магчымасці захаваны сінтаксічныя і лексічныя асаблівасці аўтара.

Анатацыя з кнігі:

Тэкст – мулікі, часам – жорсткі. Ды хіба можа быць лагоднаю яшчэ не астылая вулканічная лава? Можна пагаджацца ці не пагаджацца з аўтарамі ды іхнімі поглядамі і падыходамі. Але нельга не прагнуць даведацца, як яно было насамрэч. Бо інакш мы асуджаны на новае кола брахні і фарысейства, цэнзуры знешняй і ўнутранай. (Рэдактар В. М. Грузын у анатацыі пра ўсю кнігу.)

3 РАЗДЗЕЛА VI “МІЖ ЧАЧНЁЮ І БЕЛАРУССЮ”

...На Украіне нас брала гнятлівая стабільнасць. Мы адчувалі сябе, нібы немцы пасля Вестфальскага міра. Недзе буяла жыццё, недзе правадыры і героі тварылі гісторыю, недзе зброя прывыкала да людзей, а ў нас была стабільнасць – мярцвячына. Тым часам больш спрыяльная сітуацыя складалася ў Беларусі. Там Лукашэнка патрохі ўстанаўліваў дыктатуру. А дзе ёсць дыктатура, там актуалізуецца рэвалюцыя.

На дзесятыя ўгодкі чарнобыльскага выбуху апазіцыя ў Мінску рыхтавала масавыя захады. Я вырашыў, што мы маглі б іх радыкалізаваць. Беларусы былі гато-

Ва ўводзінах пасля разважанняў стасоўна дэфініцыі “культура” аўтар пераходзіць да разгляду менавіта беларускай гісторыі культуры, адзначаючы, што яна “прайшла асноўныя этапы, характэрныя для еўрапейскай культуры” (с. 5). Далей аўтар закранае метадалагічную праблему вывучэння гісторыі культуры, звяртаючы ўвагу на тое, што такі метадалагічны падыход, які “склаўся за савецкі час” (“гаварыць пра культуру, па-першае, як выключна пра культуру мастацкую і, па-другое, як пра “надбудову” – ідэалагічную ілюстрацыю ўсеагутнасці эканамічнага базіса”), “пакуль утрымліваецца ў тыповых праграмах курсаў “Гісторыя Беларусі” і “Гісторыя культуры Беларусі”, якія зацверджаны Міністэрствам адукацыі Рэспублікі Беларусь для вышэйшых навучальных устаноў” (с. 7). Такім чынам, чытачу даецца зразумець, у якім рэчышчы выкладаецца матэрыял. Аднак, абнадзейвае праніксае быццам бы няўрокам, па недаглядзе рэцэнзента прыслоўе “пакуль”, за якім можа хавацца і сапраўдная пазіцыя аўтара.

Пазначаны і мэты, якім служыць гэтае выданне, перадусім – павышэнне нацыянальнай свядомасці насельніцтва, у першую чаргу моладзі (с. 8).

Структурызацыя працы збольшага прывычная для беларускай гістарыяграфіі. Як і павялося, першасная ўвага ў гісторыі Беларусі першай паловы ХХ ст. удзяляецца ўсходняй частцы краіны, а вось тэму, якую ўмоўна можна назваць “Культурнае развіццё (жыццё) Заходняй Беларусі”, аўтар “свядома не ўводзіць і падрабязна не разглядае” (с. 9)⁷², за чым можа стаяць або яго некампетэнтнасць, або адсутнасць магчымасці больш-менш аб’ектыўна рэпрэзентаваць тую тэму ў дадзеным выданні, бо ў параўнанні з варункамі, створанымі для развіцця беларускай нацыянальнай культуры савецкай уладай, бу-

⁷² Дарэчы, у адной з першых сінтэзаў па гісторыі культуры Беларусі перыяду незалежнасці краіны мы таксама бачым “наяўнасць адсутнасці” гэтай тэмы: Лыч Л., Навіцкі У. Гісторыя культуры Беларусі. Мн.: НКФ “Экаперспектыва”, 1996. 453 с.

даўнікі “светлай будучыні” паўсталі б адыёзнейшымі за польскіх шавіністаў II Рэчы Паспалітай, што ў сучасным афіцыёзе Беларусі лічыцца “няправільным”.

Аўтар таксама дэкларуе прынцыпы выкладання матэрыялу: па кампанентах, якія “ўтвараюць і складаюць змест культуры” (адукацыя і асвета, выдавецтва і друк, навука і тэхніка, рэлігія і грамадскія настроі, літаратура і драматургія, тэатр і музыка, жывапіс і скульптура, архітэктура і будаўніцтва, народныя промыслы і народная творчасць), а таксама прысутнічае зварот да разгляду беларускай культуры ў кантэкстах яе гістарычнага развіцця (с. 9).

Не абыйшлося і без даніны сённяшняму часу, ствараемай прэзідэнтам Беларусі дзяржаўнай ідэалогіі⁷³ (с. 11-13). Наогул подых цяперашняга дыктату практычна не адчуваецца ў першых раздзелах, але ўзмацняецца пры набліжэнні да перыядаў ці момантаў, якія не страцілі палітычнага значэння (прыемным выключэннем з’яўляюцца высновы перадапошняга раздзела).

Нескладаны стыль выкладання, думаецца, адпавядае выданню навучальнага кшталту, маючага на мэце інфармаванне рэцыпіента. Аднак раздзелы як для падручніка завялікія, добра было б іх здрабніць нейкім чынам (хоць бы па тых самых кампанентах, з якіх яны складаюцца). Не перашкодзіла б і выдзяленне найважнейшых месцаў дзеля запамінання.

дусім сацыяльнага, а ў наступную чаргу і нацыянальнага (кіраўнічай стратай на далучанай да Расійскай імперыі Беларусі сталі рускія, што, бадай, сіналімізавала гэтыя аспекты ўціску);

3) у XX ст. пачынае ўжывацца значна радзей, абмяжоўваецца пераважна мастацкай літаратурай і значэнне залежыць ад кантэксту ці кожнага прыватнага выпадку (ужыванне гэтага оніма мае тэндэнцыю да яго негатывнай экспрэсіўнасці, асабліва ў творах суб’ектыўнага характару – лірычных, публіцыстычных, мемуарных);

4) у той жа час стаў этымалагічнай асновай для маркіравання запазычанага ў польскай літаратуры новага жанру вершаў – маскалікі (аказіянальна, казуальна і маргінальна сустракаюцца яшчэ некаторыя значэнні гэтага слова).

Апублікавана:

Трафімчык А. Пра значэнне оніма “Маскаль” у беларускім дыскурсе: спроба канкрэтызацыі // <http://arche.by/>.

⁷³ Пра яе яшчэ мала хто ведае, але шмат гавораць. Часцей за ўсё яе прынцып выводзіцца ад адваротнага: адваротнага апазіцыйным палітыкам, адваротнага заходнім тэндэнцыям і ўрэшце адваротнага гісторыкам, якія «скажаюць» гісторыю. Бо ў іншым выпадку бакі прыходзяць да агульнага назоўніка, вось, напрыклад, што гаворыцца ў навучальна-метадычным дапаможніку: «История Беларуси должна строиться на национальных приоритетах и позициях белорусского народа, на патриотическом отношении к своему отечеству, то есть исходить из объективных национальных позиций с привлечением репрезентативных документов (белорусских и зарубежных историков) по всем периодам исторического развития белорусов, основываясь на международном характере исторической науки и исторического процесса. Любая нация не может быть жизнестойчивой и стабильной без подлинного и исторически восстановленного прошлого» (Яскевич Я.С. Основы идеологии белорусского государства: Вопросы и ответы. / Я.С. Яскевич. Мн.: ТетраСистемс, 2004. С. 41-42). Ці ж ад гэтых слоў адмовіліся б тыя, хто нібыта скажае гісторыю?!

целлю мне плаха, / спала з тваім бацькам ліцвінам...”* І хаця Вікіпедыя дае даволі грунтоўнае вытлумачэнне этымалогіі і гісторыі гэтага слова¹¹⁷, беларускі дыскурс па-ранейшаму мае праблемы з яго адэкватным прачытаннем.

Цікава, што гэта лексема спарадзіла назву вершаванага жанру – маскалікі. Іх ідэя ўзнікла ў 1950-я гг. у польскай паэткі Віславы Шымборскай і яе мужа Адама Влодэка. Маскалік – гэта кароткі рыфмаваны дасціпны верш, які ёсць пародыяй на фрагмент «Паланэза Касцюшкі» Райнальда Сухадольскага (1831 г.). С. Балахонаў тлумачыць сутнасць жанравай спецыфікі: “У двух першых радках, якія пачынаюцца фармулёўкай «Хто сказаў, што...» ці нечым падобным, змяшчаецца пэўнае меркаванне, што найчасцей утрымлівае ў сабе назву народу ці племені. У трэцім радку – пагроза таму, хто гэтае меркаванне сфармуляваў, а ў чацвертым – месца, дзе пагроза павінна быць ажыццёўлена (звычайна гэта храм альбо іншы царкоўны будынак). Рыфмы – abab”¹¹⁸. З пачаткам XXI ст. назіраюцца толькі спробы прыжывіць гэту вершаваную форму ў беларускай літаратуры.

Падводзячы рысу, занатуем, што онім “маскаль” (мн. лік “маскалі”) у беларускім дыскурсе і яго перадгісторыі фарміраваўся перадусім як:

- 1) пераважна нейтральны палітонім і этнонім;
- 2) з часам пачаў абрастаць канатацыямі:
 - а) семантычнымі: салдат расійскага войска, у якое забіралі рэкрутамі на чвэрць веку (нярэдка чыноўнік расійскай улады, а ва Усходняй Беларусі маскалямі называюць і па сёння стараабрадцаў, якія некалі ўцяклі з Масковіі і захавалі сваю дыяспару),
 - б) экспрэсіўнымі: назва набывае негатыўнае адценне з-за ўціску расійскай уладай беларускага народа, пера-

Першы раздзел “Культура беларускіх зямель у IX – XIII стст.” (с. 13-51) пасля палітычнай прэамбулы (з яе пачынаецца кожны з раздзелаў, бо сацыяльна-палітычны ж кантэкст сапраўды ў многім дэтэрмінуе развіццё культуры) коратка апісвае прыход хрысціянства на землі Русі і ў гэтай сувязі распаўсюджванне пісьменства, якому ўдзяляецца значная ўвага. Аднак аўтар не рашаецца нават згадаць спрэчкі адносна старажытнасці “Слова пра паход Ігараў”, хоць сёння яго стварэнне ў XII ст. хутчэй не даказана, чым даказана⁷⁴, тым больш, што пры наяўнасці сур’ёзных контрверсій С. Парашкоў звычайна не пазбягае іхняй згадкі. Справа, мусіць, у такім жа падыходзе да “Слова...” ў свежай акадэмічнай “Гісторыі Беларусі”⁷⁵. Далей падаецца характарыстыка архітэктуры і пасяленняў нашых продкаў, іх промыслаў і рамёстваў, узнікнення гарадоў і інш., з чаго складваецца панарама багатай протабеларускай культуры, якая “стала важным кампанентам культуры сярэднявечча”.

Раздзел другі “Развіццё культуры Беларусі ў XIV – першай палове XVII ст.” (с. 52-129) звяртае ўвагу, што “пэўны час дамінуючае становішча ў Вялікім княстве Літоўскім займалі цэнтральныя (беларускія) землі” (с. 53). Адпаведным чынам акрэсліваецца роля, якую грала старабеларуская мова ў ВКЛ, і расказваецца пра асноўныя пісьмовыя помнікі тае эпохі, іх стваральнікаў. Прычым на “працэсах, якія адбываліся ў гэты час вакол беларускай мовы”, аўтар прыпыняецца падрабязней (с. 55-58). Пры разглядзе фальклорнага пласту беларускага народа падкрэсліваецца яго значэнне і значнасць для беларускай нацыянальнай культуры, традыцый, маралі. Беларуская культура эпохі Адраджэння слухна асвятляецца ў шчыльнай сувязі з еўрапейскім кантэкстам. Коратка, але змястоўна ўспомнены і дэтэрмінаваны най-

⁷⁴ Гл., напрыклад: Кінан Э. Слова пра тое, як Яраслаў, князь галіцкі, у султанаў страляў // АРСНЕ-Пачатак, 2001, № 2. С. 106-115.

⁷⁵ Гісторыя Беларусі: У 6 т. Т. 1. Старажытная Беларусь: Ад першапачатковага засялення да сярэдзіны XIII ст. / Рэдкал: М. Касцюк (гал. рэд.) і інш. Мн.: «Экаперспектыва», 2000. С. 309-310.

*Сыс А. Лён: выбраныя творы. – Мінск: Кнігазбор, 2006. – С. 217.

¹¹⁷ <http://ru.wikipedia.org/wiki/D0%9C%D0%BE%D1%81%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D1%8C>

¹¹⁸ Балахонаў С. Спроба беларускіх маскалікаў // <http://arche.by/by/19/50/1174/>

больш канструктыўныя моманты (з’явы, падзеі, імёны) у развіцці беларускай культуры тагачасна згодна з абранай С. Парашковым парадыгмай кампанентаў. У канцы раздзела ён робіць важную выснову: “Беларуская культура ўключалася ў еўрапейскі культурна-гістарычны працэс, карысталася лепшымі здабыткамі матэрыяльнай і духоўнай культуры суседніх народаў і сама ўносіла адпаведны ўклад у гэты складаны і шматгранны працэс” (с. 129).

Перыяд, які разглядаецца ў наступным раздзеле (другая палова XVII – XVIII ст., с. 130-165), “быў вельмі складаным для Беларусі. <...> Разглядаць гэты перыяд трэба пачынаць зыходзячы з таго, што з другой паловы XVII ст. беларуская мова паступова выцясняецца, а ў канцы стагоддзя ўжыванне яе як афіцыйнай пісьмовай мовы наогул было забаронена. Усё большую моц набірае паланізацыя і акаталічванне беларускага насельніцтва” (с. 130). Аднак гэта не значыць, што культурнае развіццё на Беларусі прыходзіла ў заняпад. Наадварот, яно часамі было імклівейшым, чымся ў Кароне Польскай, пра што сведчыць прыведзены прыкладам факт узвядзення ў Нясвіжы першага ў цэлай Рэчы Паспалітай помніка архітэктуры барока – касцёла езуітаў (с. 138). У той жа час аўтар дае зразумець чытачу, што паланізацыя і акаталічванне для развіцця беларускай культуры не спрычыняліся да яе заняпаду ў такой ступені, як пры наступе візантыйска-азіяцкай расейшчыны. Напрыклад, што тычыцца Беларускай іканапіснай школы, багацце якой раскрыта ў разглядаемым раздзеле, дык адзначаецца спыненне яе развіцця як самабытнай з’явы “ў выніку забароны уніяцтва і насаджэння праваслаўнай царквой на Беларусі псеўдавизантыйскіх форм мастацтва” (с. 143), хоць гэты факт “перабег” з наступнага раздзела. Ці не хацеў аўтар гэтым самым падкрэсліць “далучанасць Беларусі да культурнага жыцця Заходняй і Цэнтральнай Еўропы” да падзелаў Рэчы Паспалітай, а значыць, калі працягваць думку далей, і “адлучэнне” беларускай культуры ад еўрапейскага кантэксту пасля захопу нашых зямель Расійскай Імперыяй? Рэзюму-

Як бачым, у абодвух паэтаў онім “Маскаль” заключае ўжо непрыхаваную несімпатычнасць. Прычым Якуб Колас яе праяўляе ў сваёй творчасці яшчэ ў 1921 г., калі верш “Беларускаму люду”, які, па словах М. Скоблы, за Саветаў яшчэ публікуецца ў 1922 і 1928 гг., але потым замоўчваецца:

Досыць ўшчувалі нас паны-ляхі,
Ведаем ціск маскалёў...

Якуб Колас
Беларускаму люду, 1921 г.¹¹⁵

Савецкі “Беларуска-расійскі слоўнік” укладання М. – Байкова і С. Некрашэвіча (1925) першасным значэннем лексемы “маскаль” яшчэ фіксуе як “московитянин, великорус, русский”, і толькі потым як салдат рускага войска. Пра тое пазіцыю іншых філолагаў сведчыць і зроблены С. – Мінскевічам аналіз перакладаў на беларускую мову верша А. Міцкевіча “Do przyjaciół Moskali”, у якіх з прычыны сацыяльна-палітычнай кан’юнктуры перакладчыкі вымушаны былі шукаць адэкват этнічна-палітычнаму оніму “Маскалі”, што тым часам набыў у многім пеярэтыўную кантэкстуальнасць, замяняючы яго сінонімам, нейтральным для актуальнага ім хранатопу, – “рускія”¹¹⁶.

У далейшым першаснае значэнне оніма “маскаль” стала шчыра замоўчвацца, ды і ў значэнні вайскоўца ўжывалася, бадай, толькі ў гуманітарнай навуцы (і то вельмі рэгламентацыйна), што працягнула яго семантычную недакладнасць і блытаніну. Ужыванне оніма – перадусім у значэнні этнасу ці нацыянальнасці, часцей з несімпатычным для яго носьбіга адценнем – ізноў актывізуецца на хвалі нацыянальнага адраджэння 1990-х гг. У А. Сыса – ні больш ні менш паэта культавага – знаходзім паказальны прыклад: “[Айчына] спала з маскалём, спала з ляхам, / ды была пас-

¹¹⁵ Краса і сіла. Анталогія беларускай паэзіі. Якуб Колас (1882—1956) // <http://zviazda.by/second.html?r=4&p=21&archiv=07062000>.

¹¹⁶ Па: Мінскевіч С. Пасланне з Парыжа. Перастварэнне верша Адама Міцкевіча “Да прыяцеляў маскалёў” // Роднае слова, 2002, №2. – С. 25-29.

вочнае размежаванне паняццяў: маскалі выступаюць як пануючая, уладная нацыя, якая мае сваё войска, бо іначай было б “забралі ў маскалі”). Такое ж значэнне характэрна для беларускай дыяспары. Так, пісьменнік і грамадскі дзеяч Алесь Змагар (Яцэвіч) у датаваным 1984 г. жыццяпісе рускіх называе менавіта маскалямі¹¹³.

Гэты онім уваходзіў у актыўны слоўнікавы запас Якуба Коласа і Янкі Купалы, прычым нярэдка нароўні з непрыязнай назвай заходніх суседзяў – ляхаў.

Раз абсеклі Беларусу
Маскалі ды Ляхі
І давай яму сваяцтва
Тыкаці пад пахі:
Ты мой ісціны браточак! –
Маскалёк бармоча;
Ты мой хрэснік, мой сыночак! –
Юда-Лях сакоча.

Янка Купала, 1914 г.

Нягледзячы на меншую сацыяльна-палітычную zaangażаванасць (у параўнанні з Купалам), Якуб Колас ці не часцей за яго называў расейцаў маскалямі:

І лілася кроў нівінна,
Швэд набытак наш паліў,
І маскаль тут самачынна
Гвалт над намі ўтварыў.
...Толькі-ж, брацця, край ні згінуў,
Ні пагнуўся яго стан.
Ды із нас душы ні вынуў
Ні маскаль, ні польскі пан.

Якуб Колас

Сымон-музыка, 1918 г.¹¹⁴

ючы сказанае ў раздзеле, аўтар дае высокую ацэнку развіццю культуры на Беларусі ў XVII – XVIII ст., хоць у канцы XVIII ст. яго “стрымлівала палітыка царскіх улад, а таксама інтэнсіўная паланізацыя, што закрывала шлях беларускай культуры” (с. 164). Праўда, прыведзеныя прыклады з’яўляюцца лепшымі доказам таго, што першы чыннік (расійскі імперыялізм) быў большай перашкодай, чым польскі фактар.

На самым пачатку раздзела “Культура Беларусі першай паловы XIX ст.” (с. 166-202) канкрэтна гаворыцца пра мэты і інтарэсы Расійскай імперыі на далучаных у канцы XVIII ст. землях, а менавіта – “дасягненне пэўнага сацыяльна-эканамічнага і культурна-этнічнага адзінства расійскага і беларускага грамадства” (с. 166). Ды неўзабаве, забягаючы наперад, аўтар, нягледзячы на канстатаванне жорсткага ўціску пад прэсам расійскай культурнай палітыкі (пры далейшым працягу значных уплываў палышчызна), заключае: “І ўсё ж у дачыненні да нацыянальна-культурнага развіцця беларускага народа далучэнне Беларусі да Расійскай Імперыі аб’ектыўна адыграла станоўчую ролю” (с. 169). Маўляў, “яно стварыла такую сітуацыю, якая востра паставіла праблему нацыянальнай самаідэнтыфікацыі беларусаў” (с. 169). Аднак аўтар забывае, што менавіта такім чынам назоў “Беларусь” і этнонім “беларусы” замацаваліся на гістарычнай Літве сярод ліцьвінаў⁷⁶, выцесніўшы гэты палітонім і тым самым завуляваўшы права беларусаў на спадчыну Вялікага княства Літоўскага, больш таго, пазбавіўшы беларускі народ гістарычнай памяці⁷⁷. Канешне, гісторыя не мае ўмоўнага ладу, але, думаецца, што прабуджэнне народа,

⁷⁶ Гэтая тэза прысутнічае ў многіх працах Я. Станкевіча, сабраных у: Станкевіч Я. Гістарычныя творы. Мн.: «Энцыклапедыкс», 2003. 776 с.

⁷⁷ Тут будзе дарэчна працытаваць А. Ліса: «Гістарычная памяць, традыцыі, культурная спадчына былі не адзінай крыніцай беларускай ідэі. Важнае значэнне пры яе ўзнікненні і фармаванні адыгралі вонкавыя фактары. Перш-наперш павевы рамантызму, што прыйшлі з Заходняй Еўропы, і выкліканае імі адраджэнне паўднёвых і заходніх славян» (Ліс А. Беларуская ідэя і адраджэнне славян. 20 – 90-я гады XIX стагоддзя // Польшча, 1993, № 4. С. 211). Нейкага хоць бы намёку на станоўчасць расійскага фактара ў станаўленні беларускай нацыі ў дастаткова кампетэнтнага даследчыка (маецца на ўвазе А. Ліс) не знаходзім (асабліва гл. с. 219-220 яго артыкула).

¹¹³ Змагар А. Мой жыццяпіс // http://knihi.com/www/kum_mytoday_de/zmahar/zysie.html.

¹¹⁴ Колас Я. Сымон музыка. Казка жыцця. Сшытак першы. Часьць I, II, III-я. Менск, 1918. С. 109-110.

утварэнне беларускай нацыі ў разуменні новай гісторыі больш паспяхова адбывалася б у адносна дэмакратычнай Рэчы Паспалітай, а не ва ўмовах рэжыму “турмы народаў”. Тым больш, што, па прызнанні аўтара, многія паказчыкі культурнага жыцця былі вышэйшымі за расійскія. І гэта С. Парашкоў чамусьці называе “складанай сітуацыяй” “на далучаных землях” (с. 170)! Атрымліваецца, згодна яго логікі, чым ніжэйшы ўзровень асветы (менавіта яе прыклад прыводзіцца), тым менш складанасцей. Неадэкватны падыход для культуролога. Далейшае ж асвятленне працэсаў у сферы культуры адбываецца збольшага палітычна нейтральна і блізка да аб’ектыўнасці, а самае галоўнае – па сутнасці. Але (і тут лёгка знаходзіцца сваё сакрамэнтальнае “але”) – аднабакова. Ізноў закрываюцца вочы на шкоду, нанесеную расійскім панаваннем, бо тады “разгарнуўся рабунак нашых нацыянальных скарбаў, пра які горка чытаць і немагчыма пісаць без абурэння. <...> Каланізатары пагрузілі на фурманкі 256 пудоў кніг. Публічная бібліятэка ў сталіцы прысабечыла “все редкие и роскошные издания, коих она не имеет и, следовательно, могущие служить ее украшением» – 177 кніг і 106 рукапісаў. Пецяярбургскі універсітэт урваў 6260 тамоў, маскоўскі – 454 (пераважна па медыцыне), Галоўнае імперскае ўпраўленне духоўных спраў “іностранных вероисповеданий” – 3056”⁷⁸. Можна працягваць, але ці ж ужо гэтага мала хаця б для кароткай згадкі? Падвядзенне вынікаў раздзела ў параўнанні з папярэднімі не мае ацэнкі ці канатацыі прагрэсіўнасці культурнага развіцця беларускай нацыі: “беларускі народ здолеў захаваць этнічнае аблічча, родную мову і жаданне яе ўжываць і нават пры вялікіх стратах адстаяць сваю нацыянальную перспектыву” (с. 202).

Раздзел “Культура Беларусі другой паловы XIX – пачатку XX ст. Рух за беларускае культурнае адраджэнне” (с. 203-241) дакладней ахоплівае храналагічны перыяд з 1861 г. (добры дзесятак гадоў выпадае, што не адпавядае

седзяў¹⁰⁶. Таму і У. Караткевіч, захоўваючы гістарычны каларыт свайго рамана “Каласы пад сярпом тваім”, ужывае менавіта гэты назоў галоўнай расійскай нацыянальнасці¹⁰⁷ (зрэшты беларускі класік ведаў яшчэ адно, зусім не паэтычнае, значэнне слова “маскаль”, пра якое гл., калі ласка, спасылку¹⁰⁸). Хоць некаторыя даследчыкі – сучаснікі аўтара вышэйназванай газеты XIX ст. – заўважалі чамусьці толькі адно значэнне слова-назвы¹⁰⁹, зафіксаванае неўзабаве ў слоўніку І. Насовіча. Таму разуменне канатацыі “Маскаля” як расійскага салдата адносна літаратурных і фальклорных твораў, якія нарадзіліся падчас і ў многім пасля падзей 1794 г., бачыцца не зусім карэктным. Да таго ж гэта прыніжае сэнс свядома антыімперыялістычнай барацьбы народаў Рэчы Паспалітай і адстойвання імя свайго незалежнасці ў збройных паўстаннях.

Дадамо да ўсяго, што А. Катлярчук увогуле лічыць, што “расейцаў (“русских”) просты люд да пачатку XX ст. зазвычай зваў “маскалямі”¹¹⁰, што якраз ва ўказаны час адцеміў карэспандэнт П. Шэйна Іван Карскі: “Великоруссов крестьяне называют казаками, москалями и русаками”¹¹¹. Дый Юрка Харытончык, удзельнік Слуцкага паўстання, ва ўспамінах, апублікаваных упершыню ў 1960 г., кажа, што ў 1914 г. яго брата “маскалі забралі ў войска”¹¹² (назіраем віда-

¹⁰⁶ Калиновский К.: Из печатного и рукописного наследия / Ин-т истории партии при ЦК КП Белоруссии – фил. Ин-та марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. – Мн.: Беларусь, 1988. – С. 46-61. (Гл. таксама каментарый да № 1 на с. 50.)

¹⁰⁷ Караткевіч У. Каласы пад сярпом тваім // http://www.rv-blr.com/literatura/view/37?id_glav=396.

¹⁰⁸ Барадулін Р. Здубавецьця (кніга) // <http://lib.rus.ec/b/8259/read>. Пракідаюцца таксама іншыя значэнні слова “маскаль”, напрыклад, як хлусня, нахштат выразу “гнаць маскаля” – свядома падманваць.

¹⁰⁹ Па: Радзік Р. Прычыны слабасці нацыятворчага працэсу беларусаў у XIX – XX ст. // Беларускі Гістарычны Агляд. Т. 2. Сш. 2. – Менск, 1995. – С. 206. (Першакрыніца: [Jaskowski I]. Powieść z czasu mojego czyli przygody litewskie. – Poznań, 1858. – S. 264.)

¹¹⁰ Катлярчук А. Швэды ў гісторыі й культуры беларусаў. – Мн.: Выдавецтва «Энцыклапедыкс», 2002. – С. 117.

¹¹¹ Па: Токць С. Беларуская ідэнтнасць у XIX ст. // Białoruskie Zeszyty Historyczne, 2005, Z. 24. – S. 93.

¹¹² Галасы ўдзельнікаў Слуцкага паўстання // Спадчына, 1997, № 1. – С. 212.

⁷⁸ Арлоў У. У пошуках украдзенага скарбу. Гістарычнае эсэ // Полымя, 1993, № 4. С. 144.

моўскім – дыпламатам Рэчы Паспалітай, Маскаль азначае свой сацыяльны статус як “халопа гаспадарскага” (ён быў баярынам), ад чаго Паляк не перастае яго называць Маскалём¹⁰³. На карысць акрэсленай пазіцыі сведчыць і напісанне слова з вялікай літары, якое некалі было прынята стасоўна этнонімаў.

Семантычная трансфармацыя слова замацавалася пасля падзелаў Рэчы Паспалітай, хаця перадумовы, канешне, узніклі яшчэ падчас шматлікіх войнаў, калі расійскія войскі ўрываліся на землі ВКЛ. Але яшчэ ў “Песні беларускіх жаўнераў 1794 года” онім “Маскаль” выкарыстоўваецца побач з такімі этнонімамі, як “Немцы”, “Прусакі”: *“Няхай Москаль уступае, / Няхай Беларусаў знае. <...> Дамо сабе рукі ўзаем, / Бацькаўшчыну адзыскаем”; “Атаманы і Казакі, / Бійма Маскву і Прусакі”; “Пойдзем жыва да Касцюшкі, / Рубаць будзем Маскалюшкі”*¹⁰⁴.

Значэнне, зафіксаванае ў слоўніку І. Насовіча 1873 г., вядома, усталявалася пазней збройнага чыну пад кіраўніцтвам Касцюшкі, хутчэй за ўсё ў XIX ст. у сувязі з рэкруцкімі наборамі ў Расею – забіраннем “у маскалі” (пацверджаннем чаму – верш Паўлюка Багрыма “Зайграй, зайграй, хлопча малы...”, бо аўтар сам быў забраны “ў маскалі”). Але тое значэнне аніяк не выцесніла палітычнае і этнічнае. Так, у “Гутарцы старога дзеда” (апублікавана ў 1861 г.) назіраецца супрацьпастаўленне “Палякі – Маскалі” перадусім у нацыянальным сэнсе¹⁰⁵. Больш таго, вельмі часта менавіта ў значэнні нацыянальнай прыкметы “Маскалямі” называе К. Каліноўскі ў “Музыкай праўдзе” (1862 – 1863 гг.) нашых усходніх су-

назве) да восені 1917 г. Пасля азначэння нацыі ідзе грунтоўны і паказальны (трохі большы за папярэднія) агляд палітычнай, эканамічнай, сацыяльна-дэмаграфічнай сітуацыі на Беларусі, паказчыкі якой сведчылі “пра эканамічнае нераўнапраўе беларускай нацыі, яе малую канкурэнтаздольнасць не толькі ў эканамічным, але і ў культурным жыцці” (с. 206). Асобна падкрэсліваецца склад інтэлігенцыі “Северо-Западного края”, у шэрагах якой беларусы складалі 15,8 % (трэція пасля яўрэяў – 55,1 % і рускіх – 19,3 %) з усіх разам 9 тыс. (с. 207). Дый тыя паўтары тысячы інтэлігентаў-беларусаў, як лічыць аўтар, “не дараслі да асэнсавання сваіх асобных ад расійскай рэчаіснасці ці польскай ідэі дзяржаўна-палітычных ідэалаў” (с. 207), “важнай асаблівасцю” чаго С. Парашкоў лічыць “страту пераемнасці”, аднак сярод яе прычын ізноў-такі не называе пазбаўленне беларускага народа права на спадчыну ВКЛ (у тым ліку і шляхам інспіравання беларускага наймення, чаго люд паспаліты ў большасці сваёй не разумеў, самаідэнтыфікуючыся ў лепшым выпадку ліцьвінамі, а то і “па-просту” – “тутэйшымі”). Таму, зразумела, перад культурнымі дзеячамі Беларусі стаяла нялёгкая задача – нават не адраджэння, а хутчэй перараджэння ў новай якасці ці паўторнага нараджэння нацыі ў разуменні новай гісторыі хоць і са спазненнем на фоне суседніх народаў, “вясна” якіх апераджала вясну народа гіпербарэяў (якіх Герадот бачыў на тэрыторыі будучай Беларусі). Найбольшая ўвага ў раздзеле ўдзяляецца апошнім гадам дваццаці азначанага перыяду: толькі к гэтага часу развіццё беларусчыны змагло набыць імклінасць, якая жыццесвядзальна засведчыла, што беларусы ды іхняя культура не толькі не міф, які лабіруецца кімсьці з суседзяў, але і арыгінальная нацыя са сваёй шматвяковай гісторыяй і не менш багатшымі, чым у суседзяў, культурнымі пластамі.

Шостым раздзелам “Культурнае будаўніцтва на Беларусі (кастрычнік 1917 – 1941 гг.)” (с. 242-303) аўтар чарговы раз пацвярджае, што ён ці то не надта абазнаны ў па-

¹⁰³ Анталогія даўняй беларускай літаратуры: XI – першая палова XVIII стагоддзя / НАН Беларусі, Ін-т літ. ім. Я. Купалы; Падрыхт. А.І. Богдан і інш. Навук рэд. В.А. Чамярыцкі. – Мн.: Беларуская навука, 2003. – С. 501; або: Гальш Пельгрымоўскі. Гутарка аднаго Паляка з Маскалём на маскоўскім замку ў годзе 1601. Паэма. Уступнае слова Уладзіміра Казбурка. Пераклад Максіма Танка // Полымя, 1994, № 7. – С. 164-165.

¹⁰⁴ Гл.: Анталогія беларускай паэзіі. У 3 т. Т. 1. – Мн.: Мастацкая літаратура, 1993. – С. 133-134.

¹⁰⁵ Па: Карскі, Е.Ф. Беларусы: 3 т. Т. 1. / Е.Ф. Карскі / Уступны артыкул М.Г. Булахава, прадмова да першага тома і каментарыі В.М. Курцовай, А.У. Унучака, І.У. Чаквіна. – Мн.: БелЭн, 2006. – С. 351-352.

літычных працэсах (якія не страцілі актуальнасці і сёння), ці то, шукаючы “залатую сярэдзіну”, свядома дапускае супярэчлівыя сцверджанні па суседству адно з адным (чаго прыкметна менш здараецца, калі ён займаецца непасрэдным асвятленнем тэмы падручніка). Кажучы, што пасля “Кастрычніцкай рэвалюцыі ўзнікла рэальная магчымасць нацыянальна-культурнага адраджэння беларускага народа” (с. 242), С. Парашкоў не толькі не падмацоўвае аргументамі гэту тэзу, але і надалей фактычна канстатуе, што бальшавіцкая ўлада (у адрозненне ад шырокай культурна-асветнай дзейнасці БНР, апісанне якой заняло адно тры старонкі – с. 244-246) адпачаткова не прадугледжвала беларускага адраджэння, сярод чыннікаў, “вытокаў” якога (с. 250) аўтар справядліва не бачыць фактар Савецкай улады. Аднак аддае ёй належнае ў правядзенні адукацыйнай палітыкі. Ды за голай статыстыкай не раскрываецца фактычны ўзровень намінальнай адукацыі і сутнасць працэсаў, у ходзе якіх жываліся нацыянальныя элементы (пра гэта – адным сказам) з далейшай русіфікацыяй і татальна насаджалася ідэалагізацыя навучання. Дый наогул, як сведчаць сучасныя даследаванні, беларусізацыя – гэта быў усяго толькі крок для выяўлення і элімінацыі яе перадумоў і праваднікоў, гэта быў сродак для вырашэння “шэрага вельмі важных задач унутранай і знешняй палітыкі”, прымяненне якога пасля выканання яго функцыі было згорнута⁷⁹. С. Парашкоў, аднак, засяроджвае ўвагу на тым, што дасягненні беларусізацыі і многія яе дзеячы былі знішчаны, беларуская мова шляхам рэформы набліжалася да рускай (с. 265-267). Ды ўсё ж ён упарта не хоча заўважаць (ці прымаць у разлік) сапраўдныя адносіны бальшавікоў да нацыянальна-культурнай спадчыны беларусаў, якія напаўнату адлюстраваны ў словах аднаго

ПРА ЗНАЧЭННЕ ОНІМА “МАСКАЛЬ” У БЕЛАРУСКІМ ДЫСКУРСЕ: СПРОБА КАНКРЭТЫЗАЦЫІ

На ніве беларускага слова дасюль няма пэўнасці ў разуменні назвы “маскаль” (мн. “маскалі”). У многім гэта абумоўлена яго пеяратыўнымі канатацыямі, якія пераважылі ў найноўшым часе і якія былі напаўзабаронены ў савецкі перыяд дамінацыі “вялікага рускага народа” (Сталін). Таму і ўжыванне самога оніма было вельмі зужана – фактычна да прац пра фальклор. Дый у іх яго семантыку імкнуліся рэдукаваць да абазначэння салдат расійскага войска, а таксама часам і чыноўнікаў, якія прыехалі кіраваць далучанымі да Расіі беларускімі і ўкраінскімі землямі. Да таго ж былі падставы для такога рэдукавання, асновы якога закладзены І. Насовічам. Паводле яго слоўніка, маскалямі беларусы называлі царскіх салдат¹⁰². Аднак літаратурныя творы, якія ўзніклі на беларускай зямлі, указваюць на несправядлівасць ужывання слова “маскаль” з семантыкай, абмежаванай значэннем вайскоўца.

На прыкладах прасочым, якое ж значэнне больш ужывальнае, вылучыўшы меркаванне, што “маскалямі” называюцца расейцы як дзяржаватворная нацыя (у якасці палітоніма), а “Масквою” – іх краіна. Пад гэтакім значэннем мы знаходзім разглядаемыя словы ў літаратурных помніках даўняй беларускай літаратуры. Прычым калі пад Масквою можа разумецца часта і сам горад, то назвы “маскалі” ці “маскоўцы” маюць на ўвазе прыкмету нацыянальную або (геа)палітычную, але не сацыяльную. Так, у “Гутарцы аднаго паляка з Маскалём на Маскоўскім замку ў годзе 1601”, пакінутай нашчадкам Гальяшам Пельгры-

⁷⁹ Клімаў І. Беларусізацыя ў дакументах // Беларускі Гістарычны Агляд. Т. 8. Сш. 1-2 (14-15). Менск, 2001. С. 273-295. Гл. таксама: Беларусізацыя: 1920-я гады: Дакументы і матэрыялы. Мінск: БДУ, 2001. 270 с.

¹⁰² Па: Барыс С., Чаропка В. Беларускія гістарычныя песні // Беларускі гістарычны часопіс, 2004, № 2. – С. 48. (Гл.: Носович И.И. Словарь Белорусского наречия. – СПб., 1873. – С. 384.)

Такім чынам, кніга, базуючыся на такой колькасці крыніц, сабраных па ўсяму свету, з'яўляецца іх сінтэзам, які рэпрэзентуе ў дастаткова поўным аб'ёме біяграфію Касцюшкі, і становіцца адзіным у сваім родзе для беларускай (і не толькі) бібліяграфіі выданнем, прысвечаным знакамітаму земляку. Гэта не проста крок наперад у даследаваннях гэтай тэмы, гэта па-еўрапейску якасны віток, пасля якога ці магчыма будзе каму тую якасць павысіць. Аднак гэта не выключае канструктыўных дапаўненняў: выбітныя асобы сваёй велічынёй заўсёды пакідаюць пасля сябе бясконцае поле для даследаванняў, тым больш, што тое поле з часам абрастае ўсё новымі матэрыяламі (ці то, напрыклад, тымі, якія знаходзяцца ў архівах, ці то тымі, якія прадукуюцца развіццём культуры, становячыся пэўнай данінай дзейнасці знакамітых гістарычных асоб). Неабходна адзначыць і шыкоўную паліграфію выдання. Безумоўна, кніга патрабуе распаўсюджвання ў самых шырокіх колах грамадскасці, асабліва па навучальных установах.

І самае галоўнае. Выхад гэтай кнігі з'яўляецца істотным крокам для дэактуалізацыі радкоў пра Касцюшку больш чым дзесяцігадовай даўніны Васіля Жуковіча:

У сэрцы гнеў, гаркота ў горле
і крыўды даўкае камяк:
тваё імя схавалі, сцёрлі,
а славяць ворага імя.¹⁰¹

Апублікавана:

Трафімчык А. Рэцэнзія на: Л. М. Несцярчук, Андрэй Тадэвуш Банавентура Касцюшка: *Вяртанне героя на радзіму* / Л. М. Несцярчук, Брэст: ААТ Брэсцкая друкарня, 2006, сс. 296 // *Białoruskie Zeszyty Historyczne*. – Białystok, 2006. – № 26. – С. 306-309.

з кіраўнікоў кампартыі БССР В. Кнорына: “Мы так раскрытыкуем Смаляцічаў і Тураўскіх, што двух радкоў ім будзе шкада прысвяціць у нашай гісторыі, бо яны ідуць ад іншай лініі, а не ад лініі працоўных мас”⁸⁰. У высновах аўтар не схільны ў поўнай ступені ацэньваць нанесеную бальшавіцкім таталітарызмам шкоду беларускай культуры, хоць і прызнае яе “непапраўнай”⁸¹ (с. 294). З шэрагу пазначаных для сябе заўваг агалошу яшчэ адну: сімптоматычна, што імя, як нехта сказаў, бацькі беларускай драматургіі Ф. Аляхновіча аказалася «нефарматыўным» (ці нефармальным?) для гэтага падручніка.

У гэты ж раздзел уключаны перыяд германа-савецкай вайны 1941 – 1944 гг., які С. Парашковым падаецца аднабока: цалкам ганіцца развіццё беларускай культуры пад германскай акупацыяй у процілегласць савецкаму апекаванню гэтага працэсу (па абодва бакі фронту). Між тым у гістарыяграфіі на захад ад Буга час германскай акупацыі, бывае, называюць ледзь не беларускім культурным адраджэннем, і, як даказаў Ежы Туронак, у гэтым маецца немалая доля рацыі⁸².

Квінтэсенцыяй раздзела “Развіццё культуры БССР у першае пасляваеннае дзесяцігоддзе (1945 – 1956 гг.)” (с. 304-319), думаецца, з поўным правам можна назваць прызнанне аўтарам прасякнутасці культурнага жыцця “сталінскім таталітарызмам ва ўсіх накірунках літаратуры, асветы, навукі, мастацтва”, пануючай ідэалогіяй і класава-партыйным падыхо-

⁸⁰ Па: Касцюк М. Бальшавіцкая сістэма ўлады на Беларусі. Мн.: ВП “Экаперспектыва”, 2000. С. 42. Варта працытаваць далей непасрэдна М. Касцюка, бо падобных радкоў у разглядаемым падручніку няма: “Такія адносіны з боку партыйнага кіраўніцтва да дзеячаў нацыянальнай культуры былі характэрнымі не толькі для таго часу (1927 – 1928 гг. – А. Т.) ... але і для наступных дзесяцігоддзяў” (падкрэслена мной – А. Т.).

⁸¹ Спраўды, смерць соень беларускіх літаратараў, якая ляжыць на сумленні бальшавікоў, – з’ява непапраўная, аднак інтэлектуальны генацыд на Беларусі чамусьці не прыцягнуў адэкватнай увагі аўтара. А «ў 1937 – 1938 гг. расстрэльвалі амаль усіх, хто меў хоць якое дачыненне да беларускага нацыянальнага руху, асветы, навукі, культуры» (Мірановіч Я. Найноўшая гісторыя Беларусі / Я. Мірановіч; Навук. рэд. А. Краўцэвіч. СПб.: Неўскі прасцяг, 2003. С. 76).

⁸² Turonek J. Białoruś pod okupacją niemiecką Warszawa – Wrocław: “WERS”. 1989. 186 s.

¹⁰¹ Жуковіч В. З імем Тадэвуша Касцюшкі. Трыпціх // Настаўніцкая газета, 1994, 18 мая. – С. 4.

дам (с. 319), хоць і пэўных немалаважных набыткаў тагачас- ся таксама адмаўляць нельга.

Наступны перыяд (другая палова 1950-х – першая па- лова 1980-х гг.), як і папярэдні, не атрымаў шырокага, раз- горнутага асвятлення, заняўшы паўтара дзясятка старонак (с. 320-334), хоць, як правіла, у сінтэзах па гісторыі ступень увагі па меры набліжэння да сучаснасці ўзрастае. У гэтым раздзеле аўтар дыпламатычна пазбягае ацэнкі палітычнай сітуацыі, у якой развівалася культура Савецкай Беларусі, адзначаючы яго супярэчнасць, і побач з адзначэннем по- спехаў кажа пра правядзенне русіфікацыі і “празмернай ідэ- алагізацыі”, абмежаванне “свабоды творчасці”, “дэфіцыт нацыянальнай культуры”, “страту нацыянальнай свядо- масці” (с. 334), што сталася нечаканасцю пасля многіх “пра- расійскіх” рэверансаў. Гэта наводзіць на думку, што розныя раздзелы рэцэнзавалі розныя рэцэнзенты, таму і сустрака- юцца некаторыя непаслядоўнасці.

Затое апошні раздзел “Сучаснае культурнае жыццё Бе- ларусі” (с. 335-366) нібыта “кампенсуе” ўсе ідэалагічныя “недапрацоўкі” С. Парашкова. Паводле яго можна падумаць, што ўздым навуковага і культурнага развіцця наступіў з сярэдзіны 1990-х гг. (чытай: пасля абрання прэзідэнтам А. Лукашэнкі, больш таго: згодна кантэксту трэба разумець, што ў сувязі з тым абраннем – гл. с. 337), хоць аўтар, пад- водзячы рысу раздзелу, адзначае наяўнасць недапрацовак у дзяржаўнай палітыцы, але пазбягае іх указаць. Так, відаць, каб не ісці ў рожкі з афіцыёзам, наступствы ўвя- дзення рускай мовы ў якасці другой дзяржаўнай “тактоў- на” абмінаюцца. Іншы раз інфармацыя зусім не адпавядае рэчаіснасці: пра ліберальныя варункі для літаратурнай твор- часці (с. 347), хоць вядома, што Славамір Адамовіч апынуўся за кратамі менавіта за верш, чым паўтарыў лёс згаданага С. – Парашковым Алеся Дудара (с. 273). Не чуцно ў кніжцы і голасу “сумлення беларускай нацыі”, як называлі В. Быка- ва, – унісону не атрымалася б. Багацейшы пласт культуры таксама застаецца па-за ўвагай, відавочна, з прычыны не-

таго нібыта была дачка (с. 136), ці пра магчымую наяўнасць у самога Касцюшкі нашчадкаў (с. 152). У той жа час аўтар не рашаецца паведаміць, хто знайшоў рэшткі перазахаван- ня манарха Панятоўскага (с. 137), бо гэта зробіў колішні кан- дыдат у прэзідэнты ад апазіцыі А. Мілінкевіч.

Спіс літаратуры складае 508 пазіцый! З іх толькі 141 – кірылічнай, г. зн. у асноўным беларускай. З аднаго боку ма- лавата, аднак і не ўсё, чым багаты беларускі дыскурс, было выкарыстана: прынамсі здзіўляе прысутнасць толькі адной працы Я. Анішчанкі – параўнальна нязначнага артыкула ў літаратурна-мастацкім часопісе – пры наяўнасці цэлых кніг таго аўтара, прысвечаных падзеям канца XVIII ст. Астатняя частка ў большасці сваёй – гэта польскія выданні. 41 пазіцыя сведчыць пра працу Л. Несцерчука ў архівах шасці дзяржаў, прычым толькі шэсць пунктаў крыніц на беларускай зямлі, астатнія матэрыялы чэрпаліся ў Польшчы, ЗША, Літве, Ук- раіне і Расіі (па парадку ўбывання).

Уражвае колькасць і якасць ілюстрацый: блізу 270 – больш аднае ў сярэднім на старонку тэксту. Яны нагляд- ным чынам адлюстроўваюць змест кнігі. Коротка пералі- чым асноўную іх тэматыку:

- само сабою гэта партрэты Касцюшкі,
- партрэты яго папличнікаў і выбітных сучаснікаў,
- карціны з выявамі гістарычных падзей мастакоў з роз- ных краін свету – як сучаснікаў Касцюшкі, так і тых, хто не мог быць сведкам падзей,
- адбіткі многіх гістарычных дакументаў з жыцця і дзейнасці героя,
- малюнкi самога Касцюшкі, па якіх мы можам перака- нацца ў яго неардынарных мастакоўскіх здольнасцях,
- адбіткі мапаў і планаў,
- фота помнікаў архітэктуры, помнікаў у гонар героя, музеяў, мясцін, так ці інакш звязаных з яго імем,
- фота людзей з розных краін, якія даследуюць дзей- насць Касцюшкі, ушаноўваюць славітае імя (сярод іх і здымак самога Л. Несцерчука, што, канешне, цал- кам заслужана). Etc.

рускага афіцыёзу, схільнага да праімперскіх рэверансаў, выглядае па меншай меры нестандартна.

У асобных раздзелах разглядаюцца: кіраўнікі краін, якія мелі цеснае дачыненне да лёсу Касцюшкі, – Станіслаў Панятоўскі, тры першыя прэзідэнты ЗША, тры тагачасныя цары Расійскай імперыі, а таксама Напалеон Банапарт (с. 135 – 146); мясціны, звязаныя з яго дзейнасцю (с. 153 – 186); здольнасці шматграннага таленту нашага земляка (с. 187 – 190); каханых Касцюшкі (а такіх даследчыкі вылучаюць як мінімум пяць) – тэма наколькі цікавая, настолькі малавядомая беларускаму чытачу, калі выключыць першае і найвялікшае каханне маладога Тадэвуша да Людвікі (с. 147 – 152). Цэлых шэсць раздзелаў прысвечаны разгляду таго, як людзі розных краін ушаноўваюць памяць пра чалавека, які ўпісаў сваю старонку ў гісторыю іхняй дзяржавы: распавядаецца пра музеі, арганізацыі, мемарыялы, творы мастацтва, тапаніміку... (Трохі, аднак, выпаў з увагі Л. Несцерчука шэраг матэрыялаў мастацкай літаратуры беларускіх творцаў, прысвечаных постаці Т. Касцюшкі; іх не так шмат, як мае польская культура, але яны ёсць¹⁰⁰ і маглі б стацца паўнаватасным лірычным аздабленнем многіх мантаў навукова-папулярнага тэксту.)

Нягледзячы на заяўленую навукова-папулярнасць даследавання, якая дазваляла Аўтару выявіць напоўніцу свае эмоцыі, Л. Несцерчук да выкладання інфармацыі падышоў з салідным багажом навуковага апарату карэктна і цвяроза, без охаў-ахаў, клічнікаў, шматкроп'яў, што павышае статус яго кнігі менавіта да навуковага ўзроўню. І разам з тым яго стыль нельга прызнаць сухім. Яго характэрныя рысы – прастасць, лёгкасць, даступнасць, што дазволіць кнізе быць адкрытай сапраўды для самага шырокага кола чытачоў.

Да таго ж навукова-папулярны накірунак выдання дазваляе Аўтару закранаць некаторыя пікантныя моманты. Напрыклад, пра пэўнае збліжэнне апошняга караля Рэчы Паспалітай Аўгуста Панятоўскага з Кацярынай II, у якой ад

лаяльнага стаўлення іх дзяючоў (рок-музыкаў, літаратараў, гісторыкаў) да сённяшняй дзяржаўнай палітыкі ў сферы культуры. Гэта, мусіць, прадстаўнікі той напаяндэграўднае культуры С. Парашковым называюцца нігілістамі (с. 348, 359). І гэта не ўсё, але, думаецца, досыць. Што зробіш? Кан'юнктура – яна была і будзе.

Галоўнае, што можна і нават неабходна вынесці з падручніка, дык гэта ўсведамленне неспрыяльных, за выключэннем рэдкіх часавых адрэзкаў, умоў развіцця беларускай культуры, пры якіх яе выжыванне з'яўляецца ці не лепшым доказам яе самабытнасці і значнасці, нягледзячы на сумненні і абвяржэнні сапраўдных нігілістаў, у тым ліку самага высокага рангу.

Істотным недахопам гэтага навучальнага дапаможніка з'яўляецца адсутнасць фотаздымкаў і рэпрадукцый, што дзіўна для кнігі падобнага кшталту. Яны б чытачу ў многіх выпадках змаглі б расказаць больш, чым вербальнае апісанне аўтара.

Нягледзячы на часам рэзкую крытыку ў гэтай рэцэнзіі, але ўлічваючы беднасць падобнай бібліяграфіі, неабходна сказаць, што ў цэлым падручнік варты ўвагі выкладчыкаў і студэнтаў, хоць некаторыя ацэнкі і моманты, якія рэзюмавалі матэрыял, яму ж (матэрыялу) не зусім, а іншы раз зусім не адпавядалі, будучы відавочна надуманымі з кан'юнктурай прычыны, што, ўлічваючы сітуацыю, даравальна. (Да таго ж, можа, студэнтаў, навучэнцаў некаторыя супярэчнасці, розначытанні падштурхнуць да самастойнага аналізу і – галоўнае – сінтэзу; а змест апошняга, недалужнага раздзела з боку маладога пакалення, якое ведае сучасны культурны дыскурс Беларусі з сярэдзіны, без сумневу, атрымае належныя крытычныя ацэнкі, вось толькі, каб яны з “дапамогай” юнацкага максімалізму аўтаматычна не экстрапаліраваліся татальна на ўвесь падручнік, які мае і нямае добрых старонак.) Думаецца, недахопы гэтага вучэбнага выдання з грыфам дзяржаўнай установаў можна “спісаць” на этап сучаснай навукі і культуры афіцыйнай Беларусі,

¹⁰⁰ Графімчык А. В. Тадэвуш Касцюшка ў беларускім мастацкім слове. Баранавічы: Грамадскае аб'яднанне “Агенцтва рэгіянальнага развіцця “Варута”, 2002. 32 с.; Графімчык А. В. Тадэвуш Касцюшка ў беларускім мастацкім слове // Роднае слова, 2004, № 10. С. 88-92.

які трэба перажыць. Аўтар навучальнага дапаможніка ўсё ж у пэўнай ступені разбурае стэрэатып, які склаўся ў многіх беларускіх інтэлектуалаў пра паўнавартаснасць таго, што made in Магілёў (у першую чаргу ў гістарычна-культурным плане). Магчыма, падручнік С. Парашкова, як і працы яшчэ аднаго руплівага гісторыка-магілёўца І. Марзалюка, стане прыступкай да развенчвання, як той казаў, брэнда беларускага Таджыкістана.

Апублікавана ў розных варыянтах:

Трафімчык А. Рэцэнзія на: С. А. Парашкоў, *Гісторыя культуры Беларусі*, Мінск: Беларуская навука, 2003, сс. 444 // *Białoruskie Zeszyty Historyczne*. – Białystok, 2005. – q 24. – С. 269-279.

Трафімчык А. Развянчанне брэнду беларускага Таджыкістана // *ARCHE-пачатак*, 2006, № 3. С. 231-235.

Жыццю і дзейнасці Касцюшкі, падзеям, у якіх ён удзельнічаў, у той ці іншай ступені ўдзяляла ўвагу нямала беларускіх даследчыкаў. Тым не менш распрацаванасць многіх пытанняў пакідала жадаць лепшага, заставалася нездавальняючай. Прынамсі грунтоўнага жыццяпісу асобы глабальнага маштабу на радзіме героя не было да гэтага года. Дзякуючы руплівай, скрупулёзнай працы Леаніда Несцерчука, выйшла шыракафарматнае выданне, назва якога гаворыць сама за сябе – “Андрэй Тадэвуш Банавентура Касцюшка: вяртанне героя на радзіму”. Кніга з’яўляецца не проста найбольш поўнай для Беларусі панарамай жыцця і дзейнасці Т. Касцюшкі, але і адлюстраваннем вынікаў той дзейнасці, яе кантэксту, паказам ступені ўшанавання героя ў розных краінах. А ўлічваючы сінтэзаванасць разнастайных матэрыялаў з розных краін – ад Беларусі да Амерыкі – манаграфію можна лічыць увогуле унікальнай, такой, якой не маюць замежныя аўтары.

Дзеля рэалізацыі задумы Л. Несцерчуку спатрэбілася 17 раздзелаў, кожны з якіх у сваю чаргу падзяляецца на главы (іх налічваецца 130). У першых сямі раздзелах рэпрэзентуецца непасрэдна падрабязная біяграфія Касцюшкі, лагічна разбітая на перыяды (с. 27 – 134). Больш таго, Аўтар у якасці асобнай структурнай адзінкі ўводзіць “Летапіс жыцця Т. Касцюшкі” (с. 243 – 260), які фактычна з’яўляецца храналагічным шкілетам першых сямі раздзелаў.

Ледзь не кожны момант з жыцця і дзейнасці Касцюшкі падмацаваны кампетэнтнымі крыніцамі. Распісаны кожны крок героя, зразумела, які было магчыма выявіць даследчыкам. Варыянты спрэчных, не высветленых да канца момантаў таксама знаходзяць месца ў кнізе Л. Несцерчука. Увогуле фактамі, падзеямі, датамі, характарыстыкамі сабраны Аўтарам матэрыял уражвае.

Л. Несцярчук, не прыніжаючы дзейнасці ў імя іншых народаў, якія Касцюшку лічаць за свайго героя, не забывае падкрэсліваць, што ён – наш, сын беларускай/ліцвінскай зямлі, як рабіў і сам выбітны ліцвін.

Бескампрамісна, але спакойна, разглядаюцца імперскія падзелы Рэчы Паспалітай, што на фоне сучаснага бела-

ЦІ АДБУДЗЕЦЦА ВЯРТАННЕ?

Несцярчук Л. М. Андрэй Тадэвуш Банавентура
Касцюшка: Вяртанне героя на радзіму /
Л. М. Несцярчук. – Брэст: ААТ “Брэсцкая
друкарня”, 2006. – 296 с.

*Крывавіцца памяць шыпшынай,
АЙЧЫНА чакае ЛІЦВІНА.*

Мікола Пракаповіч

*І мроіцца, – ірвуць сляды
высозных гмахай агароджу...
Ах, гэта я яго праводжу
Дамой, адкуль прыйшоў сюды.*

Раіса Баравікова
(убачыўшы ў Чыкага помнік Касцюшку)

Яму ісці ў вяках у першым радзе.

Джон Кітс
Санет да Касцюшкі
(пераклад Язэпа Семяжона)

Імя Тадэвуша Касцюшкі, знакамітае, бадай, па ўсім свеце (NB на эпіграф з прарочымі словамі англійскага рамантыка Дж. Кітса), недастаткова вядома сярод яго землякоў. Так складалася. Толькі з атрымання незалежнасці Беларусь стала вяртаць у кантэкст сваёй культуры ды гісторыі багатую і разнастайную спадчыну, якая дагэтуль часта “прыватызавалася” суседзямі. Гэта датычыцца і ўраджэнца Берасцейшчыны, які дзякуючы сваёй няўрымслівай дзейнасці ў імя свабоды зрабіўся героем двух кантынентаў, Андрэя Тадэвуша Банавентуры Касцюшкі, якога лічылі польскім або амерыканскім барацьбітом без увагі на тое, што ён не стамляўся называць сябе ліцьвінам, а значыць, свайго роду протабеларусам.

ЧТОБЫ ПОМНИТЬ

Татаренко А. Недозволенная память: Западная Беларусь в документах и фактах: 1921 – 1954 / Татаренко Александр. СПб: «Архив АТ», 2006. – 808 с. [12] с.: ил.

История всегда, к сожалению, являлась наукой ангажированной – не просто социально, но прежде всего социально-политически, особенно Новейший ее период. Страницы истории первой половины XX века с самого начала ее исследований неоднократно переписывались под диктовку разного рода конъюнктуры. А она не благоволила к белорусскому народу. Поэтому он так пока и не создал полноценной самостоятельной социально-политической ви́зии своей же жизни, в первую очередь перипетий кульминации исторического развития первой половины XX века – Второй мировой войны, когда решалась судьба белорусского народа. Не было и белорусоцентричных научных исследований. Фрагменты, из которых можно было взрастить фундаментальный труд, если и выходили на Западе, то оставались малодоступны. Да и по разным причинам ростки тех исследований так и не взошли. А актуальность темы событий относительно территории Беларуси все острее заявляла о себе, особенно с учетом популистского использования исторической драмы нации сегодняшним руководством страны. И эта работа наконец выполнена, по крайней мере заложен фундамент. Авторство ее принадлежит не официальным многочисленным научным структурам, как должно было быть в современном цивилизованном контексте, а непрофессиональному ученому-историку, в недавнем прошлом военному – Александру Татаренко. Автор не является сторонником какого-либо политического направления, сотрудником научного заведения или последователем исторической школы, то есть, несмотря на опреде-

ленные недостатки (у кого даже из профи их нет?), он в минимальной степени подвержен влияниям из вне. При чем, стремясь сделать исследование доступным наиболее широкому кругу читателей, автор пошел по пути создания научно-популярной работы, что, с одной стороны, обеспечило высокую степень аргументированности и достоверности как аналитики, так и выводов, а с другой – позволило с интересом открыть (и в буквальном, и в переносном смысле) историю того, что происходило с белорусским народом и его землей в обозначенный автором период. Ведь очень важно, что исследование проводилось исходя из белорусоцентрических позиций, чтобы показать *utbi et orbi* еще одно видение событий, к тому же видение народа, с которым те события происходили, видение, которое десятилетиями игнорировалось не только зарубежными или советскими историками, но и самим белорусским официозом, что продолжается по сей день.

Итак, в чем же суть и ценность работы? Обозначим весьма частично и тезисно, ибо сам восьмисотстраничный труд еще вызовет, несомненно, широкий резонанс.

Впервые в Беларуси проведено исследование, посвященное административно-территориальной единице – Новогрудскому воеводству и его правопреемнице – Барановичской области (такой работы нет нигде – ни в странах бывшего СССР, ни в странах Европы, ни в Беларуси).

Через призму многочисленных, порой уникальных фактов и документов, которые появились за последние 15 лет (научные работы, публикации, воспоминания – советские, польские, белорусские и др., документы из архивов, впервые вводимые в научный оборот) отслеживается отношение западных белорусов (и не только) к основным политическим процессам 1921 – 1954 гг.

Показан репрессивный механизм советской и нацистской машины (общие подходы, особенно в «еврейском вопросе» – впервые озвучен тезис о том, что евреев вначале подвергли репрессиям большевики в 1939 – 1941 гг.,

Стала крыўдна за іх (і за сябе), бо кліць трэба з тых, хто не спрабуе гэтага рабіць, нібыта нам і не *засталася спадчына*. Таму востра і актуальна колькі яшчэ часу гучаць радкам А. Белага, якія трапна характарызуюць абсурднасць сённяшняй беларускай рэчаіснасці:

Гісторыя нас жорстка падманула,
Няма ні веры болей тут, ні меры:
Сувораўцаў пачэсным каравулам
Мы ставім ля магілаў касінераў.⁹⁹

⁹⁹ Запісана са слоў аўтара.

Наўрад ці аўтар разглядаемай кнігі ўнікаў паказу постаці Тадэвуша Касцюшкі ў беларускім мастацтве. Проста, сапраўды, ні літаратура⁹⁶, ні мастацтва Беларусі не ўдзялялі і блізка той увагі, якую герой атрымаў на Захадзе (пра Польшчу ўжо маўчу) і якую павінен быў бы мець далёка не апошні чалавек у нашай гісторыі.

У кнізе П. Мітцнэра падаецца таксама кароткі змест спектакляў (с. 241-279). Маецца шмат ілюстрацый, якія датычацца пастановак, часцей гэта здымкі акцёраў, якія гралі ролю Касцюшкі, ці нейкіх момантаў са спектакляў (с. 295-318).

Вось такой гісторыяй мастацтва могуць пахваліцца суседзі. Што тычыцца нашай сітуацыі, то ў гэтай сувязі дарэчным з'яўляецца польскі анекдот, ад якога плакаць хочацца – зусім не з прычыны, што гэтак смешна.

– Dziadziu, mało kto wie, że Kościuszko był Białorusinem?

– Tak wnusiū, nawet sam Kościuszko.⁹⁷

Чытаючы гэтыя словы, мне падалося, што гэта жарт, кпіна з тых нешматлікіх беларусаў, што спрабуюць упісаць постаць Тадэвуша Касцюшкі ў кантэкст беларускай літаратуры і мастацтва, здзейсніць заветныя настаўленні Ф. Багушэвіча:

Знаць Чачота ўсе павінны
І пра Зана дабрачыннасць,
Пра Касцюшку, і Манюшку.
І пра песняроў.⁹⁸

⁹⁶ Гл.: Трафімчык А. Тадэвуш Касцюшка ў беларускім мастацкім слове. Баранавічы: Грамадскае аб'яднанне "Агенцтва рэгіянальнага развіцця "Варута", 2002. 32 с.; Трафімчык А. Тадэвуш Касцюшка ў беларускім мастацкім слове // Роднае слова, 2004, № 10. С. 88-92; Трафімчык А. Працяг адысеі // Літаратура і мастацтва, 2009, 4 снежня. С. 13.

⁹⁷ Supraśl Nażukos, 2000. № 2. S. 20.

⁹⁸ Багушэвіч Ф. Творы: Вершы, паэма, аповяданні, артыкулы, лісты / Уклад., прадм. Я. Янушкевіча; Камент. У. Содаля, Я. Янушкевіча; Маст. Г. Хінка-Янушкевіч. – Мн.: Маст. літ., 1991. – С. 107-108.

а то, што яны не ўспели, завершили нацисты и советские партизаны).

Отражено отношение местного населения к очередным «освободителям»: советам, нацистам, полякам (АК) и опять советам.

Исследованы различные формы сопротивления – АК, белорусское национальное, еврейское. Этапы его зарождения и развития, отношение к нему и участие в нем местного населения.

Особое внимание уделено белорусскому национальному сопротивлению московским «миротворцам» на всех его этапах:

a) 1939-1941;

b) 1941-1944;

c) 1944 – 1956.

Всесторонне и объективно раскрыт советский репрессивный механизм на территории оккупированной области (партизанские Особые отделы, комендатуры, расстрельные команды...).

Рассмотрены экономические преобразования «освободителей» на всех этапах существования Барановичской области.

Автор смело вступает в научную полемику со многими советскими и современными отечественными историками, утверждающими, что 17 сентября 1939 г. для населения западных областей – «освободительный поход». Для А. Татаренко не являются непреложными авторитетами и зарубежные исследователи.

На основании веских доказательств делается вывод о том, что первыми на территории области на борьбу с гитлеровскими захватчиками встали не отряды советского Сопротивления (советские партизаны), а граждане еврейской национальности, истинную роль которых в партизанском движении историография приуменьшает.

Автор, опираясь на исторический материал, делает еще один дерзкий вывод: для западных белорусов 1939 – 1944 гг.

и последующие послевоенные годы были как тройная оккупация: польская, советская и нацистская. Многие другие обобщения также оригинальны, но после проведенного анализа им трудно отказать в праве на белорусоцентрическую позицию.

Etc. Etc.

Таким образом, книга развенчивает многие мифы, сформированные советской исторической наукой и идеологией, в первую очередь о преимуществах советского прошлого, опыт которого сегодня применяется повсеместно. Создается фактографический портрет восточных «братьев».

Следует подчеркнуть, что исследование основано на большом количестве источников, фотографий, документов, таблиц. Работа написана простым, доступным языком.

Необходимо отдать должное мужеству автора, который ничтоже сумняшася выносит на суд читателя свой по меньшей мере неординарный труд, понимая, сколько камней полетит в его огород да и в него самого. Однако он предлагает послушать в первую очередь не его голос, а язык беспощадных фактов, цифр, аналитики. Имеющий уши да услышит...

Апублікавана:

Трофимчик Анатолий. Рэцэнзія на: Татаренко А. Недозволенная память: Западная Беларусь в документах и фактах: 1921 – 1954 / Татаренко Александр. СПб: «Архив АТ», 2006. – 808 с. [12] с.: ил. // *Białoruskie Zeszyty Historyczne*. – Białystok, 2007. – № 28. – С. 242-244.

рыя ўжо была занята германскай арміяй (с. 147). А на беларускіх землях не чуто, каб ставіліся спектаклі на тэматыку паўстання ні ў тыя часы, ні сёння (прынамсі мне пра іх невядома).

Па аб'ёму раздзел, прысвечаны спектаклям, якія жылі на сцэне паралельна “*Kościuszko pod Racławiacami*”, значна меншы, што апраўдана і іх мастацкімі вартасцямі, і значэннем для таго часу. Адпаведная і назва – “*W cieniu Anzczyca*” (с. 183-210).

Для беларускай сітуацыі бачыцца неабходным звярнуць увагу на змест астатняга раздзела – “*Kościuszko w oczach Zachodu*” (с. 217-234), які распавядае не столькі пра сцэнічнае жыццё Касцюшкі, колькі адлюстроўвае той уплыў, які зрабіў герой сваёй дзейнасцю, тое значэнне, якое атрымаў ён на Захадзе, і як усё гэта ўвасобілася ў розных родах мастацтва. У першай чвэрці XIX стагоддзя сярод англійскіх паэтаў, як пісаў Зыгмунд Крысіньскі, “*nie ma prawie żadnego, który by o Polsce i o Kościuszcze nie wspomniał*” (с. 219). І праўда, цяжка знайсці гістарычную постаць, якая б лепшым чынам адпавядала канонам літаратуры рамантызму. Тадэвуш Касцюшка, узгадаваны на глебе асветніцтва, як чалавек і грамадзянін натуральна ўпісваўся ў кантэксты абедзвюх эпох: адукаваны і мудры, ён меў ідэалы надыходзячай аксіялогіі (“свабода, роўнасць, братэрства”), якія ўвасабляў, ажыццяўляў падчас барацьбы за незалежнасць Злучаных Штатаў і не здолеў гэтага зрабіць пры ўсіх сваіх тытанічных высілках у вайне супраць драпежных краін-суседзяў. Папулярнасці постаці Касцюшкі ў англійскай рамантычнай літаратуры не перашкодзіў нават той факт, што яшчэ зусім нядаўна менавіта ён у ходзе вайны амерыканскіх калоній з англійскай метраполіяй найдзейсмым чынам паспрыяў незалежнасці Штатаў. Практычна Касцюшка быў ворагам Англіі! Але, як слушна заўважае П. Мітцнэр, Касцюшка быў персаніфікацыяй пэўных ідэй і каштоўнасцей, якімі жыла Еўропа першай паловы XIX стагоддзя (с. 233).

спектаклі Ю. А. Ільінскага ў 1803 г. у Вялікім Любеню ля Львова (с. 13). Сам Касцюшка быў тым часам пад Парыжам. Ужо з першай пастаноўкі відаць, што сама сцэнічная гісторыя вобразу Касцюшкі пачыналася вельмі цікава: Ільінскі ніколі не вёў барацьбы супраць Расіі, аднак у сілу нейкіх прычын стаў, як сёння казалі б, папулярны-затарам ідэй польскага патрыятызму.

Далей наступіла эпоха К. Маераноўскага, які ў 1820 – 1821 гг. стварыў два спектаклі, што пратрымаліся на сцэне да сярэдзіны XIX стагоддзя. Дарэчы, да спектакля “Pierwsza miłość Kościuszki” меў прамое дачыненне беларус Ян Чачот, які напісаў словы да мелодыі “Паланеза Касцюшкі” “Adieu Kościuszki z Julią”.

Пасля невялікага зацішку пачаўся перыяд творчага ўздыму, які названы “эпохай Анчыца” – па прозвішчу пастаноўшчыка самага гучнага спектакля “Kościuszkę pod Racławicami”. Прэм’ера адбылася 26 снежня 1880 г. у Кракаўскім гарадскім тэатры і была трыумфальна сустрэта гледачамі. Сцэнічнае дзейства было заснавана на падзеях дванаццатага дня паўстання (4 красавіка 1894 г.), калі інсургенты атрымалі бліскучую перамогу (с. 45-182).

Спектакль на працягу доўгага часу актыўна ставіўся. Аднак адметнасцю як гэтай, так і іншых п’ес пра Касцюшку, з’яўляецца сцэнічнае жыццё на прасторы Аўстра-Венгерскай Імперыі і распаўсюджванне іх практычна толькі ў заходнім напрамку, чаму спрыялі польскія дыяспары (с. 212-213; пра гэта невялікі раздзел – “Patron emigrantów»). Спраба пераправіць тэкст “Kościuszkę pod Racławicami” на землі, што знаходзіліся пад Расіяй (студзень 1883 г.), была выкрыта цензурай, якая была больш жорсткай за аўстра-венгерскія парадкі (с. 142). У Расійскай Імперыі спектаклі пра Касцюшку ўсё ж з’явіліся як прывазныя, “імпартаваныя” і ставіліся адно ў Пецярбурзе. Упершыню на землях, захопленых у канцы XVIII – пачатку XIX стст. Расійскай Імперыяй, “Kościuszkę pod Racławicami” з’явіўся на сцэне ў Лодзі 14 жніўня 1915 г., калі тэрыто-

НАЙНОЎШАЯ ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСІ: ПОГЛЯД З-ЗА БУГА

Mironowicz E. Białoruś. Warszawa: Wydawnictwo Trio, 2007. 412.

Польскі гісторык-беларус з Беластока Яўген Мірановіч сфарміраваў для сябе своеасаблівую традыцыю выдаваць раз на чатыры гады навукова-папулярную працу па гісторыі Беларусі ад пачатку мінулага стагоддзя да актуальнага моманту чалавечага быцця. Першая сінтэза ўбачыла свет яшчэ ў 1999 г.⁸³ А самай свежай з’яўляецца кніга, выдадзеная ў польскай серыі “Гісторыя дзяржаў свету ў XX стагоддзі”. Гэтае выданне найбольш грунтоўнае. У ім Аўтар “дапісаў” апошнія колькі гадоў гістарычнага працэсу, закончыўшы нарацыю сярэдзінай 2007 г. Г. зн. на дадзены момант кніга Я. Мірановіча з’яўляецца найбольш поўнай у храналагічным аспекце сінтэзай па найноўшай гісторыі Беларусі. Прычым настолькі, што многія апісанья на апошніх старонках падзеі яшчэ фактычна не перайшлі з дыскурсу палітыкі ва ўладанні Клео. А ўлічваючы тое, што Аўтар не абмяжоўваецца апісальнай рэпрэзентацыяй матэрыялу, але і ўзважана, без эмоцый аналізуе працэсы, яго праект выклікае дадатковы інтарэс, да таго ж назіранні зроблены чалавекам з боку. Тут трэба заўважыць, што расійскіх гісторыкаў чамусьці не прываблівае стварэнне гістарычнай панарамы краіны, якая яшчэ нядаўна была заходнім “фарпостам” іхняй дзяржавы (напэўна, вычарпалі свой ліміт яшчэ ў савецкі час :)).

Дапісванне (без кардынальных зменаў і пераасэнсавання папярэдняга зместу) у дадзеным выпадку мае сэнс: на Беларусі час нібы спыніўся. Зрэшты, ён спыніўся даўно, а не толькі ў сувязі з фігурай гадзіннікавага майстра Аляксандра Лука-

⁸³ Мірановіч Я. Навейшая гісторыя Беларусі. Беласток, 1999, или: Mironowicz E. Białoruś. Warszawa: Trio, 1999; Мірановіч Я. Найноўшая гісторыя Беларусі. Санкт-Пецярбург: “Неўскі прасцяг”, 2003. 244 с.

шэнкі. Хранатоп Беларусі, бадай, кардынальна ніколі і не змяняўся. Сам Аўтар гэта адзначае ў прадмове да выданых прац заходнебеларускага дзеяча Пятра Сеўрука: «прачытаўшы радкі, напісаныя Сеўруком, і падумаўшы пра сучасны стан беларускага нацыянальнага жыцця ў Беларусі і на Беласточчыне, само сабой паўстае пытанне: што ў нас змянілася за апошнія восемдесят гадоў?»⁸⁴. Пэўным адказам на сваё ж пытанне з'яўляецца сінтэза самога Я. Мірановіча. Як адзначае рэдактар яго папярэдняй кнігі А. Краўцэвіч, «аўтар не толькі спрабуе паказаць, як развіваліся падзеі, але з глыбокім зацікаўленнем і хваляваннем шукае адказу на пытанне: чаму так сталася?»⁸⁵.

Ва ўступе Аўтар кажа пра расстаноўку акцэнтаў у кнізе, у прыватнасці ён завастрае ўвагу на нацыянальна-дзяржаўніцкай лініі ў гісторыі Беларусі, а таксама на іншых істотных момантах, якія абыходзіліся савецкай гістарыяграфіяй, дый сёння ў многім замоўчваюцца “прыдворнымі” гісторыкамі, бо падзеі ХХ ст. па-ранейшаму заключаюць у сабе высокую ступень палітызаванасці.

Фарміраванне беларускай нацыянальнай ідэі Я. Мірановіч, што і не дзіўна, пачынае разглядаць з сярэдзіны ХІХ ст. Яму ўдаецца, не растекашася мыслею по дрэву, такую складаную і полівалентную праблематыку рэпрэзентаваць лаканічна, ясна і цэласна, удала падагульніўшы: «Плебейскі характар беларускай супольнасці стаў прычынай таго, што грамадскія, а не сацыяльныя пытанні вызначалі яе сьвядомасць» (с. 24). Трэба заўважыць, што ў многіх выпадках вузкае бачанне дэтэрмінізму гістарычнага працэсу не варта адносіць да недахопаў, паколькі форма сінтэзы прадвызначае выбар галоўных фактараў для абгрунтавання.

Абраны аспект не абмяжоўвае Аўтара палітычным калідорам гістарычнага працэсу, бо нярэдка даводзіцца звяртацца да разгляду эканамічнай і культурнай сфераў у су-

Прычым разглядаюцца толькі тыя драматургічныя творы, якія атрымалі сцэнічнае ўвасабленне. Вершам і прозай пра Касцюшку было напісана больш за 100 п'ес. Іх аўтары бралі розныя эпізоды з жыцця гістарычнай асобы, але часцей – перыяд інсурэкцыі. Меней увагі ўдзялялася астатнім гадам яго жыцця. У некаторых спектаклях на сцэне з'яўляўся дух героя (с. 8).

Найбольш драматургічных твораў пра Касцюшку, на радзілася паміж 1894 г. (што вытлумачваецца юбілеем выбуху паўстання) і 1917 г. – стагоддзем па смерці кіраўніка таго ж паўстання (с. 9). Думаецца, што да такой актыўнасці ў значнай ступені спрычыніўся ўсё ж пад'ём нацыянальных рухаў ва Усходняй Еўропе, а юбілейныя даты толькі каталізавалі тую актыўнасць, бо ў той сітуацыі Касцюшка быў ідэальнай гістарычнай фігурай не толькі ў палітычных маніпуляцыях, але і для мастацтва, якое сілай свайго духу склікала адраджаемыя народы “на сход”.

Але ўжо па 1918 г. назіраецца спад патрыятычнай плыні ў тэатры, чыннікам чаго стала не толькі палітычная сітуацыя (палякі займелі сваю дзяржаўнасць), а і пачатак эпохі кіно. Творы, напісаныя ў І-й палове ХІХ стагоддзя не будзілі ўжо энтузіазму чалавека ХХ стагоддзя, грамадзяніна вольнай краіны (с. 10).

Па II сусветнай вайне з польскіх сцэн па розных прычынах знікаюць творы пра Касцюшку. Час ад часу, праўда, з'яўляюцца і новыя, але з вобразамі героя, адваротнымі па характару даўнейшым, – напрыклад, расчараванага правядыра. Спектаклі ўжо не мелі на мэце будзіць патрыятычныя пачуцці (с. 10). Магчыма, да гэтага спрычыніўся фактар дыктатуры пралетарыяту, трыманне мастацтва ў лейцах сацыялістычнага рэалізму.

У асноўнай частцы працы П. Мітцнэра вядзецца аповед непасрэдна аб гісторыі тэатральных пастацовак п'ес пра падзеі інсурэкцыі. матэрыял структураваны па перыядах развіцця сцэнічнай “касцюшкініяны”. Упершыню Тадэвуш Касцюшка як сцэнічны персанаж узнік у

⁸⁴ Мірановіч Я. Пётр Сяўрук і сучаснасць // Сяўрук П. Небыцця не існуе. Невядомыя старонкі беларускага нацыянальнага руху. Вроцлаў, 2008. С. 9.

⁸⁵ Краўцэвіч А. Прадмова навуковага рэдактара // Мірановіч Я. Найноўшая гісторыя Беларусі. Санкт-Пецярбург: “Неўскі прасцяг”, 2003. С. 7.

КАСЦЮШКА НА ПОЛЬСКАЙ СЦЭНЕ

Mitzner P. Teatr Tadeusza Kościuszki. Postać Naczelnika w teatrze 1803 – 1994. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego. 2002. 318 s.

Адразу зазначу, што не збіраюся настолькі глыбока (у крытычным аспекце), як таго патрабаваў бы жанр акадэмічнай рэцэнзіі, аналізаваць разглядаемую кнігу. Такі аналіз пры адсутнасці беларускага мастацкага і мастацтвазнаўчага кантэксту вакол постаці Тадэвуша Касцюшкі не будзе мець належнай інфармацыйнай карысці для нашага чытача. На мэце ставіцца перадусім указаць на нашу белую пляму, якая проста з’яўрае на фоне зробленага суседзямі.

У тым, што Тадэвуш Касцюшка стаў падставовым героем гісторыі Польшчы і яе культуры, няма нічога дзіўнага і дадатковых тлумачэнняў не патрабуе. Постаць героя гісторыі даўно ўжо сталася міфалагізаванай. “On był Polska”, як казалі яшчэ ў 1851 г. (с. 7⁹⁴), нягледзячы на беларускае паходжанне Касцюшкі і яго ліцьвінскую аўтаідэнтыфікацыю. Яго культ (не шукайце па звычцы негатыўнай канатацыі гэтага слова) падтрымала літаратура і мастацтва⁹⁵. Тэатру тут была адведзена далёка не статыстычная роля, хоць на пачатку XIX стагоддзя тэатральнае дзейства было ў нейкім сэнсе другасным адносна выяўленчага мастацтва і літаратуры. Да таго ж тым часам у пратаганістах хадзілі выдуманя постаці, а рэальныя – знаходзіліся на другім і трэцім планах (с. 7-8).

Ва ўступе кнігі падаецца агульная характарыстыка тэатральнага працэсу ў абзначаным тэматычным аспекце.

вязі з іх уплывам на дзейнасць палітыкаў. Так, калі перыяд Першай сусветнай і савецка-польскай войнаў рэпрэзентаваны асноўнымі, школьніку вядомымі вехамі (уласна: БНР, БССР, Рыга), то раздзел пра Савецкую Беларусь пачынаецца з нэпу і беларусізацыі, якія мелі несумненнае палітычнае значэнне. Уся справа ў інтэпрэтацыі. У ёй няма рыторыкі, якая дала б глебу абвінаваціць Аўтара ў тэндэнцыйнасці. Тым не менш, на Беларусі такі падыход у гістарычнай навуцы несімпатычны афіцыёзу, які схіляецца да выкладання гісторыі ў рэчышчы ствараемай (каторы ўжо год!) дзяржаўнай ідэалогіі. Таму Аўтар можа быць аўтаматычна залічаны да разраду «няхэсных».

Асабліва ўвага ўдзяляецца рэпрэсіям – адной з самых трагічных старонак гісторыі беларускага народа, якую сімвалізуюць Курапаты. Прычым калектывізацыя і яе наступствы выступаюць асобным параграфам.

Знамянальна, што не меншы па аб’ёму раздзел прысвечаны Заходняй Беларусі. Знамянальнасць заключаецца ў тым, што традыцыі савецкай гістарыяграфіі яшчэ такія моцныя ў гістарычнай навуцы суверэннай Беларусі, што ў абгульняючых працах па гісторыі сваёй краіны, як правіла, аўтары па-ранейшаму сваю ўвагу сканцэнтруююць на савецкай частцы⁸⁶. Іх ніяк не б’янтэжыць той факт, што пры раздзеле Беларусі як савецкай рэспублікі ў 1921 г. яе заходняя частка значна пераўзыходзіла па тэрыторыі шэсць паветаў, што засталіся на савецкім баку, якія толькі потым былі “ўзбудынены” нібыта па міласці бальшавіцкага кіраўніцтва⁸⁷. Я. Мірановіч не схільны прыфарбоўваць і становішча “за-

⁸⁶ Гл., напрыклад: Гісторыя Беларусі: У 6 т. Т. 5. Беларусь у 1917 – 1945 гг. / А. Вабішчэвіч [і інш.]; рэдкал. М. Касцюк (гал. рэдактар) і інш. Мн.: Экаперспектыва, 2006. 616 с.

⁸⁷ На самай справе так званае ўзбудынненне было абумоўленае палітыкай Польшчы, якая разглядала варыянт стварэння беларускага Пемонта. Да таго ж пасля правалу распаўсюджання рэвалюцыі на Захад у 1920-х гг. бальшавікі сталі рыхтаваць прэтэкст для будучага аб’яднання Беларусі шляхам далучэння яе заходняй часткі да БССР. Падрабязней гл.: Трафімчык А. Да праблемы дзяржаўнасці распаўнёнай Беларусі ў міжваенны перыяд: палітыка Крамля // Białoruskie Zeszyty Historyczne. Białystok, 2008. № 29. С. 115-129.

⁹⁴ Тут і далей у дужках указаны старонкі разглядаемага выдання.

⁹⁵ Гл., напрыклад: Tadeusz Kościuszko w historii i tradycji. Warszawa: Państwowe Zakład Wydawnictw Szkolnych. 1968. 462 s.; Kopczeński J. Tadeusz Kościuszko // Życiorysy historyczne, literackie i legendarne. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe. 1984. S. 155-187; Stepiński K. Legenda Legionów. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. 161 s.; Niepodległość i pamięć. 1996. № 1.

ходнікаў”, што яшчэ раз падкрэслівае беларусацэнтрычнасць сінтэзы без рэверансаў палітычным сілам.

Нягледзячы на абагульненне гістарычнага матэрыялу, многія моманты будуць свежымі нават для спецыялістаў. Так, Я. Мірановіч ідзе ўслед за тымі, хто пачатак масавых рэпрэсій бальшавікоў бачыць у разгроме Грамады (с. 123), а таксама паведамляе, што ў сілу палітычных перакананняў з мэтай падкрэсліць сваю адмежаванасць ад палышчызна ледзь не кожны атэіст-“заходнік” называў сябе праваслаўным (с. 128). (У беларускага чытача ў гэтым месцы можа ўзнікнуць прыступ *déjà vu*.)

Бесстаронна падыходзіць Аўтар да аб’яднання Беларусі «пад савецкім скіпетрам», фактычна раскрываючы яго анексіянісцкую сутнасць. Аднак і перабольшваць яе ён не схільны, кажучы, што «беларусы («заходнікі» – А. Т.) упершыню апынуліся ва ўсіх дзяржаўных структурах» (с. 155). Варта толькі дадаць, што гэта былі ў асноўным чыноўнікі ніжняй часткі іерархічнай лесвіцы ўлады. Дый не бачыць у падборы кадраў нацыянальных крытэрыяў (с. 154) з боку Аўтара памылкова. А ён быў. Нават пры паступленні ў ВДУ строга адсочваліся нацыянальныя прапорцыі (з-за чаго, дарэчы, пакутавалі яўрэі)⁸⁸. Знаходзіцца ў гэтым раздзеле яшчэ пару тэхнічных пагрэшнасцей. Напрыклад, пра 300 тысяч насельніцтва на тэрыторыі, перададзенай у лістападзе 1940 г. Літве (с. 153) – тады там пражывала каля 65 тысяч. Ці пра абавязковую сямікласную адукацыю па ўсёй рэспубліцы (с. 160) – гэта датычыцца адно горада, у сельскай мясцовасці абавязковым была чатырохкласная адукацыя. Або пра 31 тысячу цывільных работнікаў, прысланых з усходу для саветызацыі (с. 154). Па нашых разліках, на працу ў цывільныя сферы – як правіла, на кіраўнічыя пасады – прыехала не меней 70 тысяч «ус-

выданні перыяду ПНР. Больш таго, улічваецца погляд звонку: прадстаўлены сваімі працамі па два найвыбітнейшыя гісторыкі і Украіны (Я. Грыцак, Н. Якавенка), і Беларусі (Г. Сагановіч, З. Шыбека), і нават ёсць прадстаўнікі Расіі (чамусьці ў спісе аказаўся А. Салжаніцын з “Архіпелагам”).

Што хацелася б убачыць у падобным выданні, дык гэта слоўнік тэрмінаў, якія могуць быць незразумелы паспалітаму чытачу, а таксама храналогію важнейшых падзей з гісторыі Польшчы.

У сілу навукова-папулярнага накірунку выданне не пазбегла пэўнай спрошчанасці, якая абазнанаму чытачу не павінна перашкодзіць у асэнсаванні рэпрэзентуемага матэрыялу, а слаба абазнанаму дапаможа без блытаніны разабрацца ў сутнасці.

Вялікі Гётэ сказаў: хто не ведае замежнай мовы, той не ведае сваёй роднай. Калі перафразаваць яго словы, дык можна дэклараваць на аснове тоеснай логікі, што той, хто не ведае іншаземнай гісторыі, не валодае ведамі і аб мінулым сваёй радзімы. Нарыс гісторыі Польскай Дзяржавы і Народа – нашага суседа – дае магчымасць беларускаму грамадству не толькі пашырыць веды пра Польшчу і яе гісторыю, але і глянуць на наша супольнае мінулае вачыма заходняга суседа і, магчыма, павысіць узаемаразуменне народаў, якія ў свой час жылі ў адным федэратыўна-дзяржаўным доме.

Апублікавана:

Трафімчык А. Рэцэнзія на: Нарыс гісторыі Польскай Дзяржавы і Народа. X – XXI стст. Варшава: Demart Sp. z o.o. 2006. 308 с. // *Białoruskie Zeszyty Historyczne*. – Białystok, 2007. – № 27. – С. 291-295

⁸⁸ Трафімчык А. Падрыхтоўка настаўніцкіх кадраў у заходніх абласцях БССР (1939 – 1941 гг.) // Беларускі гістарычны часопіс, 2006, № 10. С. 25-29.

Другая сусветная вайна ў нарысе атрымала ўсебаковую ўвагу, паказаны маштаб удзелу польскага народа ў ёй і глыбіня трагедыі чалавека і нацыі. Хіба што ў беларускамоўным выданні варта было б больш сказаць пра ўнёсак, які зрабілі беларусы ў справу барацьбы супраць фашызму на баку польскіх вайсковых фарміраванняў: ці то ў складзе Войска Польскага ў 1939 г., ці то ў шэрагах польскай партызанкі, ці то ў Арміі Андэрс...

Цікавым для беларускага чытача мае быць раздзел пра сацыялістычны перыяд у гісторыі Польшчы – Польскай Народнай Рэспублікі. Нарыс у дастатковай ступені адлюстроўвае драматызм усталяванага Масквой рэжыму. Барацьба супраць яго была ледзь не перманентнай, з частымі ўсплёскамі. Даходзіла да сілавога падаўлення апазіцыі і ахвяраў з яе боку. Такім чынам, можна параўнаць ступень лібералізму і дэмакратыі (ці, лепей сказаць, іх адсутнасці) у той час на Беларусі і ў Польшчы, грамадзяне якой мелі магчымасць страйкаваць і нават адносна свабодна наведваць краіны свету.

На карце нацыянальных меншасцяў указана лічба беларусаў, якія пражываюць сёння ў Польшчы, у 200 – 300 тыс. (с. 297), хоць паводле афіцыйных дадзеных, наколькі помніцца, іх разоў у пяць меней (між тым рэальна лічба сапраўды павінна быць не меншай, чым на карце, але ва ўнітарных дзяржавах праяўляецца схільнасць да асіміляцыі (нават добраахвотнай), асабліва больш “слабых” этнасаў, і Польшча не выключэнне). Да таго ж, паводле самога нарыса, паўстагоддзя таму беларусаў налічвалася каля 170 тыс. (с. 265). Нягледзячы на значны прырост насельніцтва ў далейшым, неабходна прызнаць, што ён адбываўся пры сінхроннай паланізацыі, што павялічвала колькасць менавіта тытульнай нацыянальнасці, але не нацменшасцей.

Заканчваецца нарыс 2005 годам, калі быў абраны новы прэзідэнт III Рэчы Паспалітай.

Спіс літаратуры (спрэс польскамоўнай), змешчаны ў канцы, складаецца ў асноўным з найноўшых дасягненняў польскай гістарыяграфіі. Аднак не абмяноўца ўвагай і

ходнікаў» (і гэта яшчэ без уліку іх сем’яў)⁸⁹. А таксама пра ўсяго 700 настаўнікаў з Усходняй Беларусі (с. 161). Бо толькі за 1939/40 навучальны год паток прысланых настаўнікаў склаў лічбу ў 7844 чалавекі⁹⁰. Зрэшты гэтыя разыходжанні кардынальна не ўплываюць на агульную панараму тагачася, тэндэнцыі якой у цэлым акрэслены.

Адзін з акцэнтаў – вынікі палітычных і ваенных дзеянняў адносна народа – становіцца галоўным у раздзеле пра нямецкую акупацыю Беларусі. Канцэптуальна пададзена і калабарацыянісцкая дзейнасць, і партызанская барацьба (як прасавецкая, так і прапольская, толькі вось пра ўкраінскіх нацыяналістаў, што дзейнічалі на Берасцейска-Пінскім Палессі, не згадваецца). Бадай, лагічнай высновай з таго перыяду для Беларусі можа быць у першую чаргу абазначэнне стратаў беларускага народа, што і зроблена Аўтарам, які, кажучы пра экзистэнцыйную катастрофу, усё ж не схільны перабольшваць лічбы ахвяраў фашызму, бо сталінскі камунізм прыкметна павялічыў народныя бедствы.

Назва сёмага раздзела «Уніфікацыя палітычнай і гаспадарчай сістэмы БССР (1944 – 1956)» адлюстроўвае яго змест, а менавіта: няўхільную саветызацыю Заходняй Беларусі і русіфікацыю ўсёй краіны, не мінаючы калектывізацыю заходняй часткі краіны і працяг рэпрэсій.

Я. Мірановіч аддае належнае наступіўшым у 1956 г. пераменам, аднак не гіпербалізуе іх, кажучы пра прыстасавальніцтва таталітарнай сістэмы да патрэб новай партыйнай каманды (с. 254). Аўтар прасочвае эканамічныя змены, якія абумовілі рост рэспубліканскага патэнцыялу і ўзроўню жыцця насельніцтва. Не робячы з П. Машэрава незалежніка, Я. Мірановіч звяртае ўвагу на яго інтэнцыі рэфармаваць савецкую сістэму ў Беларусі (с. 260). Зразумела, асноўныя недахопы ў розных сацыяльных сферах “развітога

⁸⁹ Падлічана аўтарам па: НАРБ, ф. 4, воп. 21, спр. 2022, арк. 13; воп. 5, спр. 2199, арк. 128; Новик Е. К. Формирование кадров народного образования Белоруссии (1917 – 1941 гг.) / Науч. ред. П. Т. Петриков. Мн.: Наука и техника, 1981. С. 252.

⁹⁰ НАРБ, ф. 4, воп. 21, спр. 2022, арк. 13.

сацыялізму” таксама называюцца. Іх нарастанне і прывяло да гаспадарчага крызісу 1980-х гг., які паглыбіўся ў выніку катастрофы на Чарнобыльскай АЭС, пра якую Аўтар разсказвае ў адпаведным параграфі. Духоўную экалогію беларусаў тым часам падточваў чарвяк русіфікацыі, якая практычна не пакінула беларускамоўных школаў у гарадской мясцовасці. Беларуская нацыя ўсё больш трансфармавалася ў так званы савецкі народ (с. 275). Аднак сацыялістычны эксперымент падыходзіў да завяршэння.

Апошні раздзел пра суверэнны этап Беларусі лагічна пачынаецца з рэпрэзентацыі працэсаў дэмакратызацыі неразлучна з яе авангардам – Беларускім народным фронтам. Адзначаецца большая залежнасць падзей на Беларусі ад агульнасавецкага кантэксту (с. 287). Пспехі і праблемы пачатку самастойнага шляху беларускай дзяржавы сталі асноўным зместам двух параграфаў пра першую палову 1990-х гг. Аднак пспехі ў дэмакратызацыі краіны з прыходам да ўлады аднаасобнага лідэра змяніліся запытаннем “Куды вядзе Беларусь Аляксандр Лукашэнка?”. Асноўныя крокі гэтага шляху дакладна абазначаюцца Я. Мірановічам. Указваецца, што эканамічнае паляпшэнне суправаджалася павелічэннем уплыву ва ўрадавых структурах рускіх па нацыянальнасці (с. 331). У прынцыпе без эмацыйных фарбаў падаецца адэкватны партрэт рэжыму, які пануе ў краіне 15 гадоў. Аўтар у гэтым раздзеле ўводзіць і параграф пра замежную палітыку Рэспублікі Беларусь. Гэта дарэчна, улічваючы, што з часоў БНР Беларусь фактычна не выступала як самастойны суб’ект міжнароднай арэны. У цяжкія якога сяброўства аказвалася заведзеная краіна, цудоўна вербалізуецца і ілюструецца. Такім чынам, як заключае Аўтар, за цану эканамічнай стабілізацыі беларускае грамадства адмовілася ад дэмакратычных свабод і каштоўнасцей (с. 361).

Дадзеная сінтэза Я. Мірановіча не абмяжоўваецца нарацыяй. Пасля яе ідзе храналогія асноўных падзей, спіс кіраўнікоў беларускіх дзяржаўных утварэнняў (і БНР, і Бе-

ка польскага вясной 1919 г. (з Мінска, праўда, палякі пачалі не “вызваляць”, а “займаць” – тэрмін больш нейтральны, с. 191), адзначаецца, што “падзел беларускіх і ўкраінскіх зямель перакрэсліў мары беларусаў і ўкраінцаў аб уласных незалежных дзяржавах” (с. 194). А побач з інфармацыяй пра прызнанне польскім урадам у эміграцыі падчас Другой сусветнай вайны толькі межаў 1939 г. у нарысе ўказваецца, што “пры гэтым не ўлічваліся палітычныя памкненні ўкраінцаў, беларусаў і літоўцаў” (с. 240)⁹². Увогуле падзеі 1939 г. атрымліваюць усё больш дэмакратычна-плюралістычныя ацэнкі з боку польскай гістарычнай навукі. Толькі вось невялікая заўвага адносна іх: у нарысе страты Чырвонай Арміі ацэньваюцца ў нарысе да 10 тыс. чалавек (с. 227), хоць у сучаснай беларускай гістарыяграфіі фігуруе лічба ў разы меншая⁹³.

Нельга не адзначыць, што такі прынцыповы для Найноўшай гісторыі момант, як падзел Чэхаславакіі ў 1938 г., названы захопам і з боку Польшчы (с. 208), якая такім чынам стварыла прэцэдэнт для вырашэння іншымі дзяржавамі лёсу П Рэчы Паспалітай у наступным годзе.

Заходняя Беларусь і БССР // Беларускі гістарычны часопіс, 2004, № 9. С. 8). Праўда, трэба прызнаць, што менавіта з утварэннем тае партыі такая назва стала выкарыстоўвацца часцей і сярод незалежнікаў, што можна прасачыць, напрыклад, па архівах БНР (Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. 1. Кн. 1-2. Вільня – Нью-Ёрк – Менск – Прага: Беларускі інстытут навукі і мастацтва Таварыства беларускага пісьменства, 1998). На такім польска-беларускім гістарыяграфічным фоне выгадна выдзяляецца ўжо, на жаль, адна з апошніх аддадзеных у друк самім аўтарам публікацый У. Міхнюка (Міхнюк У. Заходняя Беларусь: граніцы, тэрыторыя і насельніцтва (гістарыяграфічныя нататкі) // Беларускі гістарычны часопіс, 2004, № 11. С. 14-21). Ён аргументавана ўказвае, што назой «Заходняя Беларусь» выкарыстоўваўся ўжо ў 1918 – 1919 гг. Увогуле ж, відаць, было б слушным шукаць выкарыстанне такога геапалітоніма пачынаючы з усталявання руска-германскай лініі фронту ў 1915 г., якая падзяліла Беларусь з поўначы на поўдзень.

⁹² Тут жа таксама варта заўважыць, што і тыя памкненні не былі аднастайнымі. Хто пайшоў на супрацоўніцтва з III Райхам, прызнавалі незаконнай, юрыдычна неабгрунтаванай пастанову аб уключэнні Заходняй Беларусі праз далучэнне да БССР (як, дарэчы, і Рыжскі трактат 1921 г. аб падзеле Беларусі: Шкялёнак М. Беларусь і суседзі. Гістарычныя нарысы. Беласток: Беларускае Гістарычнае Таварыства, 2003. С. 236-248).

⁹³ Гл., напрыклад, найбольш свежую сінтэзу, да таго ж на фоне афіцыйна яна заслугоўвае найбольшага даверу: Гісторыя Беларусі: У 6 т. Т. 5. Беларусь у 1917 – 1945 гг. / А. Вабішчэвіч [і інш.]; рэдкал. М. Касцюк (гал. рэдактар) і інш. Мн.: Экаперспектыва, 2006. С. 450.

ітасці паходзяць з беларускай зямлі – с. 93, 141, 162). Але за такім падыходам можна ўбачыць і прыхаваную ўзурпацыю гістарычнай спадчыны агульнай для многіх народаў дзяржавы – Рэчы Паспалітай, якая такім чынам разглядаецца як менавіта і толькі польская (да таго ж кніга адпаведна і называецца). Каб не ўзнікала такой амбівалентнасці, відаць, варта было б падкрэсліць агульнасць і непадзельнасць гістарычнага мінулага канкрэтных сучасных народаў Рэспублікі, якая не была адзіна Польскай, пры захаванні Кароны і Княства як дзяржаўных адзінак, суб'ектаў (тым больш што як мінімум двойчы ідзеца пра раўнапраўнасць бакоў паводле Люблінскай уніі – с. 47, 99).

Нейкіх страшных хібаў са скідкай на навукова-папулярны статус выданне не мае. Пранікаюць, аднак, па недагляду некаторыя памылкі: няправільнае ўказанне месца і даты падзеі – бітвы пад Сталовічамі ў 1771 г. (на карце – 1768 г., Siwołowicze, с. 95); нераспаўсюджанне Маніфеста аб адмене прыгоннага права на беларускіх ды некаторых іншых землях (с. 144) – гэта не адпавядае рэчаіснасці. Толькі вось у картаграфічным дадатку, што змешчаны ў канцы кнігі, контуры Польскай Дзяржавы XIV – XV стст. у суаднесенні з абрысамі сучаснай мяжы ўключаюць і Вялікае Княства Літоўскае (хіба што іншым колерам яго выдзелілі). Прычым малюнак падпісаны не інакш, як “Рэч Паспалітая”, – такога дзяржаўнага ўтварэння тым часам папросту не існавала!

Нягледзячы на выкарыстанне тэрміна “вызваленне” адносна гарадоў Заходняй Беларусі (да гэтай назвы палякі традыцыйна ставяцца крытычна)⁹¹ пры наступленні войс-

ларусі Савецкай, і РБ), а таксама спіс дадатковай літаратуры. Імяны ўказальнік павышае навуковую каштоўнасць выдання. А мапы і шматлікія ілюстрацыі робяць яго яшчэ больш чытэльным.

Уцешна, што замежны, перадусім польскі, чытач атрымаў кангеніяльную працу па гісторыі Беларусі XX ст. Можна парадавацца, што ёсць даследчыкі беларускай гісторыі, на якіх не цісне кан'юнктура той ці іншай палітычнай тэндэнцыі. Знаходзячыся за мяжою па-за актуальным сацыяльна-палітычным полем Беларусі, яны рэпрэзентуюць яшчэ адну візію ў вывучэнні мінулага беларускай дзяржавы. Візію дастаткова аўтарытэтную, якая патрабуе абавязковай увагі з боку грамадзян самой Беларусі. Візію, якая ўказвае на вострую неабходнасць адэкватнага стварэння асабістых абагульняючых працаў у вобласці гісторыі. Пішыце самі сваю гісторыю, папярэджваў наш зямляк Ю. Пілсудскі, інакш гэта зробіць за вас іншыя. У дадзеным выпадку нам пашэнціла.

Апублікавана:

Трафімчык А. Найноўшая гісторыя Беларусі: погляд з-за Буга // <http://arche.by/by/11/20/450/>

⁹¹ Польскія гісторыкі не маюць рацыі, кажучы, што тая назва з'яўляецца некарэктнай і ўсталявалася з заснаваннем Кампартыі Заходняй Беларусі (і па сённяшні дзень многія думаюць, што назва «Заходняя Беларусь» узнікла ў 1923 г.: Bernacki B. Wybory do Zgromadzenia Ludowego Zachodniej Białorusi 22 października 1939 r. Kampania wyborcza w prasie polskojęzycznej // Białoruskie Zeszyty Historyczne, 2003, Z. 20. S. 153). Дый беларуская акадэмічная гістарыяграфія наконт гэтага пытання таксама далёка не ўся абазнаная, пра што сведчыць прыклад У. Ладысева, які ўзнікненне паняцця адносіць да пачатку 1920-х гг. (Ладысеў У. Аб'яднанне беларускай нацыі (да 65-годдзя ўз'яднання

ГІСТОРЫЯ ПОЛЬШЧЫ ДЛЯ БЕЛАРУСАЎ

Нарыс гісторыі Польскай Дзяржавы і Народа.

X – XXI стст. Варшава: Demart Sp. z o.o. 2006. 308 с.

Гістарычна склалася, што Польшча з’яўляецца не проста суседкай Беларусі, але і краінай, з якой цесна знітаваны, пераплецены лёс нашай зямлі. Спрадвеку менавіта праз Польшчу на беларускую тэрыторыю прыходзілі многія і многія элементы заходняй цывілізацыі. Аднак сёння ў беларускага народа назіраецца неадназначнае стаўленне да свайго суседа па той бок Буга. Адна з прычын заключаецца ў дыскрымінацыйным становішчы беларусаў у міжваенны перыяд, калі заходняя частка Беларусі ўваходзіла ў II Рэч Паспалітую, а, заўважана, запамінаецца наймацней менавіта апошняе. Пасля краху сацыялістычнай сістэмы Польшча дэсаветызавалася, а Беларусь урэшце атрымала суверэнітэт. Абедзве краіны зацікаўлены не проста ў мірным суіснаванні, але і ў стварэнні пазітыўных грамадскіх меркаванняў і фарміраванні аб’ектыўных поглядаў на нашае супольнае мінулае. У такім кантэксце сёлета выдадзены нарыс гісторыі Польшчы на беларускай мове, такім чынам, менавіта для папулярызацыі мінулага нашага суседа сярод беларусаў (як сказана ў нарысе, “дэмакратычная Польшча надае вялікую ўвагу развіццю сяброўскіх і партнёрскіх узаемаадносін са сваімі суседзямі”, с. 302). Відаць у такім аспекце і варта разглядаць выданне ў гэтым водгуку.

У нарысе (які рэпрэзентуецца без указання аўтара, але пры наяўнасці ўкладальніка – саветніка амбасады Рэспублікі Польшча ў Беларусі магістра Мар’яна Семаковіча) зусім коротка даецца інфармацыя пра дадзяржаўніцкі перыяд у развіцці будучых польскіх зямель, але і яна суправаджаецца змястоўнай картай. Астатні тузін раздзелаў прысвечаны гісторыі дзяржаўнага развіцця і таксама мае вельмі шмат нагляднага матэрыялу ў выглядзе разнастайных (праўда, польскамоўных) картаў (у колькасці 65), якія адлюстроўваюць мно-

гія моманты палітычнага (большасць), эканамічнага і культурнага развіцця, прычым не толькі непасрэдна Польшчы, але і яе суседзяў (ВКЛ – с. 44, Інфлянты – с. 46) ці пэўных рэгіёнаў (Прычарнамор’е – с. 41). А ў канцы выдання змешчаны цэлы шэраг картаў, якія ў паслядоўным парадку паказваюць, як змяняліся межы Польскай Дзяржавы. Такая ілюстрацыйная насычанасць толькі спрыяе прачытанню тэкставага матэрыялу.

Ужо па назвах раздзелаў і параграфаў відаць, што ўвага ўдзяляецца найперш палітычнай гісторыі. Культура разглядаецца асобнымі параграфамі, але вельмі лаканічна. Структуразацыя мае наступны кшталт: у Сярэднявеччы і Новай гісторыі дыферэнцыяцыя матэрыялу адбываецца па манархах, некаторыя падзеі выносяцца ў асобныя параграфы, далей, пры знаходжанні Польшчы ў няволі, у часы II Рэчы Паспалітай, Другой сусветнай вайны і пасля яе – больш па падзеях ці па найбольш важных аспектах, момантах. Такі падыход дазваляе зарыентаваць неабазнанага чытача на найбольш важныя, ключавыя, знакавыя старонкі гісторыі.

Па рэпрэзентуемаму матэрыялу відаць, што ён рыхтаваўся з арыентацыяй на беларускага чытача. Акцэнты расставлены з перавагай агляду гісторыі ўсходніх рэгіёнаў Польшчы. Так, пра тую ролю, якую гістарычная Літва (у тым ліку сучасная Беларусь) адыграла ў гісторыі Польшчы, сведчыць не толькі ўвядзенне асобнага параграфа пра яе, але і падзел на часткі па факту заключэння Крэўскай уніі і каранацыі Ягайлы.

За рэдкімі, непрынцыповымі выключэннямі інтэрпрэтацыі падзей нарыса не разыходзяцца з меркаваннямі беларускіх гісторыкаў дэсаветызаванай генерацыі (афіцыйна ж гістарычнай навукі Беларусі недалёка адышоў ад савецкіх інтэрпрэтацый). Тым больш што спрэчныя моманты па магчымасці абмінаюцца, а калі гэта немагчыма, дык гістарычная спадчына не прысвойваецца. Так, М. Агінскі і Т. Касцюшка разглядаюцца як постаці нашага агульнага мінулага (хоць іншым разам нават указваецца, што многія знакам-